

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის

მაცნე

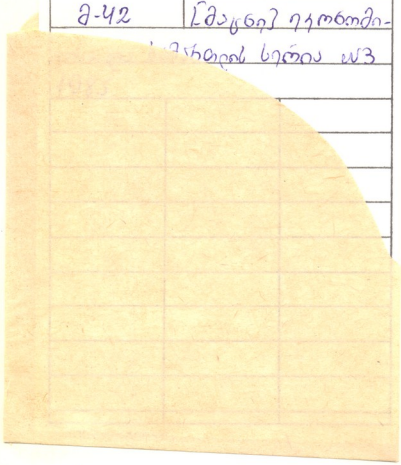
(47.93)06
2-42

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

3.1985

ფორმა № 75 ტიპი 3 000 000

(47.93)06	252344
მ-42	შეცნობის რეგისტრაცი- ის მინისტრის სერია №3

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის „მაცნე“,
ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1985, № 3

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე

ИЗВЕСТИЯ АКАДЕМИИ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР

(47.93)06
2-42

ეკონომიკისა და
სამართლის
სერია

СЕРИЯ
ЭКОНОМИКИ И
ПРАВА

ჟურნალი დაარსებულია 1980 წელს
Журнал основан в 1980 году
გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Выходит раз в 3 месяца

3.1985

გამომცემლობა „მეცნიერება“
ИЗДАТЕЛЬСТВО «МЕЦНИЕРЕБА»

თბილისი
ТБИЛИСИ

სარედაქციო კოლეგია: ა. გუნია (რედაქტორი), ო. გამყრელიძე, მ. გველესიანი, პ. გუგუშვილი, გ. თოდუა, თ. ლილუაშვილი, გ. ნადარეიშვილი, ი. ფუტყარაძე, თ. შავგულიძე (რედაქტორის მოადგილე), თ. ჩიკვაძე (რედაქტორის მოადგილე), ლ. ჩიქავა.

პასუხისმგებელი მდივანი ა. შენგელია

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Гуния А. Л. (редактор), Гамкrelidze O. K., Гвелесиани М. И., Гугушвили П. В., Тодуа Г. С., Лилуашвили Т. С., Надарешвили Г. Н., Путкарadze Я. В., Чикава Л. Л., Чикваидзе Т. Н., (зам редактора), Шавгулидзе Т. Г. (зам редактора).

Ответственный секретарь А. Л. Шенгелия

© „საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მიერ“,
ეკონომიკისა და საბართლის სერია, 1985, № 3

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380007, მახარაძის ქ. № 14

Адрес редакции: Тбилиси, 380007, ул. Махарадзе, 14

ტელეფონი 93-22-60 телефон

გაღებულ წარმოებას 5.8.85; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 18.10.85; შეკვ. № 2686; ანაწყობის ზომა 7×12; ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; მაღალი ბეჭდვა; პირობითი ნაბეჭდი თაბახი 9,8. პირ. საღ. ვატარება 10.1; საადრინტხო-სავამოცემლო თაბახი 7; უე 05385; ტირაჟი 1109;

ფახი 85 კაბ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შინაარსი

ეპონომიკა

ა. გველესიანი, ქ. მარქსის „ეპიტალის“ მეორე ტომის საგანი: მეთოდოლოგიური ასპექტი (პირველი გამოცემის 100 წლისთავისათვის)	5
ბ. ბანაშვილი, საქართველოს სსრ სურსათით ვაჭრობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა	15
გ. ნიჟარაძე, ქ. თბილისის მრეწველობა სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში (1921—1925 წწ.)	25
დ. თოფურია, გაფართოებული კვლავწარმოების ტიპების თანაფარდობის საკითხისათვის	36
ე. ჯგეროვასა, დროის ეკონომიისა და შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონთა დამოკიდებულების საკითხისათვის	48

სამართალი

ა. შანაველი, ადაპტაციის და შინაგანი კონფლიქტების პრობლემა არასრულწლოვან დამნაშავეებში	62
ბ. გელოვანი, ავტორანსპორტის გატაცების ობიექტის შესახებ	73
გ. კვიციანი, მოკვლევის, გამოძიების, პროკურატურისა და სასამართლოს ორგანოების საქმიანობა მუქთახეობის თაფიდან ასაცილებლად	81
დ. ზომიძე, სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობის ცნებისათვის	85
ე. ბანაკოვსკა, თანამედროვე ვიქტიმოლოგიის ძირითადი პრობლემები	96
ვ. ხაჩაბურავი, სასჯელის კლასობრივი ხასიათი „რუსკაია პრავდას“ მიხედვით	105

რეპენია, ინფორმაცია, ჟრონიკა

საკოორდინაციო სამეცნიერო საბჭოს სხდომა	112
--	-----

СОДЕРЖАНИЕ

ЭКОНОМИКА

М. И. Гвелесиани, Предмет второго тома «Капитала» К. Маркса: методологические аспекты (к 100-летию со дня выхода в свет)	5
Ц. В. Бенашвили, Материально-техническая база торговли продовольственными товарами в Грузинской ССР	15
К. А. Нижарадзе, Промышленность г. Тбилиси в период восстановления народного хозяйства (1921—1925 гг.)	25
Г. Д. Топурия, К вопросу соотношения типов расширенного воспроизводства	36
Т. Г. Джолохава, К вопросу о взаимоотношениях законов экономии времени и повышения производительности труда	48

ПРАВО

Л. Г. Канчавели, Проблема адаптации и внутреннего конфликта у несовершеннолетнего преступника	62
М. М. Геловани, Об объекте угона автотранспорта	73
В. И. Квирикашвили, Деятельность органов дознания, следствия, прокуратуры и суда по предупреждению туеядства	81
В. И. Зоидзе, К понятию гражданско-правовой ответственности	85
Э. Бенковска, Основные проблемы современной виктимологии	96
Р. Л. Хачатуров, Классовая сущность наказания по «Русской Правде»	105

РЕЦЕНЗИЯ, ИНФОРМАЦИЯ, ХРОНИКА

Заседание Координационного научного совета	112
--	-----

გ ე მ ც მ ა ო ვ ა

მ. ი. გველესიანი

ПРЕДМЕТ ВТОРОГО ТОМА «КАПИТАЛА» К. МАРКСА: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ

(к 100-летию со дня выхода в свет)

Логика системы «Капитала» К. Маркса, не имеющая себе равных среди логических научных конструкций, не раскрыла еще исследователям многие свои тайны. Это во многом предопределено тем, что К. Маркс, как отмечал В. И. Ленин, не оставил «Логики» (с большой буквы), он оставил лишь логику «Капитала»¹. Наиболее «загадочным» в системе «Капитала» представляется место второго тома, что и порождает упрощенные, а подчас и неверные его толкования, даже некоторую недооценку самостоятельного значения этого тома.

Наиболее характерным, можно даже сказать, господствующим является мнение о том, что во втором томе анализу подвергнута сфера капиталистического обращения. Между тем, по марксовому заглавию, предмет исследования этого тома — процесс обращения капитала; в процессе обращения капитала и сфера капиталистического обращения совсем не одно и то же. Капитал, эта самовозрастающая стоимость, при своем обращении пронизывает и сферу обращения, и (прежде всего) сферу производства. Это очевидно настолько, что не нуждается в особых доказательствах. Достаточно сослаться лишь на то, что на основной и оборотный капиталы, раскрытые в качестве категорий во втором томе, распадается не весь капитал, а лишь капитал производительный².

Однако, признавая это, мы обнаруживаем определенную трудность в понимании логики системы, в понимании критерия ее членения, вернее, обнаруживаем, что четкого критерия, по которому «Капитал» делится на крупные звенья — тома и отделы — мы пока еще не раскрыли в должной степени. Ведь признание анализа закономерностей сферы производства во втором томе ставит вопрос о том, по какому признаку «распределены» закономерности этой сферы между первым и вторым томами. Куда более простой выглядит упрощенная схема, согласно которой «первый том «Капитала» К. Маркс начинает исследованием обращения, затем осуществляет переход к производству, после чего во втором томе возвращается к обращению»³. Однако простота этой схемы не является достаточным аргументом в ее пользу.

¹ В. И. Ленин. Полное собр. соч., т. 23, с. 301.

² См.: К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 24, с. 179, 187 и др.

³ В. А. Вазюлин, Логика «Капитала» К. Маркса, М., 1968, с. 228.

Мнение Вл. Афанасьева и А. Гальчинского о переходе от первого ко второму тому «Капитала» совпадает с отмеченным. В частности, авторы пишут, что во втором томе «совершается переход от исследования содержания процесса капиталистического производства к выяснению специфичности общественных форм, в которых осуществляется движение капитала в сфере обращения» (Вл. Афанасьев, А. Гальчинский. Вопросы методологии стоимостных отношений во втором томе «Капитала» К. Маркса, «Вопросы экономики», 1985, № 5, с. 70—71). Не отрицывают друг от друга стадию обращения и процесс обращения капитала в предмете второго

Искусственное упрощение схемы, в которой неправильно отражена канва «Капитала», и благоприятствует, по нашему убеждению, принижению места второго тома в системе «Капитала», самостоятельности его предмета. Правда, причина тому, по-видимому, не только это упрощение. Возможно, определенную роль в этом играет то обстоятельство, что главная задача, преследуемая К. Марксом, состоит в раскрытии закономерностей производства и распределения прибавочной стоимости, особый же анализ этих закономерностей во втором томе просто-напросто отсутствует. Ведь вопрос о том, как производится прибавочная стоимость и, что то же самое, как производится капитал, является предметом первого тома. Анализ же распределения прибавочной стоимости дан лишь в третьем томе. Так вот, если отнести первый том к сфере производства, второй — к сфере обращения, а третий — к сфере распределения, вполне можно прийти к недооценке самостоятельности второго тома, которая проявится и в более явных, грубых формах, — в прямых указаниях по этому поводу. В частности, Р. А. Квасов утверждает, что исследование во втором томе «капиталистического обращения необходимо подводить... к предмету третьего тома «Капитала»⁴. Автор ссылается на указание Ф. Энгельса о том, что второй том «Капитала» дает «только вводные положения к содержанию книги III». Казалось бы, все ясно, ведь сам Ф. Энгельс об этом говорит. Однако посмотрим, в каком контексте и в каком тоне Ф. Энгельс дает это указание.

В частности, в Предисловии ко второму тому «Капитала» в адрес поклонников теории Родбертуса Ф. Энгельс замечает: если они, эти экономисты, «покажут, каким образом может и должна образоваться одинаковая средняя норма прибыли не только без нарушения закона стоимости, но как раз на его основе, тогда мы будем разговаривать с ними дальше. Однако пусть они соблаговолят поторопиться. Блестящие исследования этой книги II и совершенно новые результаты их в почти нетронутых до сих пор областях представляют собой только вводные положения к содержанию книги III. Когда появится эта книга III, меньше будут говорить о каком-то экономисте Родбертусе»⁵.

Снисходительный тон Ф. Энгельса вне всяких сомнений. Поторопитесь объяснить закон средней нормы прибыли на основе закона стоимости, пока третий том еще не появился, — дразнит он своих теоретических противников, — лишь в этом случае я буду говорить с вами дальше. Торопитесь, а то у Маркса проблема решена в третьем томе, второй же том дает — в этом отношении — лишь вводные положения. Это введение, ждите решения проблемы, господа!

Вряд ли в данном контексте следует абсолютизировать смысл слов «вводные положения». Более разумным представляется сделать акцент на словах, опущенных Р. А. Квасовым, словах о том, что во втором томе достигнуты блестящие результаты в почти не тронутых ранее областях.

Данные «области» и представляют особый предмет второго тома. Чтобы конкретнее выделить этот предмет, как предмет самостоятельный, особый, отличный от предметов других томов, необходимо выяснить и связь между этими томами. Ибо их самостоятельность,

тома и В. Выгодский (см.: В. Выгодский, Генезис второго тома «Капитала» К. Маркса, «Вопросы экономики», 1985, с. 68), и др. авторы.

⁴ Р. А. Квасов. Об исследовании структуры производственных отношений в «Капитале» К. Маркса, «Известия АН СССР», серия экономическая, 1977, № 1, с. 38.

⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 24, с. 23—24.

безусловно, относительная, и второй том на самом деле «перекидывает мосты» между первым и третьим томами.

Порочность схемы: «обращение—производство—обращение» заключается в том, что последовательное прохождение капиталом фаз обращения, производства и далее вновь обращения отождествляется ею с поступательным изложением предмета «Капитала» от абстрактных его моментов к конкретным. Между тем несостоятельность такого отождествления обнаруживается уже при внимательном ознакомлении с первым отделом первого тома, где главенствуют именно категории производства, а не категории обращения. Очевидно, что констатация этого факта имеет важнейшее значение для понимания всей логики системы «Капитала» и, в особенности, места второго тома в этой системе.

Правда, наличие анализа производства в исходном пункте «Капитала» не так уж просто доказывается. Это и дало повод некоторым исследователям посвящать специальные работы доказательству отсутствия этого анализа. Главный их аргумент связан с тем, что категории производства (труда) в исходном пункте изложения системы выводятся К. Марксом через анализ меновой стоимости товара, через анализ процесса обмена. Стоимость, по их утверждению, дана здесь как нечто предпосланное производством обращению. Да и на самом деле, стоимость характеризует товар, вещную форму общественного отношения, а не сам процесс труда, затрачиваемого в сфере производства. Однако, раскрывая тайну вещной формы, марксов анализ «проникает» в непосредственное производство, выявляя закономерности перевоплощения труда из текущей его формы в предметную форму, закономерности сведения действительно затрачиваемого труда к общественно необходимому абстрактному труду.

Такой «обходной» путь раскрытия черт производства через меновую стоимость предопределен особенностями самого товарного производства. Все товаропроизводители связаны здесь между собой через систему общественного разделения труда, связаны еще до непосредственного обмена продуктами; однако эта связь неосвязаема, не конкретна, так как конкретной формой, проявляющей эту связь, может служить лишь товарный обмен. Поэтому здесь отношения собственно производства, как фазы, стоящей рядом и до обращения, односторонни, лишены черт конкретности и их можно раскрыть лишь через анализ конкретного отношения, через анализ обмена товаров.

Еще одна, связанная с этой же, особенностью отношений товарного производства: при относительной малосодержательности, односторонности отношений собственно производства оно развивает мощный механизм обращения. Непосвященных это может ввести в заблуждение, порождая видимость анализа в первом отделе одной лишь сферы обращения. На самом же деле отношения производства стоят не только за формой обмена товаров (Т—Т), но и за формами Д—Т и Т—Д. Ведь эти последние лишь следствие распада на две части непосредственного обмена товаров.

В настоящей статье мы не будем вдаваться в подробности противоречий взгляда, отрицающего анализ сферы производства в исходном пункте «Капитала». По этому поводу мы высказались и ранее⁶. Здесь мы вновь затронули этот вопрос в связи с тем, что признание наличия анализа производства в начале «Капитала» свидетельствует о необходимости уточнения схемы: «обращение — производство — об-

⁶ См.: М. Гвелеснани. К вопросу логики «Капитала» К. Маркса, «Экономические науки», 1976, № 9.

ращение». Однако это лишь постановка вопроса, а не ответ на него. Более того, возникают новые вопросы, так как наличие в исходном пункте анализа производства никак не заменяет тезис о том, что капитал на самом деле начинает свой путь именно в сфере обращения, в виде авансированных денег. Ставится, следовательно, вопрос, требующий решения: почему же начинается «Капитал» К. Маркса, посвященный, согласно заглавию, анализу капитала, не с обращения, а с производства?

Ключ к раскрытию проблемы, как нам представляется, следует искать в марксовых указаниях именно о предмете второго тома «Капитала» (третьего его отдела). В частности, К. Маркс пишет: кругооборот общественного капитала в целом... охватывает как производительное потребление (непосредственный процесс производства) вместе с превращениями форм..., так и индивидуальное потребление с опосредствующими его превращениями форм или обменами⁷. Первый элемент — процесс производства вместе с опосредствующими его актами обмена, т. е. **обращение капитала, его кругооборот** — К. Маркс совершенно отчетливо и настойчиво противопоставляет второму элементу, кругообороту «товаров, входящих в индивидуальное потребление, т. е. товаров, на которые рабочий расходует свою заработную плату, а капиталист — свою прибавочную стоимость (или часть прибавочной стоимости)»⁸. Лишь оба эти элемента в единстве составляют общее товарное обращение⁹, но не обращение капитала. «Расходование этой прибавочной стоимости и заработной платы на товары не составляет звена в обращении капитала, несмотря на то, что по меньшей мере расходование заработной платы обуславливает это обращение»¹⁰.

Что же следует из этих положений? Движение капитала, процесс его обращения, затрагивая все стороны общественно-экономического организма, тем не менее **не пронизывает** все их. Есть еще что-то «потустороннее», с которым капитал постоянно соприкасается (даже подчиняет его себе), но не охватывает его в себя. Это «что-то» охватывается лишь анализом процесса воспроизводства всего общественного капитала, так как совокупный капитал нельзя рассматривать как нечто возобновляющееся за счет одного лишь самого себя, в отрыве от своей противоположности, с которой он постоянно обменивается вещами. Ибо именно через этот обмен веществ возможно его «увечивание». Этот «потусторонний» элемент — «индивидуальное потребление с опосредствующими его превращениями форм или обменами», т. е. расходование средств рабочим и капиталистом на цели личного потребления.

Отсюда же следует то, что, с одной стороны, этот элемент, а с другой — движение капитала или же сам капитал, это два элемента, представляющие результат расщепления единого общественно-экономического организма на две взаимосвязанные стороны. **Капитал** является предметом исследования, так как он господствует, он подчиняет себе личное потребление, на его основе последнее объяснимо; но все же он — не все.

Что же представляет собой капитал как противоположность личного потребления? Очевидно, что это — особая историческая форма производства, но производства уже не в широком смысле, не в смыс-

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 24, с. 395.

⁸ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. 24, с. 395.

⁹ Там же.

¹⁰ Там же, с. 396.

ле, который охватывает в себя и личное потребление. Противостояние капитала и личного потребления есть противостояние производства и потребления, или, что то же самое, производителя и потребителя. И на самом деле, рассматривать общество как один единственный субъект, значит, согласно указанию К. Маркса, рассматривать его неправильно, умозрительно, ибо у одного субъекта производство и потребление могут выступать лишь как моменты одного акта¹¹, а не общественно-экономического отношения. Поэтому капитал с самого же начала берется как противоположный личному потреблению феномен.

И уже первый акт, совершаемый капиталом — вовлечение рабочей силы в производство, — представляет собой его соотношение не с самим собой, а со своей противоположностью, оставшейся — вследствие расщепления производства в широком смысле на производство и потребление — вне капитала. Для наемного рабочего формула Д—Т—Д безразлична, он преследует другую цель — продать единственный свой собственный товар, чтобы купить предметы потребления (Т—Д—Т). Расходование денег на эти предметы, потребление рабочего представляет собой производство рабочей силы. Однако это расходование и это потребление не есть производство капитала, оно находится за пределами капиталистического производства, хотя и является необходимым условием движения капитала. С этой точки зрения можно сказать, что Д—Т—Д строится над Т—Д—Т, подчиняя себе последнюю форму, но не «поглощая» ее полностью. Здесь мы уже приблизились к выводу, что исходный пункт существования капитала — обращение — не может быть исходным пунктом анализа, он должен опираться на анализ товарного производства, исходным пунктом которого является само производство товара.

Из первого противостояния производства и потребления вытекает и то, что производство, в данном случае капиталистическое, на всех этапах восхождения мысли от абстрактного к конкретному должно рассматриваться — и на самом деле рассматривается — в его связи с личным потреблением. Другое дело, что не на всех этапах эта связь становится предметом исследования, но она наличествует везде. И на самом деле, рассматривать производство оторванно от своей противоположности, от потребления просто бессмысленно. Вопрос, следовательно, состоит в том, каковыми являются ступени этого восхождения от абстрактного к конкретному, т. е. как, на основе каких качественных характеристик их следует выделить.

Необходимо при этом принять во внимание, что капитал, как таковой, на первых же ступенях его рассмотрения берется вовсе не как совокупный капитал, противостоящий одному лишь личному потреблению. Формула Д—Т—Д уже с самого же начала указывает на противостояние индивидуальных капиталов друг другу, а не только противостояние капитала одному лишь наемному труду, вовлекаемому в производство, непосредственным «поставщиком» которого является сфера личного потребления. Это значит, что атомистическое строение капиталистической экономики при введении формулы Д—Т—Д дано с самого же начала.

При этом оно дано не просто эмпирически, а обосновано. Первое противостояние капитала сфере потребления (поставляющего ему рабочую силу) отражается лишь в противостоянии двух товаров, в формуле Т—Т. Однако формула Т—Т отражает, как известно, не только их противостояние, а противостояние любой пары субъектов отношений товарного производства и самих обмениваемых товаров.

¹¹ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 46, часть I, с. 30.

Вся специфика исходной связи (исходного производственного отношения) в том и заключается, что она, характеризуя первое противостояние элементов, полученных в результате раздвоения единого целого, одновременно является всеобщей, всеобъемлющей, «вездесущей» в рамках данной системы.

Следовательно, вовлечение в процесс капиталистического производства рабочей силы и средств производства предполагает, что эти товары где-то были произведены и что они покупаются по их стоимости, сформированной в процессе их производства. Это — внешнее с точки зрения данного анализа — обстоятельство не может быть внешним с точки зрения капиталистической экономики, взятой в целом. Ибо в воспроизводственном процессе совокупного капитала переплетаются друг с другом и индивидуальные капиталы, и сфера (процесс) личного потребления.

Для выделения звеньев последующего поэтапного восхождения, для понимания всей логики «Капитала» особое значение имеет следующее обстоятельство: потребительная стоимость рабочей силы, как особая категория, **выражающая способность к труду** в капиталистическом производстве, рассматривается сначала отвлеченно от стоимостной формы. Она проявляется прежде всего как труд в качестве процесса труда — односторонности капиталистического производства. Общественные определенности этого процесса состоят в том, что «рабочий работает под контролем капиталиста, которому принадлежит его труд... продукт есть собственность капиталиста, а не непосредственного производителя»¹². Это, конечно, общеизвестно, но эти особые, собственные характеристики процесса труда, по-видимому, из-за исключительной их простоты исчезают из вида у многих исследователей при суждениях о логике системы «Капитала» и даже о двойственном характере капиталистического производства. Тем не менее именно потребительная стоимость рабочей силы, в таком «чистом» виде проявляющаяся в особенностях процесса труда, является новым «существенным экономическим моментом»¹³.

Следовательно, самым важным здесь является понимание того, что этот новый момент как бы вклинивается между двумя стоимостными отношениями, отражающимися в $D-I$ и $T-D$. Следовательно, стоимостные отношения с самого же начала обволакивают ее. Но вначале они, эти три отношения (вернее, три момента одного и того же отношения) расположены «рядом» друг с другом. Безусловно, они неким способом должны взаимодействовать между собой, образовать одно целое, иначе они рано или поздно распадутся. Познание же, выделившее эти простые стороны одного и того же отношения (разложившее отношение на три элемента), должно на этот раз совершить синтезирующее движение.

Четкий критерий, по которому предмет первого тома «Капитала» отграничивается от предмета второго тома, думается, следует искать именно в том, что первый том составляет первый уровень такого синтезирующего движения мысли (III—VII отделы). Предметом исследования здесь является, безусловно, не стоимостная связь данного капиталистического производства с потреблением, а отношение между капиталом и наемным трудом. Но это отношение оформлено стоимостью производимого продукта. Стоимость распадается на постоянный капитал, переменный капитал и прибавочную стоимость. Однако с точки зрения стоимости, как категории, выражающей отношение между

¹² К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч. т. 23, с. 196.

¹³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 46, часть II, с. 480.

производителем и потребителем, безразлично, распадается или не распадается она на эти три элемента. Эти элементы здесь выступают лишь как рядовые элементы стоимости. Это потому, что в их формировании как категорий активную роль играет слияние друг с другом стоимости потребляемых условий производства, прежде всего стоимости рабочей силы с одной стороны, потребительной стоимости рабочей силы (процесса труда) — с другой. Именно превышение выжатого из рабочей силы труда над трудом, заключенным в самой рабочей силе, отражается в категории стоимости, превышающей саму себя, прежде всего в категории переменного капитала, порождающего прибавочную стоимость. Стоимость же производимого товара лишь оформляет процессы, сама же, как отмечалось, выражает связь данного производства с потреблением. От этой связи никак нельзя отвлечься, но она не может — на данном этапе — составить предмет исследования.

Все дальнейшее развертывание категорий в первом томе «Капитала» держится в пределах отношения между основными агентами капиталистического производства. Лишь в этих пределах максимально конкретизируются закономерности производства, движение триединой сущности капитала — постоянного капитала, переменного капитала, прибавочной стоимости. Вопрос же о том, в какой форме проявляются эти категории в стоимостной связи капиталистического производства с потреблением, в первом томе не затрагивается. Обратное воздействие этой стоимостной связи на процессы тоже не представляет здесь интереса с точки зрения новых функциональных ролей, выполняемых факторами производства в образовании прибавочной стоимости.

Однако эти новые функциональные роли факторов производства, эти новые их общественные определенности не могут не проявляться по-новому в стоимостной связи производства с потреблением. В выяснении этого и заключается цель исследования во втором томе «Капитала» К. Маркса.

Том начинается с простого сопоставления трех стадий процесса кругооборота капитала, образующих определенный ряд звеньев, следующих друг за другом. Этот ряд был изложен, как это отмечено самим автором, уже в первом томе¹⁴. Во втором же томе он особо рассматривается не столько с целью простого изложения результатов, сколько для сопоставления различных связей капитала. Ведь эти связи уже подвергались глубоким, хотя и односторонним, качественным изменениям.

Уже это сопоставление, поначалу простое, позволяет мысленно охватить полную форму движения капитала, его бесконечное стремление к самовозрастанию. Этот процесс тоже был изображен в первом томе, он там рассматривался дважды. Сначала он фиксировался еще во втором отделе, при констатации прибавочной стоимости как естественной цели движения $D-T-D$, придающей этому движению смысл¹⁵. Обратим внимание: процесс движения капитала, его стремление к самовозрастанию рассматривался там отвлеченно от капиталистического производства, даже источник прибавочной стоимости еще не был представлен там читателю. Однако этот анализ не отвлёкся от производства вообще, в частности, от производства стоимости. Ибо уже было известно, что источником стоимости, в том числе прибавочной стоимости, является труд.

В седьмом же отделе первого тома бесконечное стремление ка-

¹⁴ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 24, с. 31.

¹⁵ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 23, с. 162—166.

питала к самовозрастанию было особо рассмотрено в аспекте воспроизводства отношения выжимания прибавочной стоимости из наемного труда (из переменного капитала). Этот анализ тоже оставался односторонним (неполным) настолько, насколько стоимостная связь капиталистического производства с потреблением вовлекалась в анализ «пассивно». Во втором же томе эта связь в центре внимания.

Уже в первом отделе второго тома ее включение позволяет в полной форме изложить кругооборот, изобразить полную картину метаморфоз капитала. Формула кругооборота капитала, так же как и всеобщая формула, является лишь схематическим отображением конкретных процессов и сама по себе не в состоянии сопоставить друг с другом глубинные абстрактные элементы отношений. Наоборот, анализ внутренней структуры, установление связей, следующих друг за другом, позволило расчленить конкретный процесс оборота капитала на простые, но тоже конкретные моменты, отображенные в формуле. Однако это расчленение, выделение простых моментов — не пассивный результат анализа. Это необходимое условие дальнейшего рассмотрения внутренних абстрактных моментов, выделенных в первом томе.

Купля и продажа товаров, затраты времени и средств на эти операции, накопление денег, издержки по хранению и т. д., рассмотренные в первом отделе второго тома, характерны не только для капиталистического производства, но товарного производства вообще. Однако они не анализировались в первом отделе первого тома, так как этот анализ там не имел бы буквально никакого значения для объяснения (для раскрытия сущности и механизма действия) общественных законов производства. Следовательно, там они могли бы лишь перегрузить текст излишним материалом. Законы же капиталистического присвоения, в отличие от законов собственности простого товарного производства, затемняются ими. Следовательно, проделанный здесь анализ — это разъяснение законов капиталистического присвоения через перечисленные выше процессы, не вовлеченные в анализ в первом томе.

Это становится более ясным во втором отделе второго тома, где результаты анализа первого тома не просто прослеживаются по стадиям кругооборота, а «приходят в движение» в том смысле, что в анализ вовлекается процесс бесконечного повторения и взаимного переплетения кругооборотов. Различие в скорости перенесения стоимости средств производства на изготавливаемые товары тоже относится к ряду явлений, наблюдаемых не только в капиталистическом, но и в простом товарном производстве. Более того, эти различия скорости оборота тоже хорошо известны капиталистам. Заслуга К. Маркса состоит не в констатации этого факта, а в его объяснении на основе более глубинных, сущностных отношений, в установлении на этой основе подлинных закономерностей их движения и, следовательно, в раскрытии тайн фетишизации капитала, к числу факторов которого относится специфика оборота капитала.

Раскрытие этой загадочности форм капитала достигается К. Марксом посредством исследования «того влияния, которое оборот оказывает на процесс производства и на процесс увеличения стоимости»...¹⁶ Годовая норма и масса прибавочной стоимости характеризуют интерес капиталиста — получить максимум прибавочной стоимости за счет ускоренного оборота авансированного капитала. Повышение годовой нормы и увеличение массы прибавочной стоимости

¹⁶ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 24, с. 175.

возможно, конечно, путем повышения нормы эксплуатации. Но этот вопрос здесь не может рассматриваться, он — предмет первого тома. Здесь движение постоянного капитала, переменного капитала, прибавочной стоимости рассматривается в единстве с движением факторов, свойственных отношению между капиталистическим производством и потреблением, в том числе с движением основного и оборотного капитала, с многократным повторением актов авансирования и обратного притока денег. Характеристики отношения между капиталом и наемным трудом здесь лишь воспроизводятся; **самостоятельным предметом анализа становится отношение капиталистического производства с потреблением**, которое (это отношение) рассматривается безусловно, на основе раскрытых ранее более глубинных черт отношения между основными субъектами системы.

Отношение между капиталистическим производством и потреблением охватывает не только форму движения факторов капиталистического производства, где деление на постоянный и переменный капиталы предстает в **превращенной форме** деления на основной и оборотный капиталы. Это же отношение охватывает и форму движения результатов капиталистического производства. Это — особый предмет третьего отдела второго тома в рамках предмета второго тома в целом. Его особенность состоит в том, что движение результатов, их распределение в обществе является условием воспроизводства постоянного и переменного капитала и поэтому само является важнейшим моментом воспроизводства. Вместе с тем, особенность предмета второго тома в том, что этот том, как уже отмечалось в начале, выходит за пределы движения капитала, охватывает личное потребление, стоящее за пределами капитала. Воспроизводство общественного капитала рассматривается не только как обмен веществ с потреблением; личное потребление, вместе с движением капитала, берется здесь как момент единого экономического организма, через который только может восстанавливаться капитал. Здесь выясняется, какие доли произведенного продукта падают на возмещение различных частей капитала (а через этот процесс — на потребление рабочего класса) и на удовлетворение паразитических потребностей капиталистов. Следовательно, связь капиталистического производства с потреблением как особый предмет исследования становится здесь еще более очевидной.

Таким образом, движение стоимости во втором томе «Капитала» связывается с натурально-вещественными параметрами движения факторов и результатов производства. Если можно разделить предмет исследования второго тома по сферам («фазам»), то на самом деле здесь превалирует анализ сферы обращения. Но для отграничения предмета второго тома от предмета первого тома, так же как и третьего, очевидно, «пофазное» деление непригодно.

Ставшая предметом анализа второго тома стоимостная связь капиталистического производства с потреблением есть та же стоимостная связь, которая анализировалась в первом отделе первого тома. Однако очевидно, что здесь в маске производителя представлен не просто товаропроизводитель, а капиталист. Следовательно, новым в стоимостном отношении является то, что одна его «оконечность» — производство — представлена как производство капитала. Другая же «оконечность» стоимостной связи — потребление (потребитель) — осталась неконкретизированной: каков специфический механизм обратного воздействия **конкретного** (личного или производительного) потребителя на процессы, пока что остается нераскрытым. Лишь в третьем томе противостоят друг другу капиталисты (и вообще экс-

плуататоры) в качестве производителей и потребителей производимых товаров.

Правда, и к концу второго тома выясняются конкретные «маски» потребителей, выясняется, в частности, какие доли производимого продукта приходятся на долю класса капиталистов и класса рабочих. Однако тем самым потребители не «активизируются». С точки зрения капитала безразлично, кто купит его продукты. Это важно лишь с точки зрения возмещения различных частей совокупного общественного капитала и, вообще, пропорций, по которым должно быть обеспечено воспроизводство. Однако этот вопрос не требует раскрытия специфических механизмов, посредством которых различные потребители взаимодействуют с производством.

Таким образом, предмет второго тома «Капитала» четко отграничен и от предмета первого, и от предмета третьего томов. Это одно целостное самостоятельное звено системы, пронизывающее и производство, и обращение; в частности, оно представляет собой «те различные формы, в которые на различных своих стадиях облекается капитал»¹⁷. **А это и есть процесс обращения капитала, процесс, никак не сводимый к одной лишь сфере обращения.** Обращение капитала есть поочередное прохождение капитальной стоимостью всех стадий, обязательных для функционирования капитала, и прежде всего стадии производства. Из первого тома «Капитала» нам известно, как производится капитал, но все еще остаются нераскрытыми многие стороны сферы производства, остается невыясненным, как модифицируются факторы капиталистического производства и т. д. Следовательно, проблематика второго тома вытекает из проблематики первого тома, и ее необходимо подводить прежде всего к проблемам не третьего тома, как это утверждает некоторыми учеными, а к проблемам первого тома. Однако это никак не означает, что этот том лишь дополняет первый том. Он самостоятельный. Вместе с тем, первый том лишь в единстве со вторым образует целостный анализ отношения между двумя основными классами буржуазного общества, целостный анализ промышленного капитала в его производстве и обращении.

Все это естественно, так как каждая последующая связь, каждое последующее отношение в генетически целостной системе представляет собой развитие предшествующих связей; внутренняя недостаточность последних приводит к ней. Предшествующие связи относительно независимы от последующих, последующие же проистекают из предшествующих. Однако, поскольку включение в анализ новых связей означает переход к новому состоянию исследуемой системы, мы вправе говорить об особом предмете каждого из крупных звеньев этой системы. Одним из таких самостоятельных крупных звеньев представляющих очередное наложение над предшествующими отношениями, представляется второй том в системе «Капитала» К. Маркса.

Представлена отделом политекономи Института экономики и права АН ГССР

¹⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. 24, с. 31.

სიალა ბანაშვილი

საქართველოს სსრ სურსათით ვაჭრობის
მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა.

თანამედროვე ეტაპზე ვაჭრობის შემდგომი განვითარება და მოსახლეობის სავაჭრო მომსახურების არსებითი გაუმჯობესება წარმოდგენილია ვაჭრობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის სრულყოფისა და მეცნიერულ-ტექნიკური პროგრესის უკანასკნელი მიღწევების ფართოდ დანერგვის გარეშე. ამ მიმართულებით დიდწილად შენელოვან მოვლენას წარმოადგენს სკკპ ცენტრალური კომიტეტისა და სსრ კავშირის მინისტრთა საბჭოს 1972 წლის 7 იანვრის დადგენილება „ვაჭრობისა და მისი ტექნიკური აღჭურვის გაუმჯობესების ზოგიერთ ღონისძიებათა შესახებ“; 1977 წლის 5 ივლისის დადგენილება „ვაჭრობის შემდგომი განვითარების ღონისძიებათა შესახებ“; 1982 წლის 23 იანვრის დადგენილება „მეთერთმეტე ხუთწლედში ვაჭრობის შემდგომი განვითარებისა და მოსახლეობის სავაჭრო მომსახურების გაუმჯობესების ღონისძიებათა შესახებ“. აღნიშნულ დადგენილებებში დასახულია კონკრეტული გზები ვაჭრობის განვითარებისა და მისი ტექნიკური აღჭურვის არსებითი გაუმჯობესებისათვის, განსაზღვრულია კაპიტალურ დაბანდებათა მოცულობები ვაჭრობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შემდგომი განვითარებისათვის, მალაზიების, საზოგადოებრივი კვების ობიექტების, საწყობების, მაცივრების მშენებლობისათვის, სავაჭრო მანქანებისა და მოწყობილობების წარმოების გადიდებისათვის და სხვა.

ვაჭრობაში გამოყენებული ძირითადი ფონდები თავიანთი ნატურალურ-ნივთობრივი ფორმით შეადგენენ ვაჭრობის მატერიალურ ტექნიკურ ბაზას. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ „ვაჭრობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა“ უფრო ფართო ცნებაა, ვიდრე „ვაჭრობის ძირითადი ფონდები“, მატერიალურ-ტექნიკური ბაზა მოიცავს შრომის ყველა საშუალებას, რომელიც სავაჭრო პროცესში მონაწილეობს, იგი აერთიანებს არა მარტო საკუთარ ძირითად ფონდებს, არამედ დაქირავებულ, ან უსასყიდლოდ მიღებულ შენობებს, ნაგებობებსა და მოწყობილობას, ხოლო ვაჭრობის ძირითად ფონდებში არ შეიტანება არა მარტო დაქირავებული შენობა-ნაგებობები და ინვენტარი, არამედ შრომის საშუალებებიც, რომელთა მომსახურების ვადა ერთ წელზე ნაკლებია, ან მათი ერთეულის ღირებულება 100 მანეთზე ნაკლებია.

მიუხედავად ამგვარი განსხვავებისა, ძირითადი ფონდების ანალიზის შედეგად შეიძლება გარკვეული წარმოდგენა ვიქონიოთ მოცემული სავაჭრო საწარმოს ან ორგანიზაციის მატერიალურ-ტექნიკურ ბაზაზე. ამიტომ საქართველოს სსრ სურსათით ვაჭრობის მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის დახასიათებას ჩვენც ძირითადი ფონდების ანალიზით დავიწყებთ.

ჩვენს რესპუბლიკაში სასურსათო საქონლით ვაჭრობს ვაჭრობის სამინისტროსა და სამომხმარებლო კოოპერაციის საცალო ქსელი, საზოგადოებრივი კვების საწარმოები, მუშათა მომარაგებისა და სურსათ-მომარაგების საწარმო-

ები, სურსათით საბითუმო ვაჭრობის საწარმოები და საკოლმეურნეო ვაჭრობის ობიექტები. განვიხილოთ აღნიშნულ საწარმოთა და ორგანიზაციათა ძირითადი საწარმოო ფონდები, რაზედაც ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს ცხრილი 1.

საინტერესო სურათს იძლევა სურსათით ვაჭრობის ძირითადი საწარმოო ფონდების განაწილება უწყებათა შორის.

ცხრილი 1

საქართველოს სსრ სურსათით ვაჭრობის ძირითადი საწარმოო ფონდების
 საშუალოწლიური ღირებულება 1983 წ. 1.
 (ათას მანეთ.)

№	უწყებათა დასახელება	1983 წ.	
		ძირითადი საწარმოო ფონდების საშუალო წლიური ღირებულება	%
1	სურსათით სახელმწიფო საცალო ვაჭრობა	94180	30
2	სურსათით საცალო ვაჭრობა „ცნკავ-შირში“	65772	21
3	სახელმწიფო და კოპ. ვაჭრობის საზ. კვება	102551	32,9
4	საკოლმეურნეო ვაჭრობა	20615	6,6
5	სურსათით საბითუმო ვაჭრობა	28652	9,2

ცხრილი 1 გვიჩვენებს, რომ ძირითადი საწარმოო ფონდების ყველაზე უფრო მნიშვნელოვანი რაოდენობა სურსათით სახელმწიფო საცალო ვაჭრობის წილად მოდის (30-32%). აქ იგულისხმება როგორც ვაჭრობის სამინისტროს, ისე მუშათა მომარგებისა და სურსათომომარაგებათა საცალო სავაჭრო ქსელი. დაახლოებით იგივე ხვედრიწონა უკავია სახელმწიფო და კოოპერაციული ვაჭრობის საზოგადოებრივი კვების ძირითად საწარმოო ფონდებს (32-33%). ხოლო ყველაზე უფრო მცირეა საკოლმეურნეო ვაჭრობის ხვედრი წონა (6-7%). ძირითადი საწარმოო ფონდების ამგვარი პროპორციით განაწილება უწყებათა შორის გამოწვეულია თითოეული მათგანის მუშაობის სპეციფიკით. სურსათით საცალო ვაჭრობაში გამოიყენება საქონლის მიმდინარე მარაგის შესანახად სპეციალური სამაცივრო დანადგარები და აღჭურვილობა. ამასთან, ამგვარი დანადგარებით უკეთესადაა აღჭურვილი სახელმწიფო ვაჭრობის სატალო ქსელი (31,5-30%), ვიდრე სამომხმარებლო კოოპერაციისა (20,6-21%). საზოგადოებრივი კვების საწარმოებში გარდა მიმდინარე მარაგის შენახვისა, საჭიროა აგრეთვე საკმლის დასამზადებელი დანადგარები და აღჭურვილობა. ამიტომაც ძირითადი საწარმოო ფონდები ამ დარგში 31,8-32,9-% აღწევს, სამაცივრო დანადგარებით და სათანადო აღჭურვილობით ყველაზე ნაკლებადაა უზრუნველყოფილი საკოლმეურნეო ვაჭრობა. ჩვენს რესპუბლიკაში თითქმის არც ერთ საკოლმეურნეო ბაზართან არ არსებობს მალფუჭადი პროდუქტების შესანახი სათავსოები.

1 ცხრილი შედგენილია საქართველოს სსრ ცს მასალების მიხედვით.

ძირითადი ფონდების სრულყოფილად დახასიათებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს არა მარტო რაოდენობრივ მაჩვენებლებს, არამედ ხარისხობრივ მაჩვენებლებსაც. ერთ-ერთ ასეთ მხარეს ძირითად ფონდებისას ახასიათებს მისი სტრუქტურა. ცნობილია, რომ ვაჭრობისათვის დამახასიათებელია შენობების მაღალი ხვედრიწონა ძირითადი ფონდების შემადგენლობაში, მაშინ როცა მრეწველობაში მანქანებსა და მოწყობილობებს უფრო მაღალი ხვედრიწონა უკავიათ. ამ საერთო კანონზომიერებას ემორჩილება ძირითადი ფონდების სტრუქტურა ჩვენს რესპუბლიკაშიც. საქართველოს სსრ სახელმწიფო ვაჭრობის ძირითად ფონდებში შენობებსა და ნაგებობებს საშუალოდ 67,7% უკავიათ, ხოლო ხილ-ბოსტნეულის მეურნეობის სამინისტროში 80%-მდე. სტატისტიკური მასალები გვიჩვენებენ რომ სამომხმარებლო კოოპერაციაში აღნიშნული მაჩვენებელი 84%-ს უდრის (სახელმწიფო ვაჭრობაში შენობა-ნაგებობების დაბალი ხვედრიწონა სამომხმარებლო კოოპერაციასთან შედარებით განპირობებულია იმ გარემოებით რომ აქ დიდი რაოდენობით იყენებენ იჯარით აღებულ შენობა-ნაგებობებს, ასეთივე მდგომარეობაა სატრანსპორტო საშუალებათა მიხედვითაც).

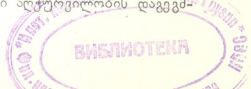
უკანასკნელ პერიოდში ჩვენს ქვეყანაში მნიშვნელოვანი სამუშაოები ჩატარდა ვაჭრობისა და საზოგადოებრივი კვების თანამედროვე სავაჭრო ტექნოლოგიური მოწყობილობით აღჭურვისათვის. ამიტომაც ძირითად ფონდებში (განსაკუთრებით კი სახელმწიფო ვაჭრობაში) გაიზარდა მანქანებისა და მოწყობილობის წილი. მაგალითად, 1983 წელს მანქანებისა და მოწყობილობის წილად მოდიოდა დაახლოებით 17,7%. თევზის მრეწველობის სამინისტროში იგი 38,8%-ს აღწევდა (სამომხმარებლო კოოპერაციაში კი მხოლოდ 7,8%).

ცოფრები მეტყველებენ, რომ ვაჭრობის ტექნიკური დონე ჩამორჩება საერთო ტექნიკურ პროგრესს. ჩვენი რესპუბლიკის ვაჭრობაში ჯერ კიდევ მაღალია ხელით შრომის ხვედრიწონა. საქონელბრუნვის განუწყვეტელი ზრდა, ვაჭრობის ორგანიზაციული ფორმებისა და საქონლის გაყიდვის მეთოდების ცვლა მოითხოვს ტექნიკური საშუალებების სრულყოფას. 1983 წელს ჩვენს ქვეყანაში გაიყიდა 305839,6 მლნ მანეთის სასურსათო და არასასურსათო საქონელი. თუ გავითვალისწინებთ, რომ მწარმოებლიდან მომხმარებლამდე საქონლის ეს მასა განიცდის 10-12 ფარულ გადატვირთვას. მაშინ ცხადი გახდება რა კოლოსალურ ცოფრებს აღწევს ტვირთბრუნვა ყოველწლიურად. ამ სამუშაოთა დიდი ნაწილი ვაჭრობის როგორც საცალო, ისე საბითუმო რგოლში ხელით სრულდება. საამისოდ დასაქმებულია ათასობით მუშაკი, რომელთა რაოდენობა მნიშვნელოვნად აღემატება კვების მრეწველობის მუშაკთა რაოდენობას.

ვაჭრობის მუშაკთა ტექნიკური და კულტურული დონე უკანასკნელ წლებში საგრძნობლად გაიზარდა. ვაჭრობის დარგში გამოყენებული შრომის საშუალებები კი არსებითად არ შეცვლილა. ეს იწვევს წინააღმდეგობას ვაჭრობის მუშაკთა სამეცნიერო-ტექნიკურ დონესა და მათ შრომის საშუალებებს შორის. ამის შედეგად ყოველწლიურად მცირდება ვაჭრობაში, განსაკუთრებით მაღაზიებში მუშაობის მსურველთა რაოდენობა. სურსათით საცალო ქსელი სამუშაო ძალის მხრივ დიდ ნაკლებობას განიცდის.

აღნიშნული მდგომარეობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი უნდა ვეძიოთ სავაჭრო საწარმოთა და ორგანიზაციათა ტექნიკური აღჭურვილობის დაგეგმ-

2. „მაცნე“, ეკონომიკისა და საპარტოლის სერია, 1985, № 3

252344

ვაში, რომელსაც ბევრ სავაჭრო საწარმოსა და ორგანიზაციაში არ ექცევა სათანადო ყურადღება. ტექნიკური აღჭურვილობის დაგეგმვის ძირითადი სამუშაოები ადვილზე ამოიწურება განაცხადების შედგენით და მისი წარდგენით ზემდგომ ორგანოებში. განაცხადები, როგორც წესი შედგენილია სათანადო ტექნიკურ-ეკონომიკური დასაბუთების გარეშე, მოთხოვნა აღჭურვილობაზე არ ემთხვევა საცალო სავაჭრო ქსელის განვითარების გეგმებს, რაც ამცირებს სავაჭრო საწარმოთა ტექნიკური აღჭურვილობის დაგეგმვის დონეს.

ცნობილია, რომ ჩვენს რესპუბლიკაში ვაჭრობის ძირითადი ფონდების 70%-ზე მეტი თავმოყრილია საცალო სავაჭრო ქსელში და წარმოდგენილია საცალო სავაჭრო საწარმოთა შენობებისა და ნაგებობების სახით².

დღეისათვის საქართველოს მოსახლეობას მომსახურებას უწევს ათასობით საცალო სავაჭრო საწარმო, რომელთა რაოდენობა ყოველდღიურად იზრდება. სტატისტიკური მონაცემებით დასტურდება, რომ მაღაზიების რაოდენობისა და მათი სავაჭრო ფართობების ზრდის ტემპების მიხედვით ამიერკავკასიის რესპუბლიკებს შორის პირველ ადგილზე დგას სომხეთის სსრ. მაღაზიების რაოდენობა აქ 1983 წელს 1975 წელთან შედარებით 10,7%-ით გაიზარდა, სავაჭრო ფართობი 140%-ით. ანალოგიური მონაცემები საქართველოსთვის შეადგენდა 7,4% და 123%, აზერბაიჯანისთვის — 1,7 და 123%.

ჩვენს რესპუბლიკაში სასურსათო მაღაზიების რაოდენობა და სავაჭრო ფართობიც ჩამორჩება არასასურსათო მაღაზიების რაოდენობასა და სავაჭრო ფართობს, რაც კანონზომიერი მოვლენაა და თავს იჩენს სხვა მოკავშირე რესპუბლიკებშიც.

ფარდულებისა და კიოსკების რაოდენობის ამსახველი ციფრები კი გვიჩვენებენ, რომ ამ სახის სავაჭრო საწარმოები განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს საქართველოსა და აზერბაიჯანში, ამასთან, არასასურსათო საქონლის სარეალიზაციოდ უფრო მეტი ფარდული და კიოსკი გამოიყენება, ვიდრე სასურსათო საქონლის სარეალიზაციოდ.

ვეჭირობთ, ფარდულები და კიოსკები შეიძლება დიდი წარმატებით იქნეს გამოყენებული სასურსათო საქონლის სეზონური გაყიდვისათვის, განსაკუთრებით, ხილ-ბოსტნეულით ვაჭრობაში. ეს აამაღლებს ხილ-ბოსტნეულით სეზონური ვაჭრობის კულტურას, რაც დღეისათვის არ დგას სათანადო სიმაღლეზე.

ჩვენი რესპუბლიკის სავაჭრო ქსელით უზრუნველყოფის დონეზე არ შეიძლება მსჯელობა მხოლოდ საცალო სავაჭრო საწარმოთა საერთო რაოდენობის განხილვით. საჭიროა გაანალიზდეს მოსახლეობის სავაჭრო ქსელით უზრუნველყოფის მაჩვენებლები 1000 კაცზე გაანგარიშებით.

1983 წლის მონაცემებით, ჩვენი რესპუბლიკა 1000 კაცზე საცალო სავაჭრო ობიექტების რაოდენობით აღემატება საშუალო საკავშირო მაჩვენებლებს. ეს მაჩვენებლები საქართველოში უდრის 31-ს, საშუალოდ კავშირში 26³. ამასთან აღსანიშნავია, რომ ქსელი განვითარებულია უმთავრესად ქალაქად, სოფლად კი მნიშვნელოვნად ჩამორჩება როგორც საშუალო საკავშირო მაჩვენებლებს, ისე მთელ რიგ მოკავშირე რესპუბლიკათა მაჩვენებლებს.

² რ. კრიკიანაშვილი, საქართველოს სსრ ვაჭრობის ძირითადი ფონდების გაფართოებული კვლავწარმოების საკითხები, თბ, 1981, გვ. 39.

³ საქართველოს სსრ ცსს-ის მასალებიდან.

რა თქმა უნდა, მარტო სავაჭრო საწარმოთა რაოდენობა არ იძლევა მოსახლეობის სავაჭრო ქსელით უზრუნველყოფის ზუსტ სურათს. დიდი მნიშვნელობა აქვს მოსახლეობის უზრუნველყოფას სავაჭრო ფართობით. ამ მაჩვენებლებს მიხედვით ჩვენი რესპუბლიკა ჩამორჩება საშუალო საკავშირო მაჩვენებელს: ყოველ 1000 კაცზე ნაცვლად 1820 კვადრატული მეტრისა 1733 კვადრატული მეტრი მოდის. მოკავშირე რესპუბლიკათა შორის კი მეშვიდე ადგილს იკავებს ბელორუსიის (2028), რსფსრ (1926), უკრაინის (1924), ლატვიის (1908) და ესტონეთის (1838) რესპუბლიკების შემდეგ.

რაც შეეხება სავაჭრო საწარმოთა ფართობს ქალაქად, აქ ჩვენ მხოლოდ ლატვიის სსრ ჩამოვრჩებით. ამავე მაჩვენებლის მიხედვით სოფელ ადგილებში ჩვენი რესპუბლიკა მეთორმეტე ადგილზეა. აქედან გამომდინარე საქართველოს სოფლის მოსახლეობის სავაჭრო ფართობებით უზრუნველყოფა ერთ-ერთი გადაუდებელი ამოცანაა.

საინტერესო სურათს იძლევა აგრეთვე მალაზიის საშუალო სავაჭრო ფართობის მაჩვენებლის შედარება მოკავშირე რესპუბლიკების მიხედვით.

1983 წლის მონაცემებით ერთი მალაზიის სავაჭრო ფართობი საშუალოდ კავშირში 92 მ² უდრია. საქართველოში — 75,1 მ² (დაწესებული ნორმატივი საქართველოსთვის უდრის 200 მ²). უნდა აღინიშნოს, რომ ამ მაჩვენებლის მიხედვით ჩვენი რესპუბლიკა ჩამორჩება არა მხოლოდ დაწესებულ ნორმატივსა და საერთო საკავშირო დონეს, არამედ ყველა სხვა რესპუბლიკასაც და დგას უკანასკნელ ადგილზე მოკავშირე რესპუბლიკებს შორის 1975-1983 წლებში⁴.

შედარებით უკეთესია ერთი მალაზიის სავაჭრო ფართობის მაჩვენებელი ჩვენი რესპუბლიკის ქალაქებში. ცხრილი 2 გვიჩვენებს ერთი მალაზიის სავაჭრო ფართობს ამიერკავკასიის რესპუბლიკების ქალაქებსა და სოფლებში 1975—1983 წლებში.

ცხრილი 2

ერთი მალაზიის საშუალო სავაჭრო ფართობი ამიერკავკასიის რესპუბლიკებში 1975-1983 წწ.

მოკავშირე რესპუბლიკები	წლები	ერთი მალაზიის სავაჭრო ფართობი საშუალოდ (მ ²)		
		სულ	ქალაქად	სოფლად
1. საქართველოს სსრ 2. აზერბაიჯანის სსრ 3. სომხეთის სსრ	1975	64,9	77,5	47,8
		67,9	74,8	49,4
		77,2	81,1	70,3
1. საქართველოს სსრ 2. აზერბაიჯანის სსრ 3. სომხეთის სსრ	1980	73,1	89,8	52,4
		76,5	84,7	57,2
		92,2	99,9	78,2
1. საქართველოს სსრ 2. აზერბაიჯანის სსრ 3. სომხეთის სსრ	1983	75,1	92,8	52,6
		79,4	89,6	56,4
		96,1	103,9	81,4

⁴ საქართველოს სსრ ცსს-ს მასალებიდან.

⁵ ცხრილი შედგენილია სსრკ ცსს-მასალების საფუძველზე.

ვაჭრო ორგანიზაციების საწყობებში. კიევსა და ხარკოვში საბითუმო ბაზებს გადაეცა საცალო ორგანიზაციების საწყობები 40 ათასი მ² ფართობით⁶.

ვეფერობთ, საქირთა ანალოგიური ღონისძიებების გატარება ჩვენს რესპუბლიკაშიც. საბითუმო ბაზებისათვის მთელი სასაწყობო მეურნეობის გადაეცემა და მალაზიების საქონლით მომარაგების ფუნქციის განმტკიცება უზრუნველყოფს საქონლის თანაბარზომიერ განლაგებას სავაჭრო რგოლებში, რაც საცალო ქსელს საშუალებას მისცემს უფრო მეტი ყურადღება დაუთმოს მომსახურების კულტურის ამაღლებას, გაყიდვის პროგრესული ფორმების დანერგვას.

ცხრილი 3

საერთო სასაქონლო საწყობების რაოდენობა ვაჭრობის სამინისტროს სისტემის საცალო და საბითუმო რგოლებში ზოგიერთი მოკავშირე რესპუბლიკების მიხედვით 1981 წლის 1 იანვრის მდგომარეობით⁷

	ფართობი		მოცულობა მ ²	1 საწყობის საშუალო ფართობი მ ²	1 საწყობის საშუალო მოცულობა მ ³	საწყობის საშუალო სიმაღლე მ ³
	მ ²	%-ად				
სსრ კავშირი სულ	24689685	100	101209185	528,5	2167,2	4,1
მ. შ. საცალო	17493900	70,9	68386400	428,8	1683,4	4,4
საბითუმო	7195785	29,1	32512785	1215,7	5492,9	4,5
საქართველოს სსრ ვაჭრობის სამინისტრო სულ	244796	100	982059	423,5	1699,1	4,0
მ. შ. საცალო	181500	74,0	739600	337,4	1374,7	4,1
საბითუმო	63296	26,0	242459	1582,4	6061,5	3,8
საქართველოს სსრ სამომხმარებლო კოოპერატივ სულ	260285	100	921529	477,6	1690,9	3,5
მ. შ. საცალო	174800	67,0	611900	415,2	1453,4	3,5
საბითუმო	35486	33,0	309629	689,4	2497	3,6
რუსიკ სულ	16488811	100	66164647	497,3	1995,5	4,0
მ. შ. საცალო	12633000	76,6	49120200	424,0	1648,6	4,0
საბითუმო	3855811	23,4	17044447	1147,2	507,2	4,5
უკრაინის სსრ სულ	3458838	100	14491356	133,6	2654,6	4,2
მ. შ. საცალო	2212300	64,0	8921300	589,3	1573,3	4,0
საბითუმო	1246538	36,0	5570056	1328,9	5938,2	4,5
ლატვიის სსრ სულ	228838	100	984285	655,7	2820,3	4,3
მ. შ. საცალო	144800	63,3	572200	476,3	1882,2	4,0
საბითუმო	84038	36,7	412085	1857,5	9157,4	5,0

მართალია საცალო სავაჭრო ქსელში თავმოყრილია სასაწყობო ფართობის დიდი რაოდენობა, მაგრამ ეს უმთავრესად წვრილ-წვრილი საწყობებია, რომლებიც უშუალოდ მალაზიებთან, საცალო სავაჭრო ორგანიზაციებთან

⁶ საქართველოს ვაჭრობის ორგანიზაციისა და დაგეგმვის აქტუალური საკითხები თბ., 1978 წ., გვ.115.

⁷ ცხრილი შედგენილია სსრკ ცსს მასალების საღებველზე, იხ. Торговая сеть и оборудование (Итоги разработки годовых отчетов), М., ЦСУ СССР, 1981, с. 184, 283.

მდებარეობენ. თითოეული ასეთი საწყობის ფართობი საშუალოდ კავშირში უდრის 428,83 მ², საქართველოში კი უფრო ნაკლებს — 337,4 მ². სამწუხაროა მაგრამ ფაქტია, რომ ამგვარი საწყობების რაოდენობა ყოველწლიურად იზრდება უმთავრესად ახალშენებლობათა გზით. სტატისტიკური მასალები გვიჩვენებენ, რომ სახელმწიფო ვაჭრობაში მსხვილი საწყობების ფართობების საშუალოწლიური ზრდა 2,4-ჯერ ჩამორჩება საცალო სავაჭრო ორგანიზაციათა საწყობების ფართობების ზრდას⁸.

ამასთან დაკავშირებით, არ შეიძლება არ გავისვენოთ კ. მარქსის უაღრესად საყურადღებო მითითებანი იმის შესახებ, რომ 100 პატარა კანტორა გაცილებით ძვირი ღირს, ვიდრე ერთი დიდი, 100 პატარა სასაქონლო საწყობი წარმოუდგენლად ძვირია, ვიდრე ერთი დიდი და ა. შ.⁹.

ცხრილი 3 გვიჩვენებს, რომ როგორც საცალო, ისე საბითუმო რგოლში ერთი საწყობის საშუალო ფართობი ყველაზე მეტია ლატვიის სსრ-ში. იგივე ითქმის მთლიანად ბალტიისპირეთის რესპუბლიკებზე, სადაც აშენებულია არა მარტო დიდი ფართობის, არამედ დიდი სიმაღლის მქონე საწყობებიც. ცხრილიდან ჩანს, რომ საშუალოდ საცალო სავაჭრო ქსელში არსებული საწყობების სიმაღლე უდრის 4—4,5 მ., საბითუმო საწყობების კი — 4,5—5მ. ჩვენი რესპუბლიკის მაჩვენებლები ამ მხრივაც ჩამორჩება საშუალო საკავშიროს. საბითუმო საწყობების სიმაღლე აქ საშუალოდ 3,8-ია, რაც იმაზე მითითებს, რომ რესპუბლიკის საბითუმო ქსელში სჭარბობს უმთავრესად ძველი საწყობები, რომელთა სიმაღლე ვერ აღწევს 4 მ-ს. ეს კი გარდა იმისა, რომ აფერხებს საბითუმო ობერაციების ნორმალურად განხორციელებას და საქონლის სასაწყობო დამუშავებას, ხელს უშლის აგრეთვე ამწე-სატრანსპორტო მექანიზმების გამოყენებას. ამგვარ საწყობებში შესაძლებელია გამოყენებულ იქნეს მხოლოდ ხელის სატვირთო ურიკები. მომავალში ეს შენობები არ შეიძლება ჩაითვალოს ვარგისად საბითუმო საწყობების სახით შემდგომი გამოყენებისათვის.

სასურსათო საქონლით ვაჭრობისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სამაცივრო მეურნეობას. უნდა აღინიშნოს, რომ რესპუბლიკაში არსებული სამაცივრო მეურნეობა ვერ აკმაყოფილებს სურსათით ვაჭრობისადმი წაყენებულ მოთხოვნებს. მაცივრების ნაკლებობას განიცდიან არა მარტო სავაჭრო საწარმოები, არამედ რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობისა და კვების მრეწველობის საწარმოებიც. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაა დასავლეთ საქართველოს რაიონებსა და კახეთის ზონაში.

დიდი ნაკლოვანებები არსებობს მაცივართა ექსპლუატაციის საქმეშიც. სამწუხაროა, მაგრამ ფაქტია, რომ ჩვენი რესპუბლიკის მოსახლეობას შორის პოპულარობით არ სარგებლობს გაყინული სასურსათო საქონელი, რადგან მათ ხშირად არა მარტო დაქვეითებული აქვთ ხარისხი, არამედ თითქმის მთლიანად აქვთ დაკარგული სასაქონლო სახე, რისი მთავარი მიზეზიც სამაცივრო მეურნეობაში არსებული ნაკლოვანებებია. მაგალითად, ხორცპროდუქტების შენახვის ტექნოლოგია ითვალისწინებს მათ შენახვას მინუს 18°—20° ტემპერატურაზე. მომწოდებელი საწარმოები, რომლებიც სხვა რესპუბლიკებში მდებარეობენ იცავენ აღნიშნულ ტემპერატურულ რეჟიმს, მაგრამ

⁸ К. П. Пашаев, Управление оптовой торговлей, М., 1978, с. 130.

⁹ К. маркс и Ф. Энгельс, Соч. Изд. 2-е, т. 25, ч. I, с. 324.

ჩვენი რესპუბლიკის გამანაწილებელ მაცივრებში, მათი ტექნიკური გაუმართაობის გამო, ფაქტურად საქონლის შენახვა მიმდინარეობს მინუს 10°—12° ტემპერატურაზე. აქედან გამომდინარე, რასაკვირველია, პროდუქცია სასაქონლო სახეს კარგავს სულ რამდენიმე დღეში, რის გამოც მომხმარებელი სრულიად საფუძვლიან უკმაყოფილებას გამოთქვამს.

ამგვარი მდგომარეობის ერთ-ერთი მთავარი მიზეზი ის არის, რომ ახლო წარსულში სამაცივრო მეურნეობის განვითარების პერსპექტიული გეგმები დგებოდა კომპლექსური მიდგომის გარეშე და ატარებდა სუბიექტურ ხასიათს. სერიოზული ნაკლოვანებებია დაშვებული მაცივართა დაპროექტების დროსაც. საკავშირო ინსტიტუტის „ГНПОХОЛД“-ის სპეციალისტები, რომლებიც აპროექტებდნენ მაცივრებს ჩვენს რესპუბლიკაში, იყენებდნენ ტიპიურ პროექტებს, რომლებიც რეკომენდირებულია ქვეყნის ჩრდილოეთის რაიონებისათვის. ამან გამოიწვია დიდი გართულებები. მაგალითად, თბილისის № 4 მაცივარკომბინატში საქირო გახდა სპეციალურად ახალი კომპრესორული სააქროს აშენება¹⁰. ადგილობრივი ეკონომიკური პირობების გაუთვალისწინებლად არის აშენებული ქ. გორის მაცივარი (10 ათასი ტ. მოცულობით) მუდმივი დაუტვირთაობის გამო მისი ექსპლოატაცია დაბალეფექტიანია, მაშინ როცა დასავლეთ საქართველოში თითქმის ყველგან განიციდან მაცივართა ნაკლებობას.

სტატისტიკური მასალები გვიჩვენებენ, რომ 1976—1983 წლებში არ შესრულებულა საერთო სასაქონლო საწყობებისა და მაცივრების მშენებლობის გეგმები.

წლების მანძილზე კაპიტალური მშენებლობის გეგმების შეუსრულებლობითაა გამოწვეული ის სამწუხარო ფაქტი, რომ საქართველოს სსრ მოსახლეობის სასაწყობო და სამაცივრო მეურნეობით უზრუნველყოფის დონე დიდად ჩამორჩება საერთო საკავშირო მაჩვენებლებს. 1983 წლისათვის მთლიანად კავშირში 32 401,5 ათასი მ² ფართობის საერთო სასაქონლო საწყობი იყო (სსრკ ვაჭრობის სამინისტრო, მმგ-ები, სურსათ-მომარაგება, სამომხმარებლო კოოპერაცია, „გლავკონსერვპლოდოვოში“, თევზის მრეწველობის სამინისტრო) და მოსახლეობის (ყოველ 1000 კაცზე) სასაწყობო ფართობით უზრუნველყოფა უდრიდა 121,5 მ².

ჩვენი რესპუბლიკისათვის ანალოგიური მაჩვენებლები შესაბამისად შეადგენდა 356 334 მ² და 70,1 მ²-ს, რაც თითქმის ორჯერ ჩამორჩება საკავშირო დონეს. დაწესებული ნორმატივის მიხედვით ჩვენს რესპუბლიკაში ყოველ 1000 კაცზე გათვალისწინებულია 1958² სასაწყობო ფართობი, აქედან გამომდინარე, რესპუბლიკას უნდა გააჩნდეს 988 845 მ² სასაწყობო ფართობი, დეფიციტი შეადგენს 632 511 მ-ს¹.

ანალოგიური მდგომარეობაა რესპუბლიკის მოსახლეობის მაცივრებით უზრუნველყოფის საქმეშიც. 1981 წლისათვის სსრ კავშირში სულ 766,9 ათასი ტ. ტევადობის მაცივარი არსებობდა (სსრკ ვაჭრობის სამინისტრო, მმგ-ები, სურსათმომარაგება, სამომხმარებლო კოოპერაცია, „გლავკონსერვპლოდოვ-

¹⁰ Р. Гогадзе, Сколько проблем у холода? «Заря Востока», 21 марта, 1979.

¹¹ გამოთვლები ჩატარებულია საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული ცსს-ს, საქართველოს სსრ სახელმწიფო საეგმო კომიტეტის და სსრკ ცსს-ს მასალების საფუძველზე.

შია, თევზის მრეწველობის სამინისტრო). ანუ ყოველ 1000 კაცზე მოდიოდა 2,9 ტ. ჩვენი რესპუბლიკის ანალოგიური მაჩვენებლები უდრიდა შესაბამისად 9473 ტ. და 1000 კაცზე — 1,9 ტ.

როგორც მოტანილი ციფრებიდან ჩანს, საჭიროა მეტად დიდი მასშტაბის სამუშაოების ჩატარება, რომ მოსახლეობის სასაწყობო და სამაცივრო მეურნეობის უზრუნველყოფის დონე გაუთანაბრდეს ჯერ საკავშირო მაჩვენებლებს და შემდეგ დაწესებულ ნორმატივებს.

სერიოზული ნაკლოვანებები არსებობს ჩვენი რესპუბლიკის სასაწყობო ქსელის დაგეგმვაში. სწორად სასაწყობო ქსელის დაგეგმვა ზორციელდება ცალკეულ უწყებაში დამოუკიდებლად: ვფიქრობთ, რომ საჭიროა სასაწყობო მშენებლობა გადაწყდეს რეგიონალური ინტერესებიდან გამომდინარე, გეგმები უნდა შედგეს რეგიონის მასშტაბით, მთელი რესპუბლიკის მოთხოვნილების გათვალისწინებით. ცალკეული უწყების, ან სავაჭრო ორგანიზაციის საქროება სასაწყობო ფართობზე უნდა განისაზღვროს მხოლოდ მას შემდეგ, რაც ცნობილი იქნება რეგიონალური ბაზრის საერთო მოთხოვნილება საწყობებზე და ამ სავაჭრო ორგანიზაციის როლი საერთო სასაწყობო საქონელბრუნვაში.

Ц. В. БЕНАШВИЛИ

МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКАЯ БАЗА ТОРГОВЛИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫМИ ТОВАРАМИ В ГРУЗИНСКОЙ ССР

Резюме

Изучение состояния материально-технической базы показывает, что уровень ее развития не отвечает современным требованиям. Прежде всего это относится к складскому и холодильному хозяйству. Складская площадь нерационально распределена между розничными и оптовыми звеньями. В частности, в розничном звене сосредоточено приблизительно 74 процента всей складской площади республики.

Большие недостатки имеются и в холодильном хозяйстве, серьезные просчеты допущены при проектировании холодильников.

Анализ соответствующих данных показывает, что в Грузинской ССР планы капитального строительства выполняются на очень низком уровне. Вследствие этого по уровню обеспеченности населения складским и холодильным хозяйством, а также торговой площадью наша республика значительно отстает от общесоюзных показателей и от установленных нормативов.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის არასაწარმოო სფეროს ეკონომიკური პრობლემების განყოფილება

კონსტანტინე ნიჰარაძე

ქ. თბილისის მრეწველობა სახალხო მშრნელობის ალღბენის
პერიოდში (1921—1925 წწ.)

მე-XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ქ. თბილისში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, ვითარდება კაპიტალისტური წარმობითი ურთიერთობანი. წინა ხანებზე უფრო სწრაფად ვითარდება თბილისის მრეწველობა, და უკვე XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს დედაქალაქი ამიერკავკასიის ერთ-ერთი წამყვანი სამრეწველო ცენტრი ხდება. 1903 წელს თავის წერილში გაზეთ „ისკრაში“ ვ. ი. ლენინი კავკასიაში აღნიშნავდა მსხვილ სამრეწველო ცენტრებს — ბაქოს, თბილისსა და ბათუმს¹.

რევოლუციამდელ პერიოდში თბილისის მრეწველობის ხვედრითი წილი საქართველოს მრეწველობაში ძალზედ მნიშვნელოვანი იყო. ასე მაგალითად, 1913 წელს აღმოსავლეთ საქართველოში, სადაც თბილისის მრეწველობას გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა, ითვლებოდა 161 მსხვილი საწარმო, სადაც 5680 მუშა იყო დასაქმებული, ე. ი. თითო საწარმოზე საშუალოდ 33,3 მუშა მოდიოდა. ჩვენი გაანგარიშებით, აღმოსავლეთ საქართველოზე მთელი ქვეყნის 78,5% სამრეწველო საწარმო და მუშახელის 71,5% მოდიოდა². თბილისის მრეწველობის დარგთა შორის გამოირჩეოდნენ კვების (განსაკუთრებით თამბაქოს), მსუბუქი, პოლიგრაფიული, ლითონისა და ხის დამამუშავებელი მრეწველობა. დედაქალაქის ყველაზე მსხვილი საწარმო იყო ამიერკავკასიის რკინიგზის თბილისის მთავარი სახელოსნოები, სადაც რამდენიმე ათასი მუშა იყო დასაქმებული.

პირველი მსოფლიო ომისა და მენშევიკების ბატონობის წლებში დედაქალაქის მრეწველობა თანდათან დაკნინებას განიცდიდა. განსაკუთრებით დიდი დადი დასვა საქართველოს და კერძოდ თბილისის ეკონომიკას მენშევიკების ბატონობამ (1918—1921 წწ.). მათი ანტიხალხური პოლიტიკის შედეგად ქვეყანა პოლიტიკურ და ეკონომიკურ იზოლაციაში აღმოჩნდა. საქართველოს რიგ-რიგობით ძარცვავდნენ გერმანელი, ინგლისელი და თურქი ინტერვენტები.

დედაქალაქში ნედლეულის, სათბობ-საწვავისა და სურსათის უქონლობის გამო შემცირდა სამრეწველო პროდუქციის წარმობა, მუშათა რიცხვის რაოდენობა, დაიხრა სამრეწველო საწარმოები. ამავე დროს, საქართველოში, და კერძოდ თბილისში, ფულის ინფლაციამ, პურის შემოტანის შეწყვეტამ და უმუშევრობამ კიდევ უფრო გააუარესა მშრომელთა ისედაც მძიმე ცხოვრების პირობები. ქვეყნის კატასტროფულ ეკონომიკურ მდგომარეობას თვით მენშევიკების ლიდერებიც კი აღიარებდნენ.

1921 წლის 25 თებერვალს საქართველოში სოციალისტურმა რევოლუციამ გაიმარჯვა, დამყარდა საბჭოთა ხელისუფლება.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის, რესპუბლიკის მშრომელების წინა-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 6, გვ. 400.

² სტატისტიკური კრებული 1909—1921 წწ. ტფ., 1923, გვ. 42.

შე უდიდესი ისტორიული ამოცანები წამოიჭრა. საჭირო იყო ბურჟუაზიული სახელმწიფო აპარატის დამსხვრევა და ახალი სოციალისტური სახელმწიფოს შექმნა, ქვეყნის ეკონომიკური საფუძვლების ძირეული რეორგანიზაცია, მშრომელი მასების დარაზმვა სახალხო მეურნეობის აღსადგენად.

აღსანიშნავია, რომ საქართველოს, საბჭოთა რუსეთისაგან განსხვავებით არ გაუვლია სამხედრო კომუნისმის პერიოდი და სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვება დაემთხვა იმ ეტაპს, როდესაც საბჭოთა რუსეთი ახალ ეკონომიკურ პოლიტიკაზე გადადიოდა. ამიტომ საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე დაიწყო ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის გატარება და მასთან წარმოების საშუალებათა სოციალისტური ნაციონალიზაციის განხორციელება.

ვ. ი. ლენინი მოუწოდებდა საქართველოს კომუნისტებს გაეთვალისწინებინათ ქვეყნის სპეციფიკა, რომელიც მენშევიკების მმართველობის შედეგად შეიქმნა. „...საქართველოს როგორც საშინაო, ისე საერთაშორისო პირობები მოითხოვენ ქართველი კომუნისტებისაგან რუსული შაბლონის გამოყენებას კი არა, არამედ ისეთი თავისებური ტაქტიკის მოხერხებულად და მოქნილად შემუშავებას, რომელიც ყოველგვარი წვრილ ბურჟუაზიული ელემენტებისადმი მეტ დათმობაზე იქნებოდა დამყარებული“³.

საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის გადაწყვეტილებით 1921 წლის 11 მარტს შეიქმნა სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭო (სმუს-ი), რომელსაც დაევალა სახალხო მეურნეობის გეგმიანი გაძღოლა და მასთან დაკავშირებით მრეწველობის წარმართვა გეგმურ საწყისებზე. სმუს-ს უნდა მოეხდინა სამრეწველო საწარმოთა აღრიცხვა და მათი საქმიანობის ყოველმხრივი შესწავლა, რათა განსაზღვრულიყო მრეწველობის ნაციონალიზაციის ხასიათი და თავისებურებანი.

საქართველოში, და კერძოდ თბილსში, მრეწველობის ნაციონალიზაციის განხორციელება, საბჭოთა რუსეთთან შედარებით, დიდ სიძნელებთან იყო დაკავშირებული, ვინაიდან აქ მრეწველობა საერთოდ მეტად იყო ჩამორჩენილი, სამრეწველო პროლეტარიატი არ იყო მძლავრი, მრეწველობაში ჰაბობობა და წვრილბურჟუაზიული ელემენტები.

რევოლუციამდელ საქართველოში მრეწველობის არათანაბარი ტერიტორიული გაადგილების შედეგად სამრეწველო საწარმოთა უმრავლესობა თითქმის 80% თავმოყრილი იყო თბილისში⁴. მიუხედავად ამისა, დედაქალაქის მრეწველობა ძირითადად წვრილი წარმოების ხასიათს ატარებდა. ასე, 1921 წლის (აპრილი-მაისის) მონაცემებით თბილისში აღრიცხული იყო 4725 წარმოება-დაწესებულება. მათ შორის მრეწველური — 1171 საწარმო, სადაც დაქირავებული შრომა გამოიყენებოდა, ხელოსნური — 1862 საწარმო, რომელშიც არ გამოიყენებოდა დაქირავებული შრომა. დანარჩენი ვაჭრობის, მმართველობისა და საზოგადოებრივი მუშაობის წარმოება-დაწესებულებებს წარმოადგენდნენ⁵. თბილისის მრეწველობის იმდროინდელი მდგომარეობის დახასიათებას ვგაძღვეს ქვემოთ მოყვანილი ცხრილი:

³ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 32, გვ. 190.

⁴ ვ. ი. დათუაშვილი, ნარკვევები საქართველოს სსრ მანქანათმშენებლო მრეწველობის განვითარების შესახებ, თბ., 1966, გვ. 153.

⁵ Г у н и я А. Л. „Воспроизводство рабочей силы в Грузинской ССР“, Тб., 1961, стр. 112.

ქ. თბილისის საწარმოთა და მათში დასაქმებულთა განაწილება წარმოების ჯგუფების მიხედვით (1921 წ.)⁶

წარმოების ჯგუფები	საწარმოთა რიცხ.		მუშახელის რაოდ.	
	აბს.	%	აბს.	%
1. ლითონის დამუშავება	106	9,1	7001	46,4
2. ხის დამუშავება	33	2,8	336	2,2
3. ქიმიური მრეწველობა	20	1,7	290	1,9
4. სანოვაგის წარმოება	259	22,1	2265	15,0
5. ცხველური წარმოების მყარ მასალათა დამუშავება	7	0,6	21	0,1
6. მინერალურ ნივთიერებათა დამუშავება	10	0,9	115	0,8
7. ტყავის მრეწველობა	13	1,1	420	2,8
8. ბოჭკოვან ნივთიერებათა დამუშავება	19	1,6	709	5,1
9. ტანსაცმელი და ტუალეტი	573	48,9	2324	15,4
10. ქაღალდის დამუშავება და პოლიგრაფიული მრეწველობა	61	5,2	1180	7,8
11. მხატვრული და სამეცნიერო-გამოყენებითი მრეწველობა	48	4,1	71	0,5
12. ფიზიკურ ძალთა წარმოება-გადაადგილება და წყალმომარაგება	22	1,9	298	2,0
ს უ ლ:	1171	100	15084	100

როგორც ცხრილიდან ჩანს ყველაზე მეტი სამრეწველო საწარმო იყო „ტანსაცმლის და ტუალეტის“ ჯგუფში — 48,9%, შემდეგ „სანოვაგის წარმოების“ ჯგუფში მოდიოდა — 22,1%, „ლითონის დამუშავების“ ჯგუფი — 9,1% და ა. შ.

მუშა-მოსამსახურეთა ყველაზე მაღალი კონცენტრაცია „ლითონის დამუშავების“ ჯგუფში იყო, სადაც საწარმოთა რაოდენობის 9,1%-ზე მთელი მუშა-მოსამსახურეთა რაოდენობის 46,4% მოდიოდა, მაშინ, როდესაც „ტანსაცმლის და ტუალეტის“ ჯგუფზე — 15,4%, „სანოვაგის წარმოების“ ჯგუფზე 15,0% და ა. შ. ის, რომ თბილისის მრეწველობაში წვრილი საწარმოები ჭარბობდა, ნათლად ჩანს შემდეგი მონაცემებიდან. თბილისის საწარმოთა რაოდენობის 82,8%-ში მუშაობდა 1—5 კაცი და მხოლოდ საწარმოთა რაოდენობის 2,3%-ში ასზე მეტი მუშა იყო დასაქმებული. საშუალოდ კი, დედაქალაქის ერთ საწარმოზე 12,9 მუშა, მოდიოდა⁷.

თბილისის 1171 მრეწველურ საწარმოდან მექანიკური ძრავები ჰქონდა 159 საწარმოს, ე. ი. მრეწველური საწარმოების 13,6%-ს. ამ საწარმოებში იდგა 320 ძრავა 11.803 ცხენის ძალის საერთო სიმძლავრით, ანუ ერთ საწარმოზე, რომელშიც მექანიკური ძრავა იყო, საშუალოდ 74,2 ცხენის ძალა მოდიოდა⁸. დედაქალაქის სახელმწიფო და კერძო მესაკუთრეთა ელექტროსად-

⁶ იქვე, გვ. 114.

⁷ იქვე, გვ. 114—115.

⁸ იქვე, გვ. 117.

გურებში 1921 წლისათვის მხოლოდ 62 ელექტროძრავა მოქმედებდა, რომელთა საერთო ნომინალური სიმძლავრე 4.374 ცხენის ძალას არ აღემატებოდა⁹.

მრეწველური საწარმოები რიგი წლების მანძილზე ვერ ახერხებდნენ მანქანა-დანადგარების და სხვა მოწყობილობების განახლებას, ძირითადი კაპიტალი მოძველდა და მოცვდა. მაგალითად, თამბაქოს ფაბრიკებში, რომლებიც თბილისის მრეწველობის წამყვან დარგს მიეკუთვნებოდნენ, ძირითადი ფონდები პირველი მსოფლიო ომის შემდეგ საერთოდ არ განახლებულა, მანქანების ვაცეეთის შედეგად არ მუშაობდა სამრეწველო საწარმოთა 65%¹⁰. ამის გამო თბილისის მრეწველობის თითქმის ყველა დარგში დაბალი იყო შრომის ნაყოფიერება.

დედაქალაქის მრეწველობა განიცდიდა მუშების, განსაკუთრებით კვალიფიციური მუშახელის ნაკლებობას, ეს მაშინ, როდესაც თბილისში 1921 წელს 12.061 უმუშევარი ირიცხებოდა¹¹. იმავე წელს აღნიშნულ 304 ფაბრიკა-ქარხნული ტიპის საწარმოებიდან 27% საერთოდ არ მუშაობდა¹².

ზემოთ მოყვანილი მონაცემებიდან ნათლად ჩანს, თუ როგორი იყო სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვების მომენტში თბილისის მრეწველობის მდგომარეობა და რა მძიმე მემკვიდრეობა მიიღო საბჭოთა ხელისუფლებამ პირველი მსოფლიო ომისა და მენშევიკების ბატონობის შედეგად.

როგორც აღინიშნა, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვებამ შექმნა სათანადო პირობები მრეწველობის სოციალისტური ნაციონალიზაციისათვის. ეს პროცესი თბილისის მრეწველობაში თანმიმდევრულად განხორციელდა. 1921 წლის 30 მარტს სახელმწიფო საკუთრებად გამოცხადდა მესხიშვილის, ბიხოვისა და შახბაზიანის ლიტოგრაფიები¹³. 1 ივნისის დეკრეტით ნაციონალიზაცია შეეხო თბილისში განლაგებულ თამბაქოს ფაბრიკებს (მათი რიცხვი 8-ს უდრიდა), ტყავეულობისა და გემო-კვების საწარმოებს. 5 ივნისს გამოცხადდა პოლიგრაფიული მრეწველობის ნაციონალიზაცია¹⁴. 7 ივნისს სმუსის პრეზიდიუმმა მეწარმე ჯაყელს ჩამოართვა ესანთის ფაბრიკა „ასანთი“¹⁵.

ნაციონალიზაციის პროცესის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ღონისძიება იყო 13 ივნისის საქართველოს რევოლუციური კომიტეტის დეკრეტი, რომლითაც გამოცხადდა რესპუბლიკის მომპოვებელი და დამმუშავებელი მრეწველობის ნაციონალიზაციის შესახებ. ნაციონალიზაციის არ ექვემდებარებოდნენ კოოპერაციისა და უცხო ქვეყნების ქვეშევრდომების სააქციო საზოგადოებათა და საკონცესიო სარგებლობაში მყოფი საწარმოები. საწარმოთა საკონცესიოდ და იჯარით ვაცემა (ეს უკანასკნელი უფრო დამახასიათებელი

⁹ თბილისის საქალაქო საბჭოს აღმსრულებელი კომიტეტი რევოლუციებში და გადაწყვეტილებებში (1921—1927 წწ.), (დოკუმენტებისა და მასალების კრებული), ტ. 1, გვ. 11.

¹⁰ ი. კაქარაძე, საბჭოთა საქართველო სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში (1921—1925 წწ.), თბ., 1958, გვ. 199—200.

¹¹ სტატისტიკური კრებული 1909—1921 წწ., გვ. 119

¹² თბილისი (ეკონომიკურ-გეოგრაფიული დახასიათება), თბ., 1975, გვ. 131.

¹³ კ. ი. შელია, საქართველოს კომუნისტური პარტია სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში, თბ., 1970, გვ. 431.

¹⁴ «Ревкомы Грузии в борьбе за установление и упрочение Советской власти, февраль 1921—март 1922, Сборник документов и материалов, сост. И. Ахалая, Сух., 1963, стр. 197.

¹⁵ კ. ი. შელია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 434.

იყო თბილისის მრეწველობისათვის) მართალია სახელმწიფო კაპიტალიზმის გამოცოცხლებას წარმოადგენდა, მაგრამ მსხვილი სამრეწველო საწარმოები სახელმწიფოს ხელში იყვნენ. ამგვარი პოლიტიკა მრეწველობაში ქმნიდა სათანადო პირობებს მსხვილი მრეწველობის აღდგენა-განვითარებისთვის, აუმჯობესებდა მოსახლეობის მომარაგებას პირველი მოთხოვნილებების საგნებით და საშუალებას იძლეოდა ქვეყნის სამეურნეო მდგომარეობის გასაუმჯობესებლად.

1921 წლის 16 ივლისს ნაციონალიზაციის დაექვემდებარა თბილისის თითქმის ყველა ელექტროსადგური. უკვე 1921 წლის აგვისტოსათვის სახელმწიფოს ხელში იყო თბილისის 51 ფაბრიკა-ქარხანა¹⁶. სულ კი 1921 წლის ბოლოსათვის, როდესაც ნაციონალიზაციის პროცესი ძირითადად დასრულდა, სოციალისტურ სექტორში ითვლებოდა 90 მსხვილ სამრეწველო საწარმოდ¹⁷. მათი უმრავლესობა დედაქალაქში იყო განლაგებული. ეს საწარმოები ძირითადად სმუხის განკარგულებაში იმყოფებოდნენ, ნაწილი კი თბილისის აღმასკომის ან სახალხო კომისარიატების განმგებლობაში.

თბილისის საწარმოების ნაციონალიზაციის პროცესთან ერთად, 1921 წლიდანვე დაიწყო მათი აღდგენა, რეკონსტრუქცია-გაფართოება, მმართველობის რეორგანიზაცია, ფინანსებით, ნედლეულით და მუშახელით უზრუნველყოფა. მთავრობის მიერ ამ ღონისძიებათა ჩატარების შედეგად უკვე 1921 წლის ბოლოსათვის ქალაქის მრეწველობაში დადებითი ძვრები შეიმჩნეოდა. დიდი სამუშაოები ჩატარდა ლითონდამუშავებელი ქარხნების შესაკეთებლად. წარმატებით იმუშავა პოლიგრაფიულმა მრეწველობამ, რომლის საწარმოებმაც ნორმალური მწარმოებლურობის 125%-ს მიაღწია. მანქანა-დანადგარების გადახალისების შედეგად თბილისის „ასანთის“ ფაბრიკამ წინა წელთან შედარებით მწარმოებლურობა გაზარდა 3-ჯერ. 1921 წელს თბილისის მახლობლად მოხერხდა ავჭალის მინის ქარხნის აშენება, რომელიც ადგილობრივ ნედლეულზე იმუშავებდა. შედარებით ნელი ტემპით მიმდინარეობდა დედაქალაქის კვების მრეწველობის, ტყავის, ზეთსახდელი და საპონსახარში საწარმოების აღდგენა¹⁸. ეს გამოწვეული იყო იმით, რომ ჩამორჩენილი სოფლის მეურნეობა ვერ უზრუნველყოფდა ამ დარგებს სათანადო ნედლეულით.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის პირველმა ყრილობამ (1922 წ. იანვარ-თებერვალი) შეაჯამა ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის გატარების პირველი შედეგები საქართველოს მრეწველობაში, აღნიშნა მისი დადებითი მხარეები და მოუწოდა კომუნისტებს და ყველა მშრომელს უზრუნველყოფა მრეწველობის დაჩქარებით აღდგენა.

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის შესაბამისად და სამეურნეო საქმიანობის გაუმჯობესების მიზნით საქართველოს მრეწველობის სახელმწიფო სექტორში ხორციელდებოდა საწარმოთა გამსხვილება-კონცენტრაცია, მათი გაერთიანება ტრესტებში, რომლებიც გადაჰყავდათ სამეურნეო ანგარიშზე.

საქართველოს სმუს-ში შემავალ საწარმოთა ბაზაზე შეიქმნა 9 ტრესტი და საწარმოო გაერთიანება. ეს პროცესი 1921 წლის მეორე ნახევრიდან დაი-

¹⁶ საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობა 1921—1961 წწ., პ. გუგუშვილის რედ., 1961, გვ. 136.

¹⁷ ა. ლ. გუენია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 112.

¹⁸ «Борьба за упорочение Советской власти в Грузии (1921—1925 гг.)», Сборник документов и материалов, под ред. Ю. М. Качарова, Тб., 1959, с. 274.

წყო და 1922 წლის განმავლობაში გრძელდებოდა. ტერასებზე გაერთიანებულ საწარმოთა მნიშვნელოვან ნაწილს შეადგენდა თბილისის სამრეწველო საწარმოები. ასე მაგალითად, 1922 წელს თამბაქოს 8 ფაბრიკიდან, რომლებიც კოლოფების ფაბრიკასთან ერთად ქმნიდნენ თამბაქოს ტრესტს, შვიდი ფაბრიკა თბილისში იყო განლაგებული. საფეიქრო, ზეთისა და საპნის ტრესტებში გაერთიანებული საწარმოებიდან ყველა თბილისში მდებარეობდა. ასევე თბილისში იყო პოლიგრაფიული, ტყავის დამუშავების, ხის და ლითონდამამუშავებელი მრეწველობის განყოფილებებში გაერთიანებული საწარმოები. ამ პერიოდისათვის თბილისში მდებარე სახელმწიფო სექტორის საფაბრიკო-ქარხნის ტიპის საწარმოების 31,9% ტრესტებში იყო თავმოყრილი და მათზე სახელმწიფო საწარმოებში დასაქმებულ მუშათა 26,2% მოდიოდა¹⁹.

1921—1922 წლების მანძილზე მუშათა ცხოვრების გაუმჯობესების მიზნით წესდებოდა ხელფასის ანაზღაურების ახალი ფორმები. ყველაზე ფართოდ თბილისის მრეწველობაში გავრცელებული იყო კოლექტიური ხელშეკრულების ფორმით ანაზღაურება, რომლის მიზანს შეადგენდა, უწინარეს ყოვლისა, მშრომელთა უფლება-მოვალეობის დაცვა, შრომის პირობების განსაზღვრა როგორც სახელმწიფო და კოოპერატიულ, ასე საიჯარო და კერძო საწარმოებში²⁰. კოლექტიურ ხელშეკრულებებს დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის პირობებში.

1921—1922 წლებში სმუს-ის მიერ აღდგენილი სამუშაოების ჩატარების შედეგად ამოქმედდა ლითონდამამუშავებელი მრეწველობის ყველა 10 საწარმო, პოლიგრაფიული მრეწველობის ყველა 9 საწარმო, ხე-ტყის დამამუშავებელი მრეწველობის 27 საწარმოდან მხოლოდ 7 არ მუშაობდა, კვების მრეწველობაში 16-დან 5 საწარმო არ მოქმედებდა. უმოქმედო საწარმოები ძირითადად წვრილი ხასიათის იყვნენ და საიჯაროდ გადაცემას ან დახურვა-კონსერვაციას ელოდა. ამავე 1921—1922 წლებში დედაქალაქში, მიუხედავად რთული ეკონომიური პირობებისა, გაიხსნა ელექტრომექანიკური ქარხანა „თემქა“, ამუშავდა № 1 აბრეშუმსაქსოვი და № 1 სამკერვალო ფაბრიკები, პოლიგრაფტრესტის № 1, № 2, № 3 სტამბები, № 1 საკონდიტრო ფაბრიკა, სადაც 156 მუშა დასაქმდა და სხვ²¹.

ზემოთ აღნიშნული ღონისძიებების გატარების შედეგად თბილისის მრეწველობის მთელ რიგ დარგებში გადიდდა შრომის ნაყოფიერება და წარმოებული სამრეწველო პროდუქციის მოცულობა. მთლიანად რესპუბლიკაში 1922 წელს წინა წელთან შედარებით 36%-ით მეტი სამრეწველო პროდუქცია იყო გამოშვებული.

სახალხო მეურნეობის აღდგენის საქმეში უმნიშვნელოვანესი როლი შეასრულა ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის შექმნამ (1922 წ.) რამაც გააერთიანა საქართველოს, სომხეთის, აზერბაიჯანის ეკონომიკური პოტენციული და დააჩქარა ამ რესპუბლიკების საწარმოო ძალების განვითარება. ამიერკავკასიის ფედერაციული რესპუბლიკის ადმინისტრაციული ცენტრი თბილისი

19 გ. გეხტმანი, საქართველოს ეკონომიკური გეოგრაფია, ტფ., 1925, გვ. 176.

20 ქ. თოფურაძე, „თბილისის მრეწველობა (1921—1925 წწ.)“ კრ. საქართველოს უახლოესი ისტორიის საკითხები, თბ., 1976, გვ. 74.

21 მ. ნათყელაძე, საბჭოთა საქართველოს მუშათა კლასის ისტორია, თბ., 1970, გვ. 86.

გახდა. ყოველივე ამან საქართველოს დედაქალაქის მრეწველობის დაჩქარებულ განვითარებისათვის ხელსაყრელი პირობები შექმნა.

1921—1922 წწ. განმავლობაში თბილისის მრეწველობაში ჩატარდა დიდი სამეურნეო-ორგანიზაციული ღონისძიებანი. ძირითადად დასრულდა მსხვილ სამრეწველო საწარმოთა ნაციონალიზაციის პროცესი, მათი უმრავლესობის ამოქმედება და სახალხო მეურნეობის სამსახურში ჩაყენება. გაუმჯობესდა საწარმოთა ნედლეულით მომარაგება და მათი კვალიფიციური მუშახელით უზრუნველყოფა. სოციალისტურ სექტორში შეიქმნა მრეწველობის ორგანიზაციის პროგრესული ფორმა-ტრესტები, რომლებიც კერძო სექტორს მძლავრ კონკურენციას გაუწევდნენ. ამ წლებში შეწყვეტილ იქნა მრეწველობის დაცემის პროცესი და შეიქმნა შემდგომი განვითარების წინამძღვარი პირობები. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, როგორც საქართველოს კომუნისტური პარტიის (1923 ივნისი) პლენუმმა აღნიშნა, რესპუბლიკის, ისევე როგორც დედაქალაქის მრეწველობა ჯერ კიდევ მძიმე მდგომარეობაში იმყოფებოდა²².

ახალი ეკონომიკური პოლიტიკის კურსის განხორციელების შედეგად იგრძნობოდა კაპიტალისტური ელემენტების გააქტიურება თბილისის მრეწველობაში. 1923 წლის მაისისათვის დედაქალაქის მრეწველობაში მთლიანად 3.278 საწარმო ითვლებოდა. მათგან დაახლოებით 94,9% კერძო პირების ხელში იყო, მათგან როდესაც სახელმწიფო სექტორზე მხოლოდ 4,1% მოდიოდა. მაგრამ სახელმწიფო საწარმოთა მუშათა რაოდენობის თითქმის 50%-მდე იყო დასაქმებული და ერთ საწარმოზე დაახლოებით 57,5 მუშა მოდიოდა, მაშინ როცა კერძო სექტორში ერთ საწარმოზე — მხოლოდ 2,1 მუშა²³. როგორც ვხედავთ კერძო საწარმოები წვირილ, ხელოსნურ ხასიათს ინარჩუნებდნენ.

1923 წლის მაისში თბილისში იყო სახელმწიფო სექტორის 134 მსხვილი სამრეწველო საწარმო (რესპუბლიკის სახელმწიფო სექტორის საწარმოთა 46,9%), სადაც 7709 მუშა მუშაობდა (რესპუბლიკის სახელმწიფო სექტორში მომუშავეთა 69,2%). სამრეწველო საწარმოთა ტექნიკური ბაზის გაუმჯობესების შედეგად გაიზარდა მათში მყოფ მანქანა-დანადგარების სიმძლავრე. მაგალითად, 1923 წელს სახელმწიფო სექტორის ერთ საწარმოზე მოდიოდა 114,7 ცხენის ძალა, ე. ი. 26,6%-ით მეტი, ვიდრე 1921 წელს²⁴.

საქართველოს სმუს-ის სისტემაში გაერთიანებულმა საწარმოებმა 1923 წელს 43%-ით მეტი პროდუქცია გამოუშვეს ვიდრე წინა წელს²⁵. განსაკუთრებით გაიზარდა ზეთსახეღვ-საპონსახარში, ლითონდამმუშავებელი, პოლიგრაფიული საწარმოების პროდუქცია. გაცილებით ნაკლებად იზრდებოდა თამბაქოს, ხის დამუშავებელი, კონიაკისა და არყის მრეწველობა, რაც ძირითადად მათზე მოთხოვნის შემცირებით იყო გამოწვეული.

1923 წელს უფრო სტაბილური გახდა სმუს-ის სისტემის საწარმოთა ნედლეულით მომარაგება, შექმნილი იყო სხვა პირობებიც საწარმოთა რიტმული მუშაობისათვის, მათი სრული დატვირთვისათვის. ამის შედეგად სამრეწველო პროდუქციის ზრდასთან ერთად გაიზარდა შრომის ნაყოფიერებაც. მაგალითად, სპირტ-კონიაკის მრეწველობაში — 98,2%-ით, ტყავის მრეწველობაში —

²² Борьба за упрочение Советской власти..., с. 289.

²³ სტატისტიკური კრებული 1922—1926 წწ., ტფ., 1927, გვ. 183—84.

²⁴ იქვე, გვ. 183.

²⁵ «Борьба за упрочение Советской власти...», გვ. 291.

15%-ით, პოლიგრაფიულ მრეწველობაში — 6,6%-ით, „ასანთის“ საწარმოებში — 13%-ით.

ამავე დროს გრძელდებოდა სამრეწველო საწარმოთა კონცენტრაციის პროცესი. მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ 1923—1924 სამეურნეო წლის ნაწილზე საწარმოთა რაოდენობა 23%-ით შემცირდა, მუშათა რაოდენობა 27%-ით გაიზარდა. საწარმოთა გამსხვილებას, წარმოების და მუშახელის კონცენტრაციას დადებითი შედეგი მოჰყვა, რაც აღნიშნულ იქნა სმუს-ის საქმიანობის 1923 წლის ანგარიშში²⁶.

საქართველოს, და კერძოდ თბილისის, მრეწველობის შემდგომი განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა საქართველოს კომუნისტური პარტიის მეორე (1923 წ.) და მესამე (1924 წ.) პარტიული ყრილობების გადაწყვეტილებებს, რომლებიც ითვალისწინებდნენ რესპუბლიკის მრეწველობის დარგების დაჩქარებულ განვითარებას.

1924 წელს საქართველოში მრეწველობის და მთელი სახალხო მეურნეობის აღორძინების მიზნით ჩატარდა ფულის რეფორმა, ამავე წლის აპრილიდან ამიერკავკასიაში შეწყდა დამოუკიდებელი ფულის მიმოქცევა²⁷. ამ ღონისძიებამ კიდევ უფრო მეტად გააუმჯობესა სამრეწველო საწარმოთა სამეურნეო საქმიანობა. 1924 წელს თბილისის სამრეწველო საწარმოებმა 38% ით გადააჭარბეს პროდუქციის გამოშვების 1921 წლის დონეს²⁸. 1924—1925 სამეურნეო წლის წარმატებების შედეგად დედაქალაქის მრეწველობა საგრძნობლად მიუახლოვდა ოპამდელ დონეს, ცალკეულმა საწარმოებმა გაუსწრეს კიდევაც მას. მაგალითად თბილისის ფესსაცმლის ფაბრიკამ 1924 წლის მაისში 3%-ით მეტი პროდუქცია გამოუშვა.

1923 წლიდან უფრო მეტი ყურადღება ეთმობოდა საქართველოს მრეწველობაში გაცვეთილი მანქანა-დანადგარების გამოცვლას ან მათ კაპიტალურ რემონტს. ეს ძირითადად თბილისში მდებარე საწარმოებს ეხებოდა, რომლებიც ტრესტებში იყვნენ გაერთიანებულნი ან თბილისის აღმასკომის გამგებლობაში იყვნენ. ამ პერიოდში დიდი ყურადღება დაეთმო ლითონდამამუშავებელი ქარხნების მუშაობის სრულყოფას, ვინაიდან ისინი მომავალი ინდუსტრიული რევოლუციის ბაზას წარმოადგენდნენ. საქართველოს მთავრობის 1924 წლის გადაწყვეტილებით გაუქმებული იქნა თბილისის № 1 (ყოფ. ხოშტარას) და № 2 (ყოფ. ბებელის) მექანიკური ქარხნები და მთელი მათი მოწყობილობა გადაეცა თბილისის № 3 ავტოსახელოსნოს, რომელიც იმ ხანებში გადაკეთდა თბილისის მექანიკურ ქარხნად და ამიერიდან 26 კომისარის სახელს ატარებდა²⁹. 1925 წლის 13 თებერვალს სმუს-ის გამგებლობაში შეიქმნა, რიგით მე-10, „ლითონტრესტი“, რომელმაც ლითონდამამუშავებელი 6 ქარხანა და 1 ელექტროსადგური გააერთიანა. მათ შორის ჩათახის თუქსასხმელი ქარხნის გარდა ყველა საწარმო თბილისში იმყოფებოდა. ტრესტმა მუშაობა ენერგიულად დაიწყო და უკვე 1925—1926 წწ. მის საწარმო-

²⁶ იქვე, გვ. 295, 296, 311.

²⁷ ვ. კაკაბაძე, საქართველოს სსრ ფინანსები სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში, ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომები, ტ. 11, თბ., 1947, გვ. 320.

²⁸ ა. სურგულაძე, ვანახლებული თბილისი, წიგნში „თბილისი 1500“, თსუ, გვ. 74.

²⁹ «Борьба за упрочение Советской власти...», გვ. 331.

³⁰ ვ. ი. დათუაშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 177.

ეზზე მუშათა საშუალო თვიური რაოდენობა შეადგენდა მთელი სახელმწიფო სექტორის მუშების 13,5%, ამ მაჩვენებლით იგი, თამბაქოს ტრესტის და ქვანახშირის მრეწველობის შემდეგ, მესამე იყო, გამოშვებული პროდუქცია — 8,7%-ს უდრიდა (მეხუთე ადგილი)³¹.

1925 წელს დაიწყო ამიერკავკასიის რკინიგზის თბილისის მთავარი სახელოსნოების ტექნიკური მოდერნიზაცია, რომელიც ითვალისწინებდა წარმოებრივი სიმძლავრეების ისეთ ზრდას, რომ შესაძლებელი ყოფილიყო წლიურად კაპიტალურ და საშუალო შეკეთებიდან გამოეშვა ორჯერ მეტი ორთქლმავალი, ვიდრე 1913 წელს. მოდერნიზაციის პროცესთან ერთად არ წყდებოდა საწარმოში პროდუქციის გამოშვება, რის შედეგადაც 1925—1926 სამეურნეო წელს ყველა საამქროს პროდუქციამ გადაჭარბა 1913 წლის დონეს³².

მრეწველობის განვითარებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა დედაქალაქის ელექტროენერგეტიკის აღდგენას, რომელიც წარმატებით მიმდინარეობდა. 1922 წლიდან დაიწყო გოელრო-ს გეგმით გათვალისწინებული ზემო ავჭალის ჰიდროელექტროსადგურის მშენებლობა, რომელიც უწინარეს ყოვლისა თბილისის და მის მრეწველობას უზრუნველყოფდა ელექტროენერგიით. აღსანიშნავია, რომ ამ ჰესის მშენებლობა დაიწყო საქართველოში ერთ-ერთი პირველი კომუნისტური შაბათობით. დედაქალაქში არსებული ელექტროსადგურების რემონტისა და ამოქმედების შედეგად 1924 წლის ბოლოსათვის მათი სიმძლავრე 250,7%-ით მეტი იყო ვიდრე 1921 წელს³³.

1925—1926 სამეურნეო წელს დედაქალაქის მრეწველობის წამყვანი დარგები ძირითადი მაჩვენებლების მიხედვით გაუტოლდნენ 1913 წლის დონეს და მთელ რიგ შემთხვევაში გაუსწრეს მას. ამრიგად, აღდგენითი სამუშაოები თბილისის მრეწველობაში წარმატებით განხორციელდა.

მიუხედავად თბილისის მრეწველობის დიდი მნიშვნელობისა საქართველოს მრეწველობაში, მისი ხვედრითი წილი თანდათან ეცემა. ეს იყო მრეწველობის გეგმიანი, თანაბარი გაადგილების ლენინური პოლიტიკის შედეგი. ასე მაგალითად, თუ 1923 წელს თბილისში განლაგებული იყო სახელმწიფო სექტორის საწარმოთა 46,9% და მათზე მუშათა 69,2% მუშაობდა, 1925—1926 სამეურნეო წელს ეს მაჩვენებლები შესაბამისად იყვნენ 46,4% და 62,9%. კიდევ უფრო მეტად შემცირდა დედაქალაქის ხვედრითი წილი წარმოებულ პროდუქციაში — 67%-დან 1922 წელს 53,8%-მდე 1925—1926 წელს³⁴.

თბილისის მსხვილ (ცენზიან) მრეწველობაში აღდგენითი პერიოდის ბოლოსათვის გაბატონებული მდგომარეობა ეკავა სახელმწიფო სექტორს, რაც შემდეგი მონაცემებიდან ჩანს:

31 Ткешелашвили Н. М. «Очерки развития промышленности Советской Грузии (1921—1940 гг.)», Тб., 1970, с. 150.

32 ა. ბრეგვაძე, თბილისის ორთქლმავალ-ვაგონშემკეთებელი ქარხანა, ნაწ. II (ისტორიულ-ეკონომიკური ნარკვევი), ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ფონდი, გვ. 37.

33 «Тифлис и его окрестности», Тифлис, 1925, с. 116.

34 სტატისტიკური კრებ. 1926, ტფ., 1929, გვ. 445, 454.

3. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1985, № 3

სახელმწიფო და კერძო სექტორის ხვედრითი წილი თბილისის მრეწველობაში
1924—1925 და 1925—1926 წწ.

	1924—1925 წწ.		1925—1926 წწ.	
	სახელმწიფო სა- წარმოები % -ში	კერძო საწარ- მოები % -ში	სახელმწიფო სა- წარმოები % -ში	კერძო საწარ- მოები % -ში
სამრეწველო საწარმოები	77,6	7,1	82,7	5,5
მ უ შ ე ბ ი	92,3	1,0	95,1	0,9
გამომუშავებული პროდუქცია	85,4	2,2	90,6	1,4

დანარჩენი კომპერატიულ საწარმოებზე მოდიოდა. ასე რომ თბილისის მრეწველობის აღდგენასთან ერთად სოციალისტურმა სექტორმა გადამწყვეტი ნაბიჯები გადადგა თავის საბოლოო გამარჯვებისათვის.

მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურა აღდგენის პერიოდის ბოლოსათვის არსებითად არ შეცვლილა. ცენზიან მრეწველობაში საგრძნობლად გამოირჩეოდა გემო-კვების დარგი. მასზე დედაქალაქში გამოშვებული პროდუქციის 40,7% მოდიოდა. მეორე ადგილზე პროდუქციის ღირებულების მიხედვით იყო ელექტროტექნიკა 13,6%, შემდეგ მოდიოდა მსუბუქი მრეწველობა — 12,8%, ამიერკავკასიის რკინიგზის მთავარმა სახელსწრამ გამოუშვა თბილისის მთელი პროდუქციის 10,3%, უფრო მეტი ვიდრე სხვა ლითონ-დამამუშავებელმა საწარმოებმა ერთად (7,0%)³⁵.

1925—1926 წლისათვის წინა პერიოდთან შედარებით გაფართოვდა გამომუშავებული პროდუქციის ნომენკლატურა. მაგრამ მასში მაინც გემო-კვების (სასმელები, თამბაქო, სპირტი, საპონი და სხვა) და მსუბუქი (ტყავი, ქსოვილები, ფეხსაცმელი და სხვა) მრეწველობის ნაწარმი ჭარბობდა.

ამრიგად, რესპუბლიკის პარტიულ, საბჭოთა და სამეურნეო ორგანოების ინიციატივით, ფართო მასების მხარდაჭერით, განსაკუთრებით მუშათა კლასის თავდადებული შრომისა და სსრ კავშირის რესპუბლიკების მეგობრული დახმარების შედეგად წარმატებით დასრულდა აღდგენითი პერიოდი საქართველოს და კერძოდ, თბილისის მრეწველობაში.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის შემდგომი განვითარების მიმართულეზანი დაისახა საქართველოს კპ მეოთხე ყრილობაზე (1925 წ.), სადაც ხაზგასმით აღინიშნა მძიმე მრეწველობის, დაჩქარებით განვითარების აუცილებლობა. თბილისის მრეწველობა ინდუსტრიალიზაციის გზას დაადგა.

35 შედგენილია სტატისტიკური კრებული 1926 წ. მიხედვით, გვ. 452—454.

36 სტატისტიკური კრებული 1926, გვ. 454.

К. П. НИЖАРАДЗЕ

ПРОМЫШЛЕННОСТЬ г. ТБИЛИСИ В ПЕРИОД
ВОССТАНОВЛЕНИЯ НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА (1921—1925 гг.)

Резюме

В статье охарактеризовано развитие промышленности г. Тбилиси в период восстановления народного хозяйства. Коротко рассмотрено состояние промышленности города до победы социалистической революции в Грузии, отмечена ее высокая концентрация в Тбилиси и то тяжелое положение в промышленности города, которое сложилось вследствие первой мировой войны и в годы правления правительства меньшевиков.

Установление Советской власти в республике создало необходимые условия для развития промышленности Тбилиси. С 1921 года в промышленности города вместе с процессом национализации стали проводиться мероприятия по восстановлению и расширению, реорганизации управления, финансированию промышленных предприятий, обеспечению их сырьем и рабочей силой.

В результате принятых мер уже в первые годы Советской власти был создан социалистический сектор в промышленности Тбилиси, восстановлены промышленные предприятия, которые наращивали выпуск продукции и улучшали другие экономические показатели.

К 1925/1926 хозяйственному году ведущие отрасли промышленности Тбилиси по основным показателям достигли уровня 1913 г., а в целом ряде случаев превзошли его. В то же время существенно снизилась доля капиталистических элементов в промышленности города, возрос и упрочился социалистический сектор. В результате проведения ленинской политики планомерного размещения социалистической промышленности к концу восстановительного периода удельный вес государственной промышленности Тбилиси в общей республиканской снизился. Например, по стоимости выпускаемой продукции с 67% в 1922 г. до 53,8% в 1925/1926 г.

В статье рассмотрена отраслевая структура промышленности города в 1925/1926 г. и отмечено, что в результате успешного завершения восстановительного периода были созданы необходимые предпосылки для индустриализации промышленности Тбилиси.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სოციალისტური ეკონომიკის გამოცდის და ეკონომიკური აზრის ისტორიის განყოფილებამ.

Г. Д. ТОПУРИЯ

К ВОПРОСУ СООТНОШЕНИЯ ТИПОВ РАСШИРЕННОГО ВОСПРОИЗВОДСТВА

Сегодня, когда в центре экономической стратегии КПСС стоит проблема интенсификации общественного производства и ускорения этим экономического развития¹, перед политической экономией настоятельно встает вопрос о разработке основных вопросов теории интенсивного роста экономики. В настоящее время в анализе данного круга проблем, наряду с успехами, в некоторых аспектах сложилась ситуация, когда желающему получить хотя бы необходимые сведения об интенсивном (или экстенсивном) развитии экономики следует проявить немалую догадливость и интуицию для выяснения того, с чем же он имеет дело: с экономической категорией, процессом, формой, типом, путем, видом расширенного воспроизводства?

Одни исследователи проблем интенсификации отмечают, что «интенсивное развитие... есть ... процесс»², другие — что это «категория расширенного воспроизводства»³, «экономическая категория»⁴, третьи считают его типом общественного воспроизводства⁵, четвертые — формой воспроизводственного процесса⁶; в учебнике «Политической экономии» оно характеризуется как путь расширенного воспроизводства⁷; некоторые авторы определяют интенсивное развитие «синтетически», как процесс, понятие (категорию), путь, тип⁸ и т. д. Быть может, с первого взгляда анализ этого как-бы формального вопроса покажется не столь важным и нужным, но так как здесь мы имеем дело с разноречивым в характеристике выражения глубинной сущности экономического объекта, то, видимо, разнородно, неоднобразно понимается его качественное состояние.

Исследователи совершенно правильно замечают, что не может существовать экстенсивного или интенсивного развития экономики в чистом виде, в отдельности, независимо друг от друга, подчеркивая при этом, что экономическая действительность, реальность — это их единство, переплетение, совместное течение. Интенсивное развитие не может быть независимым, самостоятельным экономическим явлением. Оно, взятое в отдельности, само по себе (так же как и экстенсивное),

1 Материалы пленума ЦК КПСС 23 апреля 1985 года, с. 8.

2 А. А. Баранов. Интенсификация: экономический и социальный аспект. М., 1983, с. 7.

3 Интенсификация социалистического производства и хозяйственный механизм, М., 1984, с. 10.

4 Эффективность интенсификации производства на основе внедрения достижений науки, М., 1973, с. 6.

5 Т. С. Хачатурова. Интенсификация и эффективность в условиях развитого социализма, М., 1978, с. 159.

6 Проблемы социалистического расширенного воспроизводства и совершенствование хозяйственного механизма, М., 1982, с. 4.

7 Политическая экономия. Учебник, т. 2, М., 1980, с. 390.

8 Эффективность народного хозяйства, М., 1981, с. 27—29.

является абстракцией, но абстракцией разумной, дающей возможность довольно глубоко, детально исследовать основные черты, признаки сущности интенсивного (или экстенсивного) развития экономики.

Интенсивное и экстенсивное развитие — это абстрактные моменты, стороны сущности процесса расширенного воспроизводства. В этой связи данные понятия выражают определенные производственные отношения, складывающиеся по поводу функционирования факторов общественного производства. Следовательно, они являются экономическими категориями, отражающими соответствующие два аспекта направленности, двойственность характера процесса расширенного воспроизводства.

В чистом виде, как момент сущности расширенного воспроизводства, интенсивное развитие, прежде всего, означает качественный рост, совершенствование условий производства, его вещественных и личностных факторов, повышение их производительной силы и на этой основе увеличение народнохозяйственных результатов. Под этим подразумевается качественное совершенствование средств труда (внедрение новой техники, технологии и т. п.), предметов труда (новые виды сырья, материалов, топлива, энергии и т. п.), значительный рост уровня квалификации трудящихся, резкое повышение эффективности комбинирования общественного труда и т. д. То есть рост экономики и результатов ее функционирования на базе новейшей, гораздо более производительной техники и технологии, высокоэффективное овладение ими работниками высшей квалификации, организация этого соединения как в масштабе всего общества в целом, так и на уровне простейших производственных ячеек, обеспечивающая наибольшую в данных условиях результативность, без изменения масштабов производства, — есть интенсивное развитие воспроизводственного процесса.

Под экстенсивным развитием экономики в чистом виде следует понимать сугубо количественный рост масштабов производства, прирост масштабов его вещественных и личностных факторов. Следовательно, если интенсивное развитие экономики есть развитие «вглубь», то экстенсивное развитие означает рост производства «вширь».

Так как указанные моменты являются абстрактными, они не могут самостоятельно, отдельно характеризовать реальный тип, вид или путь расширенного воспроизводства. Интенсивное и экстенсивное развитие — два момента одной сути, одного целого, причем такие моменты, которые сами по себе, по сути альтернативны, взаимоисключающи. Нам кажется, что для характеристики типов, видов и путей воспроизводства вполне приемлемыми и единственно верными (на сегодняшний день) являются понятия преимущественно интенсивного и преимущественно экстенсивного развития. В таком подходе наиболее четко подразумевается: во-первых, что интенсивное развитие обязательно происходит наряду с экстенсивным (и наоборот); во-вторых, наличие определенных соотношений между ними; в-третьих, необходимость признания преимущественности одного из них означает само собой определенность в типе воспроизводства; в-четвертых, что не менее важно сейчас, подобная позиция еще более акцентирует внимание на поиске соответствующей методики по выяснению (расчету) уровня интенсивного (экстенсивного) развития экономики и на установление преимущественности одного из них.

Вопрос об уровне соотношения интенсивного и экстенсивного развития экономики вообще и, в частности, в процессе исторического раз-

вития, является спорным. В экономической литературе появились⁹ и в настоящее время очень распространились два понятия: фондоемкое и фондосберегающее интенсивное воспроизводство. По мнению авторов, первое означает такую интенсификацию производства, когда повышение производительности труда достигается вследствие увеличения (экстенсификации) производственных фондов. Второе, по их мнению, означает качественный рост составных элементов расширенного воспроизводства путем экономии производственных фондов (интенсификация как таковая). Видимо, здесь мы реально имеем дело в первом случае с экстенсификацией производства, когда увеличивается фондоемкость и материалоемкость продукции, уменьшается экономическая эффективность производства, снижаются темпы производительности общественного труда. Для преимущественно интенсивного развития экономики, в первую очередь, принципиально характерно повышение показателя эффективности использования фондов и материалов, ускоренное повышение уровня производительности труда. То есть показатель обычного (стабильного) роста производительности труда самостоятельно не может непосредственно указывать на преимущественно интенсивное развитие социалистического производства по крайней мере по двум причинам. Во-первых, потому, что даже в тех случаях, когда в нашей стране происходит процесс преимущественно экстенсивного развития, имеет место повышение производительности труда в силу действия при социализме закона неуклонного роста производительности труда. Во-вторых, для того, чтобы иметь исчерпывающее представление о наличии в экономическом развитии преимущественно интенсивного типа, необходимо **показатель роста производительности труда сопоставлять с главными показателями экономики общественного труда**¹⁰ — фондоотдачей, материалоотдачей, капиталотдачей и т. п. Если наряду с ускоренным ростом производительности труда происходит увеличение экономики затрат по указанным показателям эффективности, то **налицо реальный преимущественно интенсивный рост производства**. Если же рост производительности труда (или его замедление) сопровождается понижением уровня эффективности общественного производства по данным показателям, то происходит преимущественно экстенсивное развитие экономики. Стабильное состояние эффективности производства при общем росте производительности труда (оно в этом случае будет иметь невысокие темпы) характеризует примерно равнозначное течение в воспроизводственном процессе интенсивного и экстенсивного развития. Совершенно очевидно, что при повышении эффективности производства происходит не обычный, а ускоренный рост производительности труда, поэтому (в основном) для преимущественно интенсивного воспроизводства характерен именно **ускоренный рост производительности труда**, вызванный и подкрепленный, наряду с другими факторами, ведущими к его повышению даже в период преимущественно экстенсивного развития экономики, еще и всеобщим ростом экономики общественного труда, резким повышением его эффективности.

Таким образом, следует, видимо, считать, что преимущественно интенсивным воспроизводственным процесс является в том случае,

⁹ См.: Факторы экономического развития СССР, М., 1970, с. 12. Это мнение нашло отражение и в учебнике «Политическая экономия», т. 2, с. 392. Следует отметить, что подобное деление по отношению к техническому прогрессу применяется западными теоретиками экономического роста Харродом, Хиксом и др. уже давно (см.: З. В. Соколинский. Теория накопления, М., 1973, с. 108, 111).

¹⁰ Эффективность народного хозяйства, с. 33.

когда налицо резкий рост производительности труда, обеспечивающий большую часть прироста продукции и основных параметров эффективности производства, экономии затрат в целом.

В движении этих показателей огромную роль играет ускорение научно-технического прогресса, совершенствование системы «наука—техника—производство» и, если сегодня считается, что преимущественно интенсивное развитие экономики имело место и раньше, то это, в основном, было следствием коренных изменений, происходящих в техническом оснащении производства.

«В течение большей части истории два потока — технической и научной традиции — шли порознь друг от друга»¹¹. На начальной стадии научный прогресс был представлен лишь эмпирически наблюдением за практикой, но раскол общества на классы, отделивший умственный труд от физического, дал возможность части населения сосредоточиться на решении интеллектуальных задач. Однако условия как рабовладельческого, так и затем феодального общества еще не позволяли преодолеть ту грань, за которой прекращается предистория науки и начинается ее история. Отдельные элементы научного знания еще не перерастали в логические системы, поэтому влияние постепенно складывающихся зачатков науки на практику сказывались в крайне незначительных масштабах, практика в целом продолжала развиваться независимо от науки¹².

Только с зарождением капиталистического способа производства наука начала приобретать свою современную форму, в чем решающую роль сыграли потребности материального производства. Победа буржуазных общественных отношений, создав простор для мощного взрыва производительных сил, способствовала дальнейшему бурному развитию науки. Только теперь, отмечает Ф. Энгельс, «знание стало наукой и науки приблизились к своему завершению, т. е., сомкнулись, с одной стороны с философией, с другой — с практикой»¹³. Материальным выражением принципиального видоизменения взаимоотношений науки и материального производства стал промышленный переворот конца XVIII — начала XIX вв., когда восторжествовало машинное производство. В качестве машины средство труда приобретает такую материальную форму существования, которая обуславливает замену человеческой силы силами природы и эмпирических приемов — сознательным применением естествознания»¹⁴. Если раньше наука как бы сопровождала производство, то теперь она стала главным духовным регулятором производственного процесса, «впервые ставятся практические проблемы, которые могут быть разрешены только научно»¹⁵. Научно-техническая деятельность становится необходимым звеном материального производства, научное знание образует его теоретическую основу. Здесь речь идет не просто о возрастании роли науки в произ-

¹¹ Джон Бернал. Наука в истории общества, М., 1956, с. 56.

¹² Так, например, Архимед видел в своих исследованиях по теории рычага прежде всего средство достижения математических целей. В сочинении Герона «Об искусстве изготовлять автоматы» речь шла не о технике материального производства, а о том, как с помощью системы рычагов, колес, блоков приводить в движение искусственные фигурки для разыгрывания спектаклей и др. (См.: И. Майзель. Наука. Автоматизация. Общество, Л., 1972, с. 156—157).

¹³ К. Маркс и Ф. Энгельс. Соч., т. I, с. 599.

¹⁴ Там же, т. 7, с. 360.

¹⁵ К. Маркс. Машины. Применение природных сил и науки (Из рукописи 1861—1863 гг. «К критике политической экономии»), «Вопросы естествознания и техники», вып. 25, 1968, с. 75.

водстве, а о коренном сдвиге в их взаимоотношениях. Наука, перестав быть фактором внешним, влетает в него, выступает как его необходимая потенция, она становится, так сказать, функцией производственного процесса. «Каждое открытие становится основой нового изобретения или нового усовершенствования методов производства. Капиталистический способ производства первым ставит естественные науки на службу непосредственному процессу производства, тогда как наоборот, развитие производства дает средства для теоретического покорения природы»¹⁶.

К. Маркс и Ф. Энгельс не только выявили диалектику взаимодействия науки и производства, но и обосновали неизбежность возрастания роли науки, превращения ее в важнейший фактор развития материального производства, отмечая, что по мере развития крупной промышленности создание богатства становится более зависимым от общего состояния науки и от степени развития технологии или от применения этой науки к производству¹⁷.

Таким образом, объективно сложилась система «наука—производство», которая с развитием общества, его производительных сил все более совершенствуется в различных плоскостях, усложняется и обогащается. В различные периоды появились ее новые компоненты и произошла их дифференциация, а сегодня она уже выглядит следующим образом:

С превращением науки в непосредственную производительную силу, с широким функционированием указанной системы связь науки и производства обогатилась новым содержанием. Если до этого преобразование производства на научной основе происходило в той мере, в какой наука отвечала на назревшие запросы производства, решала задачи, поставленные непосредственно производством (т. е. производство овладевало наукой, давало ей ориентировку), то теперь, наряду с выполнением прямых заказов материального производства, наука нередко сама ставит перед производством новые задачи, раскрывает перед ним ранее не известные возможности. Но следует учесть, что как бы то ни было, своими корнями наука всегда упирается в материальное производство.

Несмотря на то, что система «наука—техника—производство» по существу начала функционировать в период зарождения капиталистического крупного производства, при капитализме связь элементов этой системы протекает в специфических, антагонистических формах. Применяя передовую науку и технику как средство эксплуатации наемного труда (этого требует основной экономический закон капитализма), капитал создает классовую монополию не только на средства труда — машины (технику), но и на средство познания — науку. В результате возникает новая социальная форма общественного разделения труда: рабочий класс, обслуживающий машины, превращается в «сознательное орудие», буржуазная техническая интеллигенция (под непосредственным началом капиталистов) монополизировала функции умственного труда, т. е. «наука выступает как чуждая, враждебная труду, господствующая над ним сила»¹⁸. Кроме того, капитализм ог-

¹⁶ Там же, с. 75.

¹⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч. т. 46, ч. II, с. 213.

¹⁸ К. Маркс, Машины, с. 75.

раничивает возможности всестороннего и полного развития науки. Именно наличие классовых интересов постоянно сдерживало ее прогресс, так как успешное применение науки ради извлечения прибыли в мирное время явилось единственным критерием технического прогресса¹⁹.

Только социализм освобождает «науку от ее буржуазных пут, от ее порабощения капиталом, от ее рабства перед интересами грязного капиталистического корыстолюбия»²⁰. При социализме возникают невиданные просторы для полного раскрытия наукой своих потенциальных возможностей, объективной основой чего является общественная социалистическая собственность на средства производства и централизованное плановое руководство экономикой. В отличие от капитализма, социализм ставит науку и технику на службу не узким, эгоистичным интересам и антигуманным целям определенной касты, а достижению наивысшей точки прогресса общества в целом, свободного, всестороннего развития всех его членов.

В середине XX века начался переворот, охвативший все важнейшие звенья науки, техники и технологий. Революционные сдвиги в науке теперь быстро и непосредственно преломляются в технике, тогда как коренные преобразования в технике революционизируют науку. Эпоха научно-технической революции (НТР) — качественно новое состояние науки и техники, их взаимозависимостей, существенно меняющее, развивающее материальную основу общества.

В условиях НТР небывалыми ранее темпами расширяется объем научных знаний человечества. Так, если первое удвоение научных знаний, имеющихся к началу нашей эры, произошло только к 1750 году, второе удвоение произошло за 150 лет (1900 г.), третье — за 50 лет (1956 г.), то четвертое — за 10 лет (60 годы)²¹. По расчетам французского ученого Пьера Оже, объем научных исследований в современных условиях удваивается каждые 10 лет; по Р. Сигеру — каждые 7 лет. В целом удвоение всех «размеров науки» достигается для разных случаев в периоде от 7 до 15 лет²². Это в большой степени стало возможно потому, что сократился временной цикл системы (наука (исследование) — техника (освоение) — производство (внедрение)). От времени открытия принципов действия паровой машины до его практического внедрения прошло 100 лет. Если, скажем, лет 70 тому назад, между открытием нового явления или материала и его практическим использованием проходили, как правило, целые десятилетия, то в эпоху НТР этот разрыв резко сократился. Например, от открытия деления ядра урана до создания первого ядерного реактора прошло только 3 года, а до пуска первой АЭС — 15 лет²³. Для экономической реализации научного открытия в царской России требовалось 30—40 лет, в предвоенные пятилетки — около 16 лет, в 1945—1965 г.г. — 9 лет, к началу 70-х годов — 6 лет²⁴, а сейчас и того меньше — 3 года²⁵.

¹⁹ Джон Бернал. Наука в истории общества, с. 667.

²⁰ В. И. Ленин. ПСС, т. 36, с. 381.

²¹ В. Г. Афанасьев, Научно-техническая революция, управление, образование, М., 1972, с. 26.

²² П. Оже. Современные тенденции в научных исследованиях, М., 1963, с. 5.

²³ Н. Рачков. Роль науки в строительстве коммунизма, М., 1969, с. 33—34.

²⁴ Проблемы управления наукой в условиях научно-технической революции, кн. 3, М., 1972, с. 23—24.

²⁵ «Вопросы экономики», 1981, № 12, с. 90.

В социалистических странах с самого начала НТР уделялось немало внимания вопросам развития научного потенциала. В частности, в течение двадцатилетия (1960—1980 гг.) численность занятых в сфере науки постоянно увеличивалась и достигла 5 млн. человек, из них 1,6 млн. составляли научные работники. Примерно 80% научных кадров стран членов СЭВ приходится на СССР (4350 тыс. чел.)²⁶.

Следует особенно отметить очень высокую эффективность, отдачу внедрения в производство итогов научных исследований и опытно-конструкторских разработок (НИОКР). Так, в самом начале НТР, промышленность США получала от 20 до 59 долларов прибыли на каждый доллар, вложенный в НИОКР²⁷. Во второй половине 60-х гг. в СССР продукт науки, на создание которого был затрачен 1 рубль, давал такой же прирост национального дохода, как и 3,6 руб., потраченных на расширение производственных фондов²⁸. Сейчас каждые 2 рубля, затраченные в нашей стране на внедрение новой техники, дают годовой экономический эффект более 1 рубля²⁹. Средняя величина экономического эффекта на одно созданное изобретение в 70-х годах возросла в Болгарии в 2,5 раз, в Чехословакии — в 2,8 раз, а СССР более чем в 3 раза³⁰.

Высокая эффективность внедрения результатов НИОКР в материальное производство, возможность достижения наибольших производственных результатов путем использования новейшей техники и технологии, сделало систему «наука—техника—производство» наиболее рациональным и многообещающим направлением капитальных вложений³¹. Огромные расходы, необходимые для ускорения научно-технического прогресса, безусловно, способствовали накоплению в нашей стране колоссального научно-технического потенциала. Но одно дело создавать его, а другое — правильно, оптимально внедрять и использовать. Сейчас, в эпоху бурного расцвета НТР и необходимости глубокой интенсификации советской экономики, настала пора теснейшим образом увязать друг с другом эти два процесса (НТР и интенсификацию) для решительного перехода народного хозяйства на преимущественно интенсивный путь развития.

Таким образом, всякое усовершенствование орудий труда, технологии производства человеком — будь то добывание огня, изобретение лука и стрел, применение плуга с железным лемехом с тяговой силой животных (у греков героической эпохи, германцев Тацита, норманнов времен викингов и др.), технический прогресс в металлургии, металлообработке и энергетике в средневековье и многое другое — в той или иной степени (эмпирически, спорадически) отражали прогресс науки. Научное, техническое и производственное развитие по существу шли в то время порознь.

Первым шагом в истории человечества, выразившим глубину связей в системе «наука—техника—производство», была промышленная революция, переворот конца XVIII — начала XIX вв. В это время произошло первое резкое, революционное преобразование материального производства на базе значительных достижений науки и техни-

²⁶ Там же, с. 83.

²⁷ Научные и культурные учреждения США, М., 1961, с. 16.

²⁸ Экономические проблемы эффективности науки, М., 1971, с. 128—129.

²⁹ «Экономист», 1983, № 12, с. 16 (на груз. яз.).

³⁰ «Вопросы экономики», 1981, № 12, с. 84.

³¹ В СССР на науку из государственного бюджета и других источников израсходовано в десятой пятилетке 97,0 млрд. рублей.

ки, когда произошла ломка старых представлений о методах, технологии производства, применение качественно новых орудий труда, внедрение новейших способов организации производства и т. д., что вызвало невиданный до того подъем экономики, резкий рост эффективности и производительности труда, обеспечившие капитализму историческую победу над рутинностью феодализма. История говорит о том, как труден был путь, пройденный человечеством от эпохи распада феодализма до промышленного переворота. Вступающему в свои господские права новому классу (капиталистам) новой формации пришлось пойти на колоссальные (в большинстве — единовременные) вложения капитала, расходы для того, чтобы коренным образом, качественно изменить орудия и способы организации производства, провести свои народы через муки первоначального накопления капитала, чтобы заложить основы и развить крупное машинное производство, интенсифицировать хозяйство для обеспечения себе в дальнейшем гораздо больших прибылей. То есть и этому, первому переходу экономики на новое качественное состояние по кардинальному росту производительности труда, созданного за его счет богатства, резкое повышение эффективности, на преимущественно интенсивные методы хозяйствования, — предшествовали необходимые особо большие затраты и расширение экономики «вширь», преимущественно экстенсивное развитие, необходимое для создания мощного потенциала новейшего образца.

Здесь следует остановиться на том, что понятия интенсификации и экстенсификации выражают содержание реальных экономических процессов, ведущих, соответственно, к преимущественно интенсивному и преимущественно экстенсивному развитию производства. В этом аспекте нам кажется вполне правомерным мнение профессора В. В. Радаева о том, что «интенсификация производства представляет собой процесс перехода от экстенсивного развития к интенсивному, или — уже в условиях интенсивного развития, — дальнейшего совершенствования факторов производства», ведущий к еще большей отдаче затрат³².

Второй раз³³ подобный глобальный процесс резкой интенсификации производства произошел в мировой экономике в начале XX века, опять-таки исходя из бурного роста достижений научно-технического прогресса, развития производительных сил (энергетическая революция — замена пара электричеством и др.), что также вызвало зарождение новых форм общественных отношений.

Начало современной НТР в середине XX в. предопределило бурный рост абсолютного накопления, экстенсивных факторов для создания материально-технической базы, основанной на новейших достижениях науки и техники. Следует отметить, что если первому (и частично второму) случаю перехода экономики на рельсы преимущественно интенсивного развития в условиях крупного машинного производства предшествовал процесс экстенсификации, подразумевающий преимущественное абсолютное расширение производства (абсолютное накопление) для создания новых мест, новых просторов производства, то в данном случае процесс экстенсификации воспроизводства в большей степени происходит за счет коренного, **качественного**

³² Интенсификация социалистического производства и хозяйственный механизм, М., 1984, с. 11.

³³ Данная классификация во многом совпадает с периодизацией развития крупного машинного производства, данной в кн.: «Строительство материально-технической базы коммунизма», т. I, М., 1982, с. 28—38.

обновления, замены старой техники и технологии новейшими, гораздо более производительными образцами (относительное накопление). Эти закономерности перехода экономики ведущих капиталистических стран с начала эпохи НТР (с 50-х годов) к преимущественно интенсивному развитию были отмечены как советскими, так и зарубежными экономистами. Критический анализ их мнений по данному вопросу также позволяет установить, что «сквозь разноречивые тенденции проступают два основных этапа. На первом этапе фондоотдача понижается. Видимо, это было связано с «первичной» механизацией производства. Становление крупной промышленности требует больших единовременных капитальных затрат»³⁴. Затем, на определенном этапе начинает «преобладать тип технического прогресса, связанного с повышением фондоотдачи», с быстрым ростом производительности труда, с возрастанием значимости реконструкции по сравнению с новым строительством и т. д.³⁵

Интенсификация производства в развитых капиталистических странах, начавшаяся в условиях НТР, носила, по сравнению с предыдущими случаями, более всесторонний и глубокий характер, поэтому «процесс обновления основного капитала, создание новых отраслей производства, механизации сельскохозяйственного производства и других отраслей экономики могли осуществляться лишь на основе крупных капиталовложений»³⁶. Этот период преимущественного роста абсолютных размеров воспроизводства (экстенсификация) был необходимым этапом преимущественно интенсивного развития экономики в дальнейшие годы. Так, по сравнению с 1938 годом к середине 60-х годов, доля капиталовложений в национальном продукте США возросла с 11,9 до 14%³⁷, в Англии — с 11,3 до 18%, в ФРГ — с 18,6 до 23%, в Японии до 31,5%³⁸. Начавшийся в результате этого процесс интенсификации производства характеризуется тем, что заметно возросли среднегодовые темпы прироста производительности труда в 1961—1970 гг. по сравнению с предыдущим десятилетием в США с 2,1 до 2,5, во Франции с 4,4 до 5,1, в Великобритании с 1,5 до 2,1, особенно в Японии с 4,4 до 9,2%³⁹. Наряду с этим начали резко повышаться показатели роста эффективности воспроизводственного процесса. Так в 60-х гг. — к началу 70-х гг. начал снижаться показатель фондоемкости продукции в США, Франции, Италии, Японии и др.³⁹ Приблизительно в этот же период наметилась ярко выраженная тенденция снижения материалоемкости в США, с 48,3 до 45,7%, в Японии с 56,3 до 52,9%, в ФРГ с 52 до 49%⁴⁰ и др. Это убедительно свидетельствует о процессе интенсификации производства в развитых капиталистических странах и предшествующей ей экстенсификации.

В советской экономической литературе высказано немало мнений об экстенсивном и интенсивном развитии производства об их соотношении, о преобладании того или иного типа в воспроизводственном процессе и т. п. В последнее время большинство ученых пришли к мысли, что развитие социалистической экономики в СССР на отдель-

³⁴ З. В. Соколинский. Теория накопления, с. 109.

³⁵ Там же.

³⁶ Экономика зарубежных стран (Капиталистические страны. Развивающиеся страны). М., 1972, с. 49.

³⁷ Там же.

³⁸ Современный капитализм: производительность труда и эффективность. М., 1982, с. 23.

³⁹ Современный капитализм..., сс. 203, 228, 235, 238.

⁴⁰ Там же, с. 264.

ных этапах происходило при различном сочетании экстенсивных и интенсивных факторов роста и было бы ошибкой считать, что в прошлом наше общество осуществляло процесс расширенного воспроизводства исключительно в экстенсивной форме⁴¹.

Из истории экономического развития СССР видно, что интенсификация и вызванный ею переход на преимущественно интенсивные факторы развития экономики имели место и в период социализма, построенного в основном⁴². Например, нельзя рассматривать период индустриализации, как чисто количественный рост производства. «Она принесла глубокие качественные изменения, послужившие базой для коренного технического перевооружения всего народного хозяйства»⁴³. Вместе с тем нельзя полностью игнорировать мнение о том, что на начальном этапе социалистического строительства и в годы индустриализации, до конца 30-х годов, воспроизводство осуществлялось в экстенсивных условиях⁴⁴. Дело в том, что, как видно из приведенных позиций, на этом этапе были налицо оба процесса — и экстенсификация и интенсификация. На первой ступени данного этапа социалистического строительства имело место преимущественно количественное расширение производства («вширь»), т. е. происходило преимущественно экстенсивное развитие экономики. Этот процесс был необходим для количественного роста элементов производственного процесса, широкого внедрения в народное хозяйство необходимых для его развития компонентов для того, чтобы в дальнейшем, на послеекстенсивной стадии (к 1940 году) была возможность достичь по сравнению с 1932 г. повышения производительности труда в промышленности в 3,1 раза. Более того, за счет роста производительности труда в первой пятилетке был получен 51%, а во второй 79% всего прироста промышленной продукции⁴⁵.

После того, как с конца 30-х годов народное хозяйство СССР перешло на преимущественно интенсивное развитие, по объективному и субъективному стечению обстоятельств к 60-м годам возможности интенсификации производства на прежней основе исчерпали себя. В частности, стала возрастать фондоемкость и материалоемкость продукции, а с 70-х гг. началось замедление темпов экономического роста в целом. Глобальной причиной создавшейся ситуации явилась (наряду с другими) низкая эластичность и гибкость производственно-технической политики. Совершенно очевидно, что в данный период, который совпадает с началом и бурным ростом НТР, стало необходимым коренное ускорение научно-технического прогресса, существенное совершенствование взаимосвязей системы «наука—техника—производство», быстрое широкое внедрение новейших достижений техники и технологии в материальное производство и т. п. Соответствующие решения по этим задачам приняли хозяйственные и партийные органы. У нас начался ускоренный рост соразмерного с современным уровнем НТР научно-производственного потенциала. Огромными темпами стали возрастать капитальные вложения, начали осваиваться одновре-

⁴¹ Т. С. Хачатуров. Интенсификация и эффективность в условиях развитого социализма, с. 160; Проблемы социалистического расширенного воспроизводства и совершенствования хозяйственного механизма, с. 4.

⁴² История социалистической экономики СССР, т. IV, М., 1978, с. 25.

⁴³ А. А. Баранов. Интенсификация: экономический и социальный аспект, с. 15.

⁴⁴ П. М. Павлов. Социалистическое производство: сущность, критерии, М., 1977, с. 143; А. Л. Гуния. Экономические проблемы научно-технического прогресса в Грузинской ССР, Тб., 1983, с. 107 (на груз. яз.) и др.

⁴⁵ Механизм эффективности производства, М., 1981, с. 142.

менно производственные фонды колоссальных размеров, при этом преимущественно за счет нового строительства и т. д. Все это требовало и вызвало, как было отмечено выше, необходимость фондо-, материально-, капиталого- и трудоемкого типа расширенного воспроизводства — преимущественно экстенсивного развития. Этот процесс (экстенсификация), начавшийся приблизительно три десятилетия назад, очень затянулся и, следовательно, запоздал переход экономики на преимущественно интенсивный путь развития. На причины и возможности подобного замедления не раз указывалось в нашей экономической литературе. В частности, высказывалось мнение, что в экономике нашей страны существует огромная инерция исторически сложившихся мощностей. «Реализация в такого рода производстве возможностей современной научно-технической революции требует преодоления этой инерции... И здесь общество сталкивается с важной особенностью инерционных процессов в народном хозяйстве — тенденцией... инерционной массы к «самовоспроизводству», можно сказать, к расширенному воспроизводству, т. е. к продолжению выпуска уже привычных освоенных средств производства»⁴⁶. Преодоление этой тенденции является важнейшей экономической задачей.

До этого не раз указывалось на необходимость своевременного и регулярного обновления и технического перевооружения производственного аппарата всего народного хозяйства. Вместе с тем, отмечалось, что «накопление устаревших и изношенных средств труда тормозит улучшение экономических показателей»⁴⁷ и при этом внимание ученых и хозяйственников акцентировалось на значительности коренного качественного и возрастного обновления орудий производства через фонд возмещения в капитальных вложениях, предлагались конкретные оптимальные формы направлений воспроизводства⁴⁸ и т. п. Исходя из этого, вполне своевремен и очень важен вывод о том, что «нужны революционные сдвиги — переход к принципиально новым технологическим системам, к технике последних поколений, дающим наивысшую эффективность... Острота вопроса диктуется и тем, что за последний период производственный аппарат страны сильно постарел, коэффициент обновления основных фондов снизился. Первоочередным в двенадцатой пятилетке должно стать существенное повышение коэффициента замены оборудования»⁴⁹.

Таким образом, проведенный анализ еще раз убеждает, что в реальном процессе расширенного воспроизводства всегда сочетаются оба его направления — экстенсивное и интенсивное, а так как в действительности не существует ни одного из них в чистом виде, то при рассмотрении реальных процессов развития экономики правомерно употребление понятий преимущественно экстенсивного и преимущественно интенсивного роста производства. Вместе с этим, исследование взаимозависимости этих типов расширенного воспроизводства убеждает, что «процесс интенсивного развития непосредственно определяется процессом экстенсивного роста: происходит расширение (экстенсивный процесс) массы технических средств, которые составляют источник интенсификации производства»⁵⁰. Следовательно, наряду с тем, что постоянно, систематически интенсивное и экстенсивное раз-

⁴⁶ Строительство материально-технической базы коммунизма, с. 258—259.

⁴⁷ В. Красовский. Техническое перевооружение производства и эффективность ремонта «Вопросы экономики», 1981, № 7, с. 31.

⁴⁸ Там же, с. 33—37.

⁴⁹ «Материалы пленума ЦК КПСС 23 апреля 1985 г., с. 10.

⁵⁰ Эффективность народного хозяйства, с. 28.

витие сопутствуют друг другу (они невозможны друг без друга), с начала становления крупного машинного производства, возникновения и развития рядом с ним системы «наука—техника—производство» в воспроизводственном процессе бывают такие исторические периоды, когда становится необходимым определенным преимущественно экстенсивный рост производства для резкого количественного роста факторов производства, наполненных новым качественным состоянием, за которым обязательно следует процесс преимущественно интенсивного развития экономики. В дальнейшем, когда данный уровень интенсивного развития исчерпает себя и по мере ускорения научно-технического прогресса станет необходимым широкое внедрение новейших достижений техники и технологии, преимущественно интенсивный тип уступит место преимущественно экстенсивному и т. д. Вышеизложенный анализ подобных положений дает основание для такого вывода, более того, на наш взгляд, эти вполне необходимые, существенные, повторяющиеся связи указывают на существование определенной экономической тенденции (закона тенденции) попеременности (перемены) преимущественности экстенсивного и интенсивного развития экономики.

Представлена отделом воспроизводства и экономической эффективности капитальных вложений Института экономики и права АН ГССР

თავაზ ჯოლოსაძე

დროის ეკონომიკისა და სოფლის მეურნეობის მართვის მართვის
კანონთა დამოკიდებულების საკითხისათვის

სტატის მიზანია, გარკვეოს დროის ეკონომიკის კანონის შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონთან გაიგივების შეხედულებათა უსაფუძვლობა და არამეცნიერულობა, დაასაბუთოს მოცემული კანონის დამოუკიდებელი ხასიათი და აჩვენოს მისი გარკვეული დამოკიდებულება შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონთან.

დროის ეკონომიკის კანონი ჩამოაყალიბა კ. მარქსმა 1857—1858 წწ. დაწერილ ეკონომიკურ ხელნაწერებში, რომელიც წარმოადგენდა ერთგვარ მოსამზადებელ სამუშაოს „პოლიტიკური ეკონომიის კრიტიკისათვის“. აი როგორ აყალიბებს კ. მარქსი მოცემული კანონის ძირითად შინაარსს: „როგორც ცალკეული ინდივიდისათვის, ასევე საზოგადოებისათვისაც მისი განვითარების, მისი მოხმარების და მისი მოღვაწეობის ყოველმხრივობა დამოკიდებულია დროის დაზოგვისაგან. ყოველგვარი ეკონომია, საბოლოო ჯამში, დაიყვანება დროის ეკონომიამდე... დროის ეკონომია, ისევე როგორც წარმოების სხვადასხვა დარგების მიხედვით სამუშაო დროის გეგმაზომიერი განაწილება, რჩება პირველ ეკონომიკურ კანონად, კოლექტიური წარმოების საფუძველზე“¹. მარქსისეული ფორმულირებიდან გამომდინარეობს: 1) რომ დროის დაზოგვა, ეკონომია საზოგადოებისა და პიროვნების განვითარებას, მათი მოხმარებისა და მოღვაწეობის ყოველმხრივობას განსაზღვრავს; 2) რომ ყოველგვარი ეკონომია დროის ეკონომიამდე დაიყვანება; 3) რომ დროის დაზოგვა, ეკონომია კანონია და ამავე დროს პირველი ეკონომიკური კანონი.

რას ნიშნავს, რომ დროის დაზოგვა, ეკონომია კანონია?

ეს ნიშნავს იმას, რომ იგი, როგორც ადამიანის ნება-სურვილის გარეშე და მისგან დამოუკიდებლად არსებული ტენდენცია, გარდაუვალად უნდა განხორციელდეს ადამიანთა სოციალურ მოქმედებათა მეშვეობით.

ისმება კითხვა, როგორ იქმნება ეს ობიექტური აუცილებლობა, როგორც კანონი?

მარქსიზმ-ლენინიზმის მიხედვით, ყოველი კანონი როგორც არსებით კავშირშიმართებათა ასახვა ყალიბდება გარკვეული პირობების ბაზაზე, ხოლო როგორც კი ეს პირობები ისპობა, ძალას კარგავს მოცემული კანონის მოქმედებაც.

დროის ეკონომიის კანონი წარმოიშვა ადამიანთა საზოგადოების წარმოშობასთან ერთად, როგორც საზოგადოების განვითარების უზოგადესი კანონი. რის ბაზაზე წარმოიშვა დროის ეკონომიის კანონი?

ჩვენი აზრით, იგი გაჩნდა პირველყოფილი თემური საზოგადოების საწარმოო ძალთა და სოციალური დროის არსებობის

ბ ა ზ ა ზ ე. პირველყოფილი თემური საზოგადოების საწარმოო ძალებს, როგორც სოციალურ რეალობას, თავისი არსებობის ობიექტური ფორმა გააჩნია. მის ასეთ ერთ-ერთ ობიექტურ ფორმას სოციალური დრო წარმოადგენს. მაშასადამე საწარმოო ძალებისა და სოციალური დროის, განსხვავებულ რეალობათა არსებობის ბაზაზე ჩნდება და მოქმედებს იწყებს მათი ერთ-ერთი ობიექტური, არსებითი, აუცილებელი და საყოველთაო კავშირი — დროის ეკონომიის კანონი.

ამგვარად, დროის ეკონომიის კანონი, როგორც ყოველი კანონი, გამოხატავს გარკვეულ შინაგან წინააღმდეგობათა ერთიანობას; წინააღმდეგობა იმაშია, რომ საწარმოო ძალთა და მისი არსებობის ობიექტური ფორმის — ეკონომიკური დროის ერთიან განსაზღვრულობაში საწარმოო ძალები და ეკონომიკური დრო, როგორც არსებითად განსხვავებულნი, ერთმანეთს უარყოფენ, ერთიანობა კი იმაშია, რომ ისინი ამ ურთიერთუარყოფით² ერთმანეთსაც ადგენენ.

ამრიგად, საწარმოო ძალთა და ეკონომიკური დროის ურთიერთობა ის ობიექტური პირობაა, რომლის ბაზაზე მოქმედებს იწყებს დროის ეკონომიის კანონი. მაგრამ საწარმოო ძალთა და ეკონომიკური დროის ურთიერთობა, როგორც დროის ეკონომიის კანონის მოქმედების პირობა, შინაგანად დამახსიათებელია ყველა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციისათვის. ამიტომ დროის ეკონომიის კანონი წარმოვედგება, როგორც საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციათა საყოველთაო, ზოგადი კანონი. მეორეს მხრივ, დროის ეკონომიის კანონის ზოგადობა მდგომარეობს იმაშიც, რომ იგი წარმოვედგება არა როგორც მოცემული საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციის ერთი რომელიმე სფეროს, ვთქვათ, წარმოებრივი სფეროს კანონი, არამედ იგი გვევლინება უფრო ფართოდ მოქმედ, საზოგადოების წარმოებრივი და არაწარმოებრივი სფეროების განვითარების კანონად. სწორედ კანონის ამგვარ ხასიათზე მიგვიითივებს კ. მარქსის ცნობილი გამოთქმა, რომ საზოგადოების „...მოხმარების და მისი მოღვაწეობის ყოველმხრივობა დამოკიდებულია დროის დაზოგვისაგან“³.

თუ ამოვალთ კ. მარქსის გამოთქმაში მოცემული „მოღვაწეობის“ ცნებებიდან, სავსებით ნათელია, რომ აქ მოღვაწეობის ცნება წარმოდგენილია მთელი მისი მოცულობით, ე. ი. როგორც საზოგადოების ყოველგვარი მოღვაწეობა. და მაშასადამე, დროის დაზოგვა, როგორც ობიექტური აუცილებლობა, არის არა რომელიმე ცალკე აღებული საზოგადოებრივი მოღვაწეობის (ვთქვათ, საწარმოო მოღვაწეობის), არამედ მთელი საზოგადოებრივი მოღვაწეობის კანონი.

დროის ეკონომიის კანონის საყოველთაობა და ზოგადობა არ ნიშნავს იმას, რომ მოცემული კანონის ხასიათი და მოქმედების შედეგი ყველა საზოგადოებრივ-ეკონომიკურ ფორმაციაში ერთი და იგივეა. ცხადია, არა. დროის ეკონომიის კანონი სხვადასხვა ეკონომიკურ ფორმაციაში სხვადასხვა-

2 საწარმოო ძალების არსებობა, მისგან განსხვავებული მისი არსებობის ობიექტურ ფორმას შინაგანად გულისხმობს და, ამდენად, როგორც გარკვეულობა, უშუალოდ ამ ფორმით ღვინდება, ასევე, პირიქით, მოცემული სოციალური დროის არსებობა მისგან განსხვავებული საწარმოო ძალების არსებობას შინაგანად გულისხმობს და, როგორც ამ არსებობის ობიექტური გარკვეულობა, ცხადია, მისივე არსებობით ღვინდება.

3 Маркс К., Энгельс Ф., соч. т. 46, ч. 1, с. 117.

4. „მაინე“, ეკონომიისა და სამართლის სერია, 1985, № 3

ნაირად ვლინდება. ეს გაპირობებულია, ერთი მხრივ, საწარმოო ძალების ხასიათითა და განვითარების დონით, მეორე მხრივ, გაბატონებული წარმოებითი ურთიერთობებით, ასევე თვით კანონის შემცნების ხარისხით.

დროის ეკონომიის კანონის მოქმედება მეტად შეზღუდულ ხასიათს ატარებს კაპიტალისტურამდელ საზოგადოებებში. მაგრამ ბურჟუაზიულ საზოგადოებაში იქმნება ახალი საფეხური მოცემული კანონის მოქმედების სფეროს გაძლიერებისა და გაფართოებისათვის და ეს გაპირობებული იყო, უწინ დაქსაქსული წარმოების პროცესების განსაზოგადოებით კაპიტალისტური საკუთრების ჩარჩოებში, რომელმაც ახალი ობიექტური მოთხოვნები დააყენა საზოგადოების დროსთან, მისი სულ უფრო და უფრო უმცირესი რაოდენობის ხარჯვასთან დამოკიდებულებაში. ამასთან მანქანების გამოჩენამ კაპიტალისტურ საზოგადოებაში უსაზღვროდ გააძლიერა დროის დაზოგვის შესაძლებლობა და ახალ-ახალი მოთხოვნები წამოუყენა წარმოების დროით პარამეტრებს. ასევე ბურჟუაზიული სასაქონლო წარმოების საყოველთაობამ და კონკურენციულმა ბრძოლამ მოგების გადიდებისათვის ობიექტური აუცილებლობით მოითხოვა შრომის დანახარჯების შემცირება.

მოკლედ, ბურჟუაზიული საზოგადოების მიერ მოხდენილმა გადატრიალებამ წარმოების წესსა და შრომის საშუალებებში შექმნა დროის ეკონომიის უზარმაზარი შესაძლებლობა საწარმოო სფეროში და ახალი მოთხოვნები დააყენა წარმოების მთავარი მამოძრავებელი სუბიექტის — დაქირავებული სამუშაო ძალისადმი. ეს მოთხოვნები საფუძვლად ედებოდა წარმოების საზღვრებს გარეთ საწარმოო ძალების განვითარებას არასამუშაო დროის სულ უფრო და უფრო ეკონომიკური გამოყენების საფუძველზე, რამაც თვისობრივად შეცვალა დროის ფონდის განაწილება, როგორც ცალკეული ინდივიდისათვის, ასევე მთელი საზოგადოებისათვის.

მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, რომ დროის ეკონომიის კანონი კაპიტალისტურ საზოგადოებაში გამოიყენება შეგნებულად. იგი მოცემულ საზოგადოებაში მოქმედებს სტიქიურად და დაქვემდებარებულია კაპიტალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონისადმი, რომელიც უშუალოდ განსაზღვრავს მის წინააღმდეგობრიობას და შეზღუდულობას. ეს ვლინდება იმაში, რომ ბურჟუაზიული საზოგადოების ექსპლუატატორული ხასიათის გამო ეკონომიით დაინტერესებულია არა მთელი საზოგადოება, არამედ საზოგადოების უმცირესი ნაწილი, გაბატონებული კლასის ხასით. რაც იმას ნიშნავს, რომ დროის ეკონომია კაპიტალისტურ საზოგადოებაში ობიექტური აუცილებლობით გაპირობებულია მხოლოდ და მხოლოდ კაპიტალისტური მოგების მიღების ინტერესებით და ამ პ ი რ ო ბ ი თ არსებობს.

დროის ეკონომიის კანონის ყოველმხრივი და ეფექტური გამოყენება ხორციელდება სოციალისტური საზოგადოების პირობებში. სოციალისტურ საზოგადოებაში დროის ეკონომიის კანონი უშუალოდ ექვემდებარება რა სოციალიზმის ძირითადი ეკონომიკური კანონს, მის საფუძველზე ეფექტურად და სრულად ხორციელდება ამ უკანასკნელის მოთხოვნები: „მთელი საზოგადოების მუდმივად მზარდ მატერიალურ და კულტურულ მოთხოვნილებათა მაქსიმალური დაკმაყოფილების უზრუნველყოფა...“⁴

4 ი. ბ. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში გვ. 44, 1952.

დროის ეკონომიის კანონის მოქმედება სოციალისტურ საზოგადოებაში, სხვა საზოგადოებათაგან განსხვავებით, თვსებრივად განსხვავებულ ხასიათს ატარებს; ეს განპირობებულია თვით სოციალისტური საზოგადოების არსებობით: აქ ყველა მშრომელი, მთელი საზოგადოება დაინტერესებულია დროის ეკონომიით და დროითი რესურსების ხარჯვა მიმდინარეობს გეგმაზომიერად. განვითარებული სოციალიზმის ეტაპზე დროის ეკონომიის კანონის მოქმედება სულ უფრო და უფრო ფართოვდება და ძლიერდება. დღეს ჩვენმა „ქვეყანამ დიდ წარმატებებს მიაღწია საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა დარგში. ეყრდნობა რა ახალი წყობილების უპირატესობებს, მან ისტორიულად მოკლე ვადაში მიაღწია ეკონომიკური და სოციალური პროგრესის მწვერვალებს. საბჭოთა კავშირს ახლა აქვს მძლავრი, ყოველმხრივ განვითარებული ეკონომიკა, ჰყავს მუშათა, სპეციალისტთა, მეცნიერთა კვალიფიკური კადრები. წარმოების, მეცნიერებისა და ტექნიკის განვითარების ბევრი მიმართულებით მტკიცედ გვიკავია წამყვანი პოზიციები მსოფლიოში“⁵. განვითარებული სოციალიზმის ეტაპზე, ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, უაღრესად ფართოვდება და ძლიერდება დროის დაზოგვის ობიექტური მოთხოვნები, სადაც საწარმოო ძალების ხასიათთან წარმოებითი ურთიერთობების შესაბამისობის კანონის შეგნებულად და ყოველმხრივ გამოყენებასთან ერთად, ფართოდ გამოიყენება სუბიექტური ფაქტორიც — საზოგადოების წევრთა მიერ მათი საკუთარი განვითარების კანონების გამოყენების ცოდნა და უნარი.

დროის ეკონომიის კანონის თვისებრივად განსხვავებული ხასიათი სოციალისტურ საზოგადოებაში მდგომარეობს იმაშიც, რომ აქ ვითარდება, სწორედ, მისი მოქმედების ახალი მექანიზმიც; ეს მექანიზმია: სოციალურ-ეკონომიკური ცხოვრების გეგმაზომიერი და მეცნიერული ორგანიზაცია, რომელიც თავისთავში გულისხმობს ეკონომიკური კანონების მთელი სისტემის შეგნებულ გამოყენებას. სოციალისტურ საზოგადოებაში ყველა ეკონომიკური კანონი გამოიყენება, როგორც დროის ეკონომიის ბერკეტები თვით მშრომელთა ინტერესებისათვის. განვითარებული სოციალიზმის ეტაპზე დროის ეკონომიის კანონი გადამწყვეტ ზემოქმედებას ახდენს საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროზე. იგი ამ ეტაპზე საყოველთაო ხასიათს ღებულობს, რადგან სულ უფრო და უფრო შეგნებულად და ეფექტურად გამოიყენება საზოგადოებრივი წარმოებისა და მთელი საზოგადოებრივი ცხოვრების ყოველ ცალკეულ რგოლში.

დროის ეკონომიის კანონი კომუნისტური საზოგადოების უმნიშვნელოვანესი კანონია. როდესაც მარქსი მიუთითებდა, რომ დროის ეკონომიის კანონი „...ჩნება პირველ ეკონომიკურ კანონად, კოლექტიური წარმოების საფუძველზე“⁶, მას, მხედველობაში ჰქონდა კომუნისტური საზოგადოება. ჩვენი აზრით, კ. მარქსის ეს ცნობილი გამოთქმა მიუთითებს იმაზე, რომ კომუნისტურ საზოგადოებაში დროის ეკონომიის კანონის მოქმედების სიძლიერე და დანიშნულება კიდევ უფრო იზრდება, რაც მოასწავებს მის განვითარებას. და როდესაც არ იქმნებიან კლასები და კლასობრივი ურთიერთობანი,

5 მ. ს. გობაჩოვის მოხსენება, — „სკკპ მორიგი, XXVII ყრილობის მოწვევისა და მის მომზადებასა და ჩატარებასთან დაკავშირებული ამოცანების შესახებ“, — სკკპ ცენტრალური კომიტეტის პლენუმზე, 1985 წლის 23 აპრილს, გაზეთი „კომუნისტი“, 1985, 24 აპრილი, გვ. 1.

6 Маркс К., Энгельс Ф., соч. т. 46, ч. 1, с. 117.

ხოლო შრომის მიხედვით განაწილების პრინციპი გზას დაუთმობს მოთხოვნილებების მიხედვით განაწილების პრინციპს, მაშინ მთელის სიღრმითა და სისრულით მოქმედებას დაიწყებს დროის ეკონომიის კანონი, როგორც კომუნისტური საზოგადოების პირველი ეკონომიკური კანონი.

ყოველივე ზემოთ თქმულის შემდეგ დროის ეკონომიის კანონის საერთო, ზოგადი განსაზღვრება შემდეგნაირად შეიძლება ჩამოვყალიბოთ: საზოგადოების საწარმოო ძალთა და სოციალური დროის რეალური ურთიერთობებით შინაგანად განსაზღვრული, უშუალოდ თვით საწარმოო ძალთა და საზოგადოების განვითარებისაკენ მიმართული დროის ეკონომიის, დასოფვის ობიექტური აუცილებლობის განხორციელების საზოგადოებრივი უზრუნველყოფა ადამიანთა საქმიანობის ყველა სფეროში.

ახლა დავახასიათოთ შრომის მწარმოებლურობის ამოღების კანონი. შრომის მწარმოებლურობა, როგორც ცნობილია, კონკრეტული შრომის ნაყოფიერება და ეფექტურობაა. იგი იზომება დროის ერთეულში შექმნილი სახმარი ღირებულებათა რაოდენობით, ან შრომის პროდუქტის ერთეულზე დახარჯული დროის სიდიდით. „შრომის მწარმოებლურობა საერთოდ, მიუთითებს კ. მაქსი, სხვა არაფერია თუ არა მაქსიმუმი პროდუქტის წარმოება შრომის მინიმუმით ან სამუშაო დროის მინიმუმის რეალიზაცია პროდუქტის მაქსიმუმში, მაშასადამე ერთეული პროდუქტის ღირებულების დაყვანა მის მინიმუმამდე“⁷. შრომის მწარმოებლურობა გამოხატავს ცოცხალი და განიცთებული შრომის ეკონომიას, ე. ი. ერთეული პროდუქტის წარმოებაზე საზოგადოებრივად აუცილებელი დროის შემცირებას, საქონლის ღირებულების შემცირებას; ამასთან ცოცხალი შრომის წილი მცირდება, წარსული (განიცთებული) შრომის წილი კი შედარებით დიდდება, მაგრამ დიდდება ისეთ მასშტაბებში, რომ საქონელში მოქცეული შრომის საერთო ჯამი მცირდება; ე. ი. შრომის მწარმოებლურობის ამოღების არსი საქონელში მოქცეული შრომის საერთო რაოდენობის, ან რაც იგივეა, საქონლის წარმოებაზე სამუშაო დროის ხარჯვის შემცირებაა; ამგვარად, შრომის მწარმოებლურობის ამოღება, როგორც პროცესი, თავისთავში შეიცავს ორ მხარეს: 1) სახმარი ღირებულების წარმოებას (და 2) მასში მოცემული შრომის საერთო რაოდენობის ან მის წარმოებაზე სამუშაო დროის დახარჯვის შემცირებას; შრომის მწარმოებლურობა ამ ორი სრულიად განსხვავებული მხარეების ობიექტური, არსებითი, აუცილებელი, საყოველთაო კავშირია. სწორედ, ეს არსებითად განსხვავებულთა კავშირი წარმოგვიდგება, როგორც შრომის მწარმოებლურობის ამოღების კანონი⁸.

7 Марке К., Энгельс Ф., соч. т. 48, с. 21.

8 შრომის მწარმოებლურობის ამოღების კანონი, როგორც საერთოდ ყოველი კანონი, გარკვეულ წინაღმდეგობათა ერთიანობას გამოხატავს; წინაღმდეგობა იმაშია, რომ შრომის მწარმოებლურობის ამოღება, როგორც ერთიანის გაორება — სახმარი ღირებულების წარმოებად და მასში მოქცეული შრომის საერთო რაოდენობის შემცირებად ამ გაორებულთა, არსებითად განსხვავებულთა ურთიერთუარყოფაა; ერთიანობა კი მდგომარეობს იმაში, რომ ეს არსებითად ურთიერთგანსხვავებულნი — სახმარი ღირებულების წარმოება და მასში მოცემული შრომის საერთო რაოდენობის შემცირება, მათს ერთიანობას, შრომის მწარმოებლურობას აღგენენ.

შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი წარმოგვიდგება, როგორც ერთობლივი სამუშაო დროის დაზოგვის, ეკონომიის კანონი; მისი მოქმედება სამუშაო დროის სფეროთი (სამუშაო პერიოდით) განისაზღვრება და სრულიად არ ვრცელდება სოციალური დროის სხვა ფორმებზე; ამიტომ მოცემული კანონი მეორენაირად შეიძლება განვსაზღვროთ როგორც სამუშაო დროის დაზოგვის, ეკონომიის კანონი.

შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი დამახასიათებელია ყველა წარმოების წესისათვის. ამიტომ იგი საყოველთაო, ზოგადი კანონია. ეს არ ნიშნავს იმას, რომ იგი ყველა წარმოების წესში ერთნაირად მოქმედებს. მისი მოქმედების ხასიათი, ბუნება და სპეციფიკა იცვლება და ვითარდება თვით წარმოების წესის ცვლილებასა და განვითარებასთან ერთად. პირველყოფილ თემურ საზოგადოებაში, სადაც საწარმოო ძალები განვითარების მეტად დაბალ საფეხურზე იმყოფება, ეს კანონი მოქმედებს მეტად შეზღუდულად, ბრმად და აქედან გამომდინარე მისი სოციალური შედეგები ძალზე უმნიშვნელოა. ფეოდალურ და მონათმფლობელურ საზოგადოებაში ამ კანონის მოქმედება შედარებით ვითარდება, როგორც საწარმოო ძალების გარკვეული განვითარების გამოხატულება, და მისი სოციალური შედეგებიც, რატომაც უნდა, იზრდება. მაგრამ ექსპლოატაციისა და ჩაგვრის წარმოებით ურთიერთობებზე დამყარებულ ორივე ამ წარმოების წესში შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი მაინც მოქმედებს სრულიად ცალმხრივად და შებოქილად, რაც უშუალოდაა განპირობებული გაბატონებულ კლასთა ვიწრო სოციალური ინტერესებით.

კაპიტალისტური საზოგადოება, რომელმაც ერთ საუკუნეზე ნაკლები ხნის განმავლობაში „...უფრო მრავალრიცხოვანი და უფრო უზარმაზარი საწარმოო ძალები შექმნა, ვიდრე ყველა წარსულმა თაობამ ერთად აღებულმა“⁹, შედარებით უფრო ანვითარებს შრომის მწარმოებლურობის კანონის მოქმედებას. მაგრამ ის ცალმხრივობა და შეზღუდულობა, რომელიც ახასიათებდა მოცემული კანონის მოქმედებას მონათმფლობელურ და ფეოდალური წარმოების წესში, სრულიად უცვლელი რჩება კაპიტალისტურ საზოგადოებაშიც; კაპიტალისტური წარმოების მიზანია ზედმეტი ღირებულების წარმოება, კაპიტალისტური მაქსიმალური მოგების მიღება. ამ მიზანს ემსახურება შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონიც; შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კრიტერიუმი ხდება ანაზღაურებული შრომის, როგორც ცოცხალის, ასევე განვითარების სულ უფრო და უფრო შემცირება; მაგრამ ანაზღაურებული შრომის ეს შემცირება, როგორც შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ფორმა, იმავდროულად წარმოგვიდგება როგორც შეფარდებითი ზედმეტი ღირებულების წარმოებისა და მითვისების გარკვეული მეთოდები; ეს კი ნიშნავს იმას, რომ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას კაპიტალისტურ საზოგადოებაში თან ახლავს მშრომელთა ექსპლოატაციის გაძლიერება და სოციალურ წინააღმდეგობათა ზრდა, რაც, სწორედ, მოცემული კანონის შეზღუდულობაზე მიგვიითთებს. შემდეგ, შრომის მწარმოებლურობის ამაღლება კაპიტალისტურ საზოგადოებაში არ ხორციელდება განუხრელად, იგი სწორად წყდება ინდივიდუალური და საზოგადოებრივი კაპიტალის ფუნქციონირების კანონზომიერებათა გამო. კაპიტალისტის მისწრაფებას მაქსიმალურად მოახ-

⁹ კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, კომუნისტური პარტიის მანიფესტი, გვ. 45, 1952.

დინოს კაპიტალის ეკონომია, მისი სრული გულგრილობა შრომის პირობების შემსუბუქებისადმი, ერთი მხრივ, ტექნიკური პროგრესის წინააღმდეგობრივი ხასიათი¹⁰, უუნარობა სრულყოფილად გამოიყენოს მეცნიერების მიღწევები წარმოებაში, ანარქია და კონკურენცია საზოგადოებრივი მასშტაბით მეორე მხრივ, საზღვრებს უდებენ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას.

სოციალისტურ საზოგადოებაში შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი მოქმედებს როგორც შრომის მწარმოებლურობის განუხრელი ამაღლების სპეციფიკური კანონი. სოციალისტურ საზოგადოებაში საზოგადოებრივი საკუთრება, ეკონომიკის განვითარების გეგმაზომიერი ხასიათი, თვით მშრომელთა დაინტერესება შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებით საეხებით უზრუნველყოფენ შრომის მწარმოებლურობის უწყვეტობას.

კომუნისტური მშენებლობის თანამედროვე ეტაპზე, როდესაც ეკონომიკის განვითარების თვისებრივი ფაქტორებია: საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობის ამაღლება, მისი ინტენსიფიკაცია იქცევენ ქვეყნის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების გადამწყვეტ ფაქტორებად, განუზომლად იზრდება შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების მნიშვნელობა. დღეს განვითარებული სოციალიზმის ეტაპზე, ჩვენი ქვეყნის განვითარების ეკონომიკის სფეროში სპეციფიკური ამოცანაა შრომის ნაყოფიერების კარდინალური ზრდა¹¹ (ხაზგასმა ჩვენია).

მას შემდეგ რაც მოკლედ დაეხასიათეთ ეს ორი კანონი განვიხილოთ ზოგიერთი ეკონომისტის თვალსაზრისი დროის ეკონომიის კანონისა და შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონის იგივეობის შესახებ, რომელმაც ჩვენს ეკონომიკურ ლიტერატურაში ფართო გავრცელება ჰპოვა სამოციანი წლებიდან. ცნობილი საბჭოთა ეკონომისტი, აკადემიკოსი ს. სტრუმილინი აი რას წერს ამ კანონთა იგივეობის შესახებ: „შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების საყოველთაო კანონი, რომელიც დამახასიათებელია ყველა საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ფორმაციებისათვის, არის დროის ეკონომიის კანონი“¹². ასეთივე თვალსაზრისი გატარებულია სხვა ეკონომისტთა შრომებშიც¹³. ის-მება კითხვა, რას ემყარებოდა ალნიშნული ავტორების, ჩვენი აზრით, არაზუსტი დასკვნები დროის ეკონომიის კანონისა და შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონის იგივეობის შესახებ? იგი ემყარება შემდეგ ძირითად აზრს: რომ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი თავისი არსებით, შინაარსით არის სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი. ამ მართებული აზრიდან შემდეგ გამოყავთ უმართებულო დასკვნა, რომელიც არაერთარ ლოგიკურ კანონს არ ემორჩილება: რადგან შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კან-

¹⁰ ეს წინააღმდეგობა მდგომარეობს იმაში, რომ „კაპიტალიზმი მომხრეა ახალი ტექნიკის, როდესაც ეს ტექნიკა მას უდიდეს მოგებას ჰპირდება. კაპიტალიზმი წინააღმდეგია ახალი ტექნიკისა და მომხრეა ხელის შრომაზე გადასვლისა, როდესაც ახალი ტექნიკა მას უკვე აღარ ჰპირდება უდიდეს მოგებას (ი. ბ. სტალინი, სოციალიზმის ეკონომიკური პრობლემები სსრ კავშირში, 1952 წ. გვ. 43).

¹¹ სკვპ ცენტრალური კომიტეტის 1983 წლის ივნისის პლენუმის მასალები, გვ. 11, 1983.

¹² Политическая экономия социализма, М., 1960 с. 288—289.

¹³ Г. А. Пруденский, Время и труд, М., 1965, Л. М. Гатовский, Экономические законы строительства коммунизма М., 1970; Э. Я. Уткин, Закон экономии времени, в кн.: Экономические законы социализма и их использование, М., 1960 И. М. Голипин — Действие закона экономии времени и новая методология его математического анализа.

ნონი თავისი არსებით სამუშაო დროის ეკონომიის კანონია, ისინი ასკვნია, მასადაამე, სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი, სწორედ იგივე დროის ეკონომიის კანონია.

დღეს ეკონომისტების უმრავლესობა არ იზიარებს იმ აზრს, რაზედაც ნეტყველებს დიდძალი გამოქვეყნებული სპეციალური გამოკვლევები და სტატეები დროის ეკონომიის კანონის შესახებ¹⁴. მაგრამ მიუხედავად ამისა, ჩვენ მაინც აუცილებლად მიგვაჩნია შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებისა და დროის ეკონომიის კანონებთან დაკავშირებული ზოგიერთი დებულების დაზუსტება, რომელიც მათი დამოუკიდებლობისა და ურთიერთობის საკითხს ეხება.

ვერ ერთი, შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონთან დროის ეკონომიის კანონის გაიგივება უმართებულოა თუნდაც იმ აზრით, რომ მოცემული დებულება მარქსიზმს არ ემყარება და მისგან არ გამოდის; მარქსს ენგელსს, ლენინს აღნიშნული კანონების იგივეობის შესახებ აზრი არსად არ გამოუთქვამთ; პირიქით ისინი ამ კანონებს ორ სხვადასხვა დამოუკიდებელ კანონებად მიიჩნევენ. მაგალითად, ლაპარაკობდა რა დროის ეკონომიაზე, როგორც კომუნისტური ფორმაციის პირველ ეკონომიკურ კანონზე, კ. მარქსი მიუთითებდა: — „მაგრამ ეს არსებითად განსხვავდება საცვლელი ღირებულების (შრომის ან შრომის პროდუქტების) სამუშაო დროით გაზომვისაგან“¹⁵. მოყვანილი ციტატის მიხედვით, ეს ორი კანონი ერთმანეთისაგან „არსებითად განსხვავდება“. აქედან დასკვნა: თვალსაზრისი, რომელიც დროის ეკონომიის კანონს აიგივებს შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონთან არ არის მართებული თვალსაზრისი.

მაგრამ შეიძლება გვიპასუხონ: მერე რა, მართალია, მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსებს აღნიშნულ კანონთა იგივეობის შესახებ აზრი არ გამოუთქვამთ, მაგრამ ეს ახალი დებულება, რომელიც დავაყენებ, სწორია როგორც მარქსიზმის განვითარება. სინამდვილეში აქ ჩვენ განვითარებასთან არა გვაქვს საქმე. მარქსიზმ-ლენინიზმის კლასიკოსების მიხედვით, შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებისა და დროის ეკონომიის კანონი დამოუკიდებელი, სხვადასხვა კანონებია. მისი საწინააღმდეგო თვალსაზრისის მიხედვით კი, დროის ეკონომიის კანონი შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონია. აქ ერთი აზრი მეორით კი არ ვითარდება, არამედ უბრალოდ ერთი აზრი მეორით უარყოფა. ასეთი უარყოფა კი არ არის განვითარება.

ყოველივე ზემოთ თქმულიდან გამომდინარე, თვალსაზრისი, რომლის მიხედვით, შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი იგივეა, რაც დროის ეკონომიის კანონი არამართებული თვალსაზრისია. მასადაამე, აქ ჩვენ საქმე გვაქვს დამოუკიდებელ სხვადასხვა კანონებთან.

¹⁴ Лазуткин Е. С. — Закон экономии времени, М., 1977. Данилов Е. И. — Обращение и закон экономии времени, 1976. Гавриленко Л. А. — Действие закона экономии времени в условиях развитого социализма, Одеса, 1980. Хурцидзе Н. К. — Проблемы производительности труда, Тбилиси, 1975. Чехихин В. К. — К вопросу о содержании экономии времени при социализме, «Экономические науки», 1976, № 10, Ахундов А. — Закон экономии времени в условиях развитого социализма, «Экономические науки», 1976, № 10. ბ. ბ. პაიჭაძე „შრომის ნაყოფიერების თეორიის ზოგიერთი საკითხი“ თბ. 1984.

¹⁵ Маркс К., Энгельс Ф., Соч. т. 46, ч. 1, с. 117.

მეორე, თვალსაზრისი ამ ორი კანონის იგივეობის შესახებ, ემყარება თვით დროის ეკონომიის არასწორ გაგებას. შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი, როგორც სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი, მხოლოდ და მხოლოდ სოციალური დროის ერთი ნაწილის — სამუშაო დროის ეკონომიის კანონია. სამუშაო დროს, რომელიც საზოგადოებაში გვევლინება როგორც საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დრო, კ. მარქსის ასე განსაზღვრავს:— „საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დრო ის სამუშაო დროა, რომელსაც მოითხოვს ამა თუ იმ სახმარო ღირებულების დამზადება წარმოების არსებულ საზოგადოებრივად ნორმალურ პირობებში და შრომის დახელოვნებისა და ინტენსივობის საზოგადოებრივ საშუალო დონეზე“¹⁶. (ხაზგასმა ჩვენი) თუ სამუშაო დრო ამა თუ იმ სახმარო ღირებულების დამზადებისათვის საზოგადოებრივად აუცილებელი სამუშაო დროა, ისმება კითხვა, რა არის სამუშაო დროის ეკონომია? იგი არის „...სამუშაო დროის მინიმუმის რეალიზაცია პროდუქტის მაქსიმუმში, მაშასადამე ერთეული პროდუქტის ღირებულების დაყვანა მის მინიმუმამდე“¹⁷. ე. ი. იგი სახმარო ღირებულების, პროდუქტის წარმოებისათვის აუცილებელი დროის ეკონომიაა. ხოლო რამდენადაც სახმარო ღირებულება, პროდუქტი მხოლოდ და მხოლოდ წარმოებაში იწარმოება, ამდენად იგი წარმოებაში ერთობლივი სამუშაო დროის ეკონომიის კანონია. მაშასადამე, სრულიად განსაზღვრულია სამუშაო დროის ეკონომიის კანონის მოქმედების სფერო. ეს სფეროა — სამუშაო დროის ეკონომია წარმოებაში. ამ აზრით, სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი წარმოების კანონია.

რა არის დროის ეკონომიის კანონი? იგი მთელი სოციალური დროის — სამუშაო, არასამუშაო და თავისუფალი დროის ეკონომიის კანონია. ამ მხრივ სრულიად განსაზღვრულია დროის ეკონომიის კანონის მოქმედების სფერო, იგი მოქმედებს როგორც წარმოებაში, ასევე მის გარეთ, ე. ი. იგი მოქმედებს აღმართა საქმიანობის ყველა სფეროში. რაც ნიშნავს იმას, რომ დროის ეკონომიის კანონი როგორც მთელი სოციალური დროის ეკონომიის კანონი, უფრო ზოგადი კანონია, ვიდრე შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ანუ სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი. ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ დროის ეკონომიის კანონი, როგორც ყველა სოციალური დროის ეკონომიის კანონი თავისთავში აუქმებს სამუშაო დროის ეკონომიის ანუ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონს? ხომ არ არის ეს უკანასკნელი ზედმეტი?

ჩვენ ვფიქრობთ, სრულიადაც არა. ჩვენ აქ საქმე გვაქვს ერთობლივი სოციალური დროის სფეროში ე. წ. სპეციფიკური და ზოგადი კანონის არსებობასთან. შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი, როგორც მთელი სოციალური დროის ერთ-ერთი სახის — სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი, სოციალური დროის სპეციფიკური კანონია. ხოლო დროის ეკონომიის კანონი, როგორც მთელი სოციალური დროის ეკონომიის კანონი, სოციალური დროის საყოველთაო ზოგადი კანონია. ისე როგორც სამყაროში არსებობენ უზოგადესი და სპეციფიკური კანონები, დიალექტიკისა და კერძო მეცნიერებათა კანონების სახით, რომლებიც, როგორც

¹⁶ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 1, 1954, გვ. 54.

¹⁷ Маркс К., Энгельс Ф., соч. т. 48, с. 21.

დამოუკიდებელი კანონები, სამყაროს განვითარებას განსაზღვრავენ: სპეციფიკური კანონები სამყაროს ამა თუ იმ მხარის განვითარებას, უზოგადესი კანონები კი — მთელი სამყაროს განვითარებას, ასევე სოციალური დროის სპეციფიკური კანონი, შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ანუ სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი ადამიანთა ერთი გარკვეული საქმიანობის — საწარმოო საქმიანობის განვითარების განვითარების კანონია, დროის ეკონომიის კანონი კი ერთად აღებული ადამიანთა მთელი საქმიანობის განვითარების კანონი. ამიტომ ისევე როგორც სამყაროს საყოველთაო კანონები არ შეიძლება გავუიგივოთ მის სპეციფიკურ კანონებს, ასევე არ შეიძლება დროის ეკონომიის კანონი, გავუიგივოთ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონს, რომელიც წარმოადგენს სოციალური დროის სხვადასხვა კანონს, ადამიანთა სხვადასხვა საქმიანობის განვითარების კანონს.

თუ ეს კანონები არ შეიძლება გავუიგივოთ ერთმანეთს, მაშინ უნდა მივიღოთ დებულება მათი დამოუკიდებლობის შესახებ. აქედან გამომდინარე მცდარია დებულება, რომელიც აცხადებს: დროის ეკონომიის კანონი იგივე შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების, ანუ სამუშაო დროის ეკონომიის კანონია.

მესამე, დროის ეკონომიის კანონის გაიგივება შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონთან მცდარია იმ აზრითაც, რომ თუ ეს უკანასკნელი გამოხატავს წარმოებაში ორი მხარის: 1) სახმარო ღირებულების წარმოებისა და 2) მასში მოცემული შრომის საერთო რაოდენობის შემცირების არსებით კავშირს, მისგან განსხვავებით, როგორც სამართლიანად მიუთითებს ა. ახუნდოვი¹⁸, დროის ეკონომიის კანონი სოციალური დროის ორი თვისებრივად განსხვავებული ფუნქციონალური ნაწილების — სამუშაო და თავისუფალი დროის აუცილებელი ურთიერთკავშირის კანონია.

რასი მდგომარეობს ეს აუცილებელი კავშირი?

სანამ ამ აუცილებელ კავშირს გავარკვევდეთ, რამდენიმე სიტყვით სამუშაო დროისა და თავისუფალი დროის შესახებ.

როგორც ვნახეთ, კ. მარქსის მიხედვით, სამუშაო დრო ამა თუ იმ სახმარო ღირებულებების დაზღვევისათვის საჭირო დროა, რაც შეეხება თავისუფალ დროს, როგორც არასამუშაო დროის ნაწილი კ. მარქსის მიხედვით არის „დრო ადამიანის განათლებისათვის, ინტელექტუალური განვითარებისათვის, სოციალური ფუნქციების შესრულებისათვის, ნათესაურ-მეგობრული ურთიერთობისათვის, ფიზიკური და ინტელექტუალური სასიცოცხლო ძალების ლაღი თამაშისათვის“¹⁹. ვ. ი. ლენინის გაგებით, თავისუფალი დრო ის დროა, რომელიც მუშას „სჭირდება დასასვენებლად, თავის განსავითარებლად, თავისი უფლებების გამოსაყენებლად, როგორც ადამიანს, მეოჯახეს და როგორც მოქალაქეს“²⁰.

¹⁸ Ахундов А. — Закон экономии времени в условиях развитого социализма, «Экономические науки», 1976, № 10, с. 11.

¹⁹ კ. მარქსი, კაპიტალი, ტ. 1, გვ. 337, 1954.

²⁰ ვ. ი. ლენინის თხზ., ტ. 11, გვ. 368, 1948.

აუცილებელი კავშირი ერთიდან მეორის შინაგანი გამომდინარეობაა. სამუშაო დროის დაზოგვა ქმნის რეალურად მისგან თავისუფალი დროის შემცველ არასამუშაო დროს. ამიტომ არასამუშაო (თავისუფალი) დრო ისტორიულად სამუშაო დროსთან მიმართებაში წარმოიშვა, ვითარდებოდა და ვითარდება, როგორც ეკონომიკური ურთიერთობა, მაგრამ ამგვარი ურთიერთობა მათი აუცილებელი კავშირის ერთი მხარეა. სამუშაო დროის შემცირება ქმნის არა მხოლოდ მატერიალურ საფუძველს თავისუფალი დროის გაფართოებისათვის, არამედ თვით მასზე ამ უკანასკნელის უკუშემოქმედებისათვისაც. წინააღმდეგ კაპიტალიზმისა, რომელიც მიისწრაფვის ვადაქციოს თავისუფალი დრო ზედმეტ შრომად, სოციალისტურ საზოგადოებაში „სამუშაო დროის დაზოგვა უდრის თავისუფალი დროის გადიდებას, ე. ი. ინდივიდის სრული განვითარებისათვის საჭირო დროს, რომელიც თვით, თავის მხრივ, როგორც უდიდესი მწარმოებლური ძალა, უკუშემოქმედებს, შრომის მწარმოებლურ ძალაზე“²¹. მაშასადამე, სამუშაო დროის დაზოგვას სოციალისტურ საზოგადოებაში აუცილებლობით მიეყავართ თავისუფალი დროის გაფართოება-განვითარებისაკენ; ამ უკანასკნელს კი, ანვითარებს რა ყოველმხრივ ადამიანთა უნარს, მიეყავართ ახალი მალაღმწარმოებლური მანქანების გამოგონებისაკენ, ახალ ტექნიკურ გადაწყვეტათა გამოყენებისაკენ, რაც უფრო ამაღლებს შრომის მწარმოებლურობას, ეს, კი თავის მხრივ, კიდევ უფრო აფართოებს თავისუფალი დროის ფარგლებს. ეს დიალექტიკური ურთიერთშემოქმედება, გარკვეული აუცილებელი კავშირია და ამ აუცილებელ კავშირს გამოხატავს, სწორედ, დროის ეკონომიის კანონი.

ამგვარად, დროის ეკონომიის კანონი, როგორც სამუშაო დროისა და თავისუფალი დროის აუცილებელი კავშირის თბიქტური ფორმა, სრულიად თვისებრივად განსხვავებულია შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონისაგან. ამიტომ, ისინი არ შეიძლება ერთმანეთს გაუიგივოთ.

ისმება კითხვა, თუკი ეს კანონები დამოუკიდებელი, სხვადასხვა კანონებია როგორია მათი ურთიერთ კავშირ-დამოკიდებულება?

გამოდინან რა შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების დროის ეკონომიის კანონთან გაიგივების თვალსაზრისის წინააღმდეგ, პროფესორები — ნ. პიტერცევი და ე. ლაზუტკინი ამ კანონთა ურთიერთ კავშირ-დამოკიდებულებას შემდეგნაირად გვიხსნაიანებენ: „მატერიალური წარმოების სფეროში დროის ეკონომიის კანონი მოქმედებს, უწინარეს ყოვლისა, როგორც შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი“²². ჩვენ ვფიქრობთ, მიუხედავად ავტორების კეთილი განზრახვისა, ახსნან ამ კანონთა ურთიერთდამოკიდებულება, ფაქტიურად ეს დამოკიდებულება მოცემულ დებულებაში სრულიად არ არის ახსნილი. თუ მატერიალური წარმოების სფეროში დროის ეკონომიის კანონი მოქმედებს როგორც შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი, გამოდის რომ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების კანონი არ ყოფილა დამოუკიდებელი კანონი.

თუ ზემოთ განხილულ თვალსაზრისს დროის ეკონომიის კანონი დაჰყავდა შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის

²¹ Маркс К., Энгельс Ф., т. 46, ч. II, с. 221.

²² Питерцев Н., Лазуткин Е., Актуальные проблемы производительности труда, «Экономические науки», 1971, № 2, с. 3.

კანონზე, მოცემულ თვალსაზრისს, პირიქით, ეს უკანასკნელი დაჰყავს დროის ეკონომიის კანონზე, უფრო ზუსტად მი ს მოქმედების ერთ სფეროზე. დროის ეკონომიის კანონის მოქმედების ერთი სფერო მისი მოქმედების ერთი სფეროა და არა შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი. კანონი იმდენად არის კანონი, რამდენადაც მას მისი დამოუკიდებელი მოქმედების სფერო აქვს. მოცემული თვალსაზრისის მიხედვით, შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონს, როგორც კანონს, ასეთი დამოუკიდებელი მოქმედების სფერო არა აქვს. მაშასადამე, იგი არ არის კანონი. ანდა შესაძლებელია მეორეგვარი დაშვება: თუ დროის ეკონომიის კანონი წარმოების სფეროში მოქმედებს როგორც შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი, გამოდის, რომ ერთი კანონი ორ კანონად განიყოფება, რაც რეალურად და ლოგიკურად ეწინააღმდეგება ერთი კანონის ცნებას.

ამავე საკითხს ეხება ე. ლაზუტკინი თავის მეორე შრომაში, სადაც გარკვევით მიუთითებს: „შრომის მწარმოებლურობის ამაღლება წარმოების პროცესში წარმოადგენს დროის ეკონომიის კონცენტრირებულ გამოხატულებას. მათს შორის არსებობს არა იგივეობა, არმედ მიზეზ-შედეგობრივი კავშირი. დროის ეკონომიის, განსაკუთრებით სამუშაო დროის დაზოგვას, მიეყავართ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებისაკენ, რაც, თავის მხრივ, წარმოადგენს შემდგომი დროის ეკონომიის წანამძღვარს“²³.

ე. ლაზუტკინის მოცემული დებულებები გვიხსნისათვის არა დროის ეკონომიისა და შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონის ურთიერთობას, არამედ მხოლოდ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას. როცა ავტორი ამბობს: შრომის მწარმოებლურობის ამაღლება წარმოების პროცესში წარმოადგენს დროის ეკონომიის კონცენტრირებულ გამოხატულებას, მოცემული დროის ეკონომია აქ სხვა არაფერია თუ არა სამუშაო დროის ეკონომია. ფაქტიურად მათ შორის მიზეზ-შედეგობრივი კავშირის გამოხატავს, სწორედ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი. შრომის მწარმოებლურობა ერთი მხარეა, როგორც შედეგი, მეორე მხარე კი არის მიზეზი — სამუშაო დროის ეკონომია. და როცა ავტორი აღნიშნავს: — „სამუშაო დროის დაზოგვას მიეყავართ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებისაკენ, რაც, თავის მხრივ, წარმოადგენს შემდგომი დროის ეკონომიის წანამძღვარს“, ამით ავტორი მხოლოდ შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონის ბუნებას გვიხსნისათვის, როგორც მიზეზ-შედეგის აუცილებელ ურთიერთობას. ყოველივე აქედან გამომდინარე ე. ლაზუტკინი როგორც ხედავთ ფაქტიურად ვერ გვიხსნის ამ კანონთა ურთიერთობას.

ამგვარად, ისმება კითხვა, როგორ წარმოვიდგინოთ ამ კანონთა რეალური ურთიერთობა?

როგორც ვნახეთ, არსებობს ორი თვისებრივად განსხვავებული დრო: ერთობლივი სოციალური დრო და სამუშაო დრო. მათ შორის, როგორც ითქვა, არსებობს მთელისა და ნაწილის ურთიერთობა. მთელი სოციალური დროა, ნაწილი კი — სამუშაო დრო. ამის მიხედვით, არსებობს დროის ეკონომიის ორი ფორმა — მთელი სოციალური დროის ეკონომია და სამუშაო დროის

ეკონომია. ერთი დროის ეკონომიის კანონის მოქმედების სფეროა, მეორე კი — შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონის მოქმედების სფერო. ამ მხრივ, როგორც აღინიშნა, ერთი — დროის ეკონომიის კანონი, როგორც მთელი სოციალური დროის ეკონომიის კანონი, სოციალური დროის ეკონომიის ზოგადი კანონია, მეორე კი — შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი, როგორც სოციალური დროის ერთ-ერთი ფორმის, სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი, სპეციფიკური კანონია. მაშასადამე, დროის ეკონომიის კანონი და შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონი ერთნაირი დასაბუთებით არიან როგორც ერთი და იგივე, ერთი და იგივე ზოგადი და სპეციფიკური კანონები. ზოგადად ეს კავშირი მდგომარეობს იმაში, რომ დროის ეკონომიის კანონი უშუალოდ ვლინდება სამუშაო დროის ეკონომიის კანონში.

პრინციპში შესაძლებელია თუ არა ერთი კანონის მეორეში გამოვლენა?

დიალექტიკის მიხედვით შესაძლებელია. მაგალითად, სამყაროს უნივერსალური კანონი — დაპირისპირებულთა ბრძოლისა და ერთიანობის კანონი, სამყაროს ყველა კანონში ვლინდება, რამდენადაც ეს უკანასკნელი ყველა და ყოველთვის არსებითად ურთიერთგანსხვავებულთა კავშირის გამოხატავენ.

ისმება კითხვა თუ დროის ეკონომიის კანონი შრომის მწარმოებლურობის ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონში ვლინდება, ხომ არ ნიშნავს ეს იმას, რომ ეს უკანასკნელი დამოუკიდებელ კანონს არ წარმოადგენს? რა თქმა უნდა არა. ერთი ის, რაც ვლინდება, ეს სწორედ დროის ეკონომიის კანონია, მეორეა ის, რაშიც ვლინდება, ეს კი — სამუშაო დროის ეკონომიის კანონია. ისე როგორც დაპირისპირებულთა ბრძოლისა და ერთიანობის კანონი უკლებლივ სამყაროს ყველა კანონში ვლინდება, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ერთიც და მეორეც დამოუკიდებელი კანონებია, ასეთივე მდგომარეობასთან გვაქვს საქმე მოცემულ კანონებშიც.

დროის ეკონომიის კანონი აყენებს საერთოდ დროის დაზოგვის ობიექტურ მოთხოვნას. ეს ობიექტური მოთხოვნა შრომის მწარმოებლურობის ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონში ვლინდება, როგორც „...სამუშაო დროის მინიმუმის რეალიზაცია პროდუქტის მაქსიმუმში...“, როგორც „...ერთეული პროდუქტის ღირებულების დაყვანა მის მინიმუმამდე“, ე. ი. იგი ვლინდება როგორც შრომის მწარმოებლურობის ამაღლება. ამგვარად, დროის ეკონომიის კანონი აუცილებელ კავშირშია შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის კანონთან; და ეს აუცილებელი კავშირი მდგომარეობს იმაში, რომ ერთი მეორეში ვლინდება.

საერთოდ დროის ეკონომიისა და შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის ურთიერთობა შეიძლება განვიხილოთ როგორც არსებისა და მოვლენის ურთიერთობა. დროის ეკონომია საერთოდ, როგორც ყოველი ეკონომიის შინაგანი ბუნება, სტრუქტურა, წარმოადგენს შრომის მწარმოებლურობის ამაღლების ან სამუშაო დროის ეკონომიის არსებას, შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებას, სამუშაო დროის ეკონომია კი წარმოგივდება როგორც ამ არსების (საერთოდ დროის ეკონომიის) არსებობის ფორმა. ამგვარად საერთოდ დროის ეკონომია შრომის მწარმოებლურობის ამაღლებაში ან სამუშაო დროის ეკონომიაში

ვლინდება, ეს უკანასკნელი კი დროის საერთო ეკონომიას გამოავლენს. როგორც არსება და მოვლენა, ისინი შინაგანად ერთმანეთს გულისხმობენ, რაც სწორედ, მათი ობიექტური, აუცილებელი კავშირია.

Т. Г. ДЖОЛОХАВА

К ВОПРОСУ О ВЗАИМООТНОШЕНИЯХ ЗАКОНОВ ЭКОНОМИИ ВРЕМЕНИ И ПОВЫШЕНИЯ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ ТРУДА

Резюме

В статье обосновывается ненаучность и нежизненность положений, которые отождествляют экономические законы: экономии времени и повышения производительности труда. Нами акцентируется внимание на самостоятельном характере закона экономии времени, а также выдвигается ряд новых положений в отношении этого закона. Излагаются критические соображения о взаимоотношении закона экономии времени и закона повышения производительности труда.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის პოლიტიკური ეკონომიის განყოფილებამ

ს ა მ ა რ თ ა ლ ი

ლია ყანაგაძე

ადაპტაციისა და შინაგანი კონფლიქტის პრობლემა არასრულწლოვან დამნაშავეებში

ადაპტაციისა და რესოციალიზაციის ეფექტური შედეგისათვის შრომადამზრდელი დაწესებულებებში მიზანშეწონილია დამნაშავე პირთა კლასიფიკაცია გარკვეული მახასიათებლების მიხედვით. ამისათვის უნდა შეირჩეს ისეთი მახასიათებლები, რომლებიც უშუალოდ განიცდიან დეფორმაციას და დამახინჯებას სუბიექტის დამნაშავე პირად ჩამოყალიბების ფსიქიურ პროცესში.

როგორც ს. რუბინშტეინი აღნიშნავს, ყოველივე ფსიქიური წარმოდგენის იმ თვისებებით რეალობის ასახვას, რომელიც არსებობს მის გარეშე და მისგან დამოუკიდებლად¹. ამ მხრივ თბილისის რეალობას ძირითადი მნიშვნელობა ენიჭება სუბიექტის, კერძოდ, დამნაშავე სუბიექტის ფსიქიკის ჩამოყალიბებისას. ეს რეალობა სხვა დეტალებთან ერთად, შეიცავს აგრეთვე თვით სუბიექტის ქცევას და ამ ქცევის შეფასებას გარეშე ადამიანთა მიერ. მაშასადამე, სუბიექტის ფსიქიკაში ხდება როგორც უშუალო, ასევე გაშუალებული ასახვა თავისი თავისა გარე სამყაროს მიმართ. ასე იძენს სუბიექტი ცნებებს, ფასეულობებს და ქმნის წარმოდგენას მე-ხატის შესახებ. ამასთან, იგი იძენს აუცილებელ დამოკიდებულებებსა და მიმართებებს და როგორც სოციალური არსება მიეკუთვნება კიდევ ამა თუ იმ სოციალურ ჯგუფს ანდა სხვადასხვა ჯგუფებს ერთდროულად. ამ დამოკიდებულებათა ერთობლიობიდან შესაძლოა გამოიყოს ისეთი დამახასიათებელი ნიშნები, რომლის მიხედვითაც არადამნაშავე მკვეთრად განსხვავდება დამნაშავე პირისაგან.

ასეთ ნიშნად ჩვენ მივიჩნევთ სუბიექტის ადაპტაციისა და შინაგანი კონფლიქტის ხარისხს ასოციალური, კერძოდ, დანაშაულებრივი სამყაროს მიმართ. ადაპტაცია და შინაგანი კონფლიქტი, ცხადია, არ გამოირჩევიან ერთმანეთს. მართლაც, დანაშაულებრივი სამყაროს მიმართ ადაპტირებული სუბიექტი ამავე დროს არის ამ სამყაროს დამახასიათებელი კონფლიქტის მატარებელი თავის თავში. დანაშაულებრივი სამყაროს მიმართ ადაპტირება გულისხმობს ამ სამყაროში არსებული ურთიერთობების, მსოფლმხედველობის, შეფასებათა (ფასეულობათა) სისტემის ასახვასა და გათავისებას და ისეთი ცნებების შესაბამის გაგებას, როგორცაა შრომა, სწავლა, სიკეთე და ა. შ. ერთი სიტყვით, დამნაშავე ჯგუფის წარმომადგენელი ისეთი სპეციფიკური თვისებების მატარებელია, რომელიც სწორედ ამ ჯგუფს, ამ დამნაშავე სამყაროს ახასიათებს.

ლ. ფილონოვი შეეცადა აღეწერა დამნაშავე პირის ადაპტაციის პროცესი. როგორც ხსენებული ავტორი აღნიშნავს, თუ პირმა ასოციალური ქცევა

¹ Рубинштейн, С. Л. Общая психология, М., 1940, с. 5.

ჩაიდინა, გარეშე ხალხი ასეთ ქცევას თვით პიროვნების საერთო, ზოგად ბიწიერებას მიაკუთვნებს, რომლის დროსაც იკიცხება არა საქციელი განწყენბულად, არამედ ამ საქციელის ჩამდენი ადამიანი. გაკიცხული სუბიექტი კი, თავის მხრივ, საპასუხო დამოკიდებულებას ამჟღავნებს გარეშე ხალხისადმი მის მიმართ ასეთი ნეგატიური პოზიციის გამო. ეს გარემოება ხელს უწყობს უარყოფითი თვისების განმტკიცებას თვით დამნაშავე სუბიექტში, ვინაიდან ამ შემთხვევაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება დამნაშავეს დამოკიდებულებას თავისი გაკიცხული თვისების მიმართ. ასეთ სუბიექტში ხდება თავისი თავის თანდათანობითი გადაფასება. ავტორის აზრით, ჩვენ უნდა ვილაპარაკოთ ასეთი პირის ადაპტაციის შესახებ ამა თუ იმ თვისებების მიმართ მთლიან მე-ისტიმაში. ეს თვისება თავდაპირველად შესაძლოა მას არასასურველად ჰქონდეს წარმოდგენილი. შემდგომ კი იგი თანაარსებობას იწყებს სხვა დანებით თვისებებთან ერთად, რაც შინაგან გახლეჩას და სამყაროსადმი ამბივალენტურ დამოკიდებულებას იწვევს სუბიექტში. შემდგომში ეს თვისება მის მიერ უკვე დადებითად ფასდება და გამოიყენება კიდევ პრობლემურ სიტუაციაში ეფექტური ქცევის სახით².

როგორც ვხედავთ, ხსენებული ავტორი იძლევა სინამდვილის ასახვას, დამნაშავე სამყაროს დინამიკის გარკვეული ფსიქიური პროცესის სახით. ამ დინამიკაში აღსანიშნავია ის, რომ დამნაშავე პირი არ იჩენს შეურიგებლობას თავისი გაკიცხული თვისების მიმართ — იგი კი არ ებრძვის და არ იცილებს ამ ახლად გამოძვლავებულ თვისებას, არამედ ითავსებს და ითვისებს კიდევ მათ. ასეთ პარადოქსალურ შემთხვევაში მიჰყავს ზოგჯერ სუბიექტი საზოგადოებრივ გაკიცხვას. მის საპასუხოდ სუბიექტი გამოიმუშავებს ამ გაკიცხული ქცევის მიმართ დადებით შეფასებას, რითაც იგი საბოლოოდ გაემიჯნება ნორმატულ საზოგადოებას და თავის თავს დამნაშავე საზოგადოებას მიაკუთვნებს.

ცხადია, დანაშაულებრივი ქცევა ზოგადად ქცევის ფსიქოლოგიური მეცნიერების კვლევის ობიექტის კერძო შემთხვევას წარმოადგენს. მისი ასეთი კერძო სახით გამოყოფა განპირობებულია კრიმინოლოგიის ინტერესებით. ყველა ქცევას, როგორც აღნიშნავს დ. უზნაძე³, გარკვეული მოთხოვნილების შედეგად აქტუალიზირებული პირველადი, ანუ ზოგადი განწყობა უდევს საფუძვლად. პირველადი განწყობა, როგორც წესი, მოთხოვნილებაში წარმოჩენილი მიზნის მიმართ არეგულირებს ქცევის რეალიზაციის შესაძლებლობას.

დანაშაულებრივ ქცევას რომ გარკვეული მზაობა განსაზღვრავს და იმ მზაობის შინაარსი ასოციალური განწყობითაა განპირობებული, ამას არც სხვა ავტორები უარყოფენ⁴. აქ ანგარიშგასაწევეია ის გარემოება, რომ ასოციალური განწყობის არსებობა მოასწავებს დანაშაულის ჩადენის შესაძლებლობას, მაგრამ მისი არსებობა არ წარმოადგენს იმის აუცილებელ პირობას, რომ ასეთი განწყობის მქონე სუბიექტი ნამდვილად ჩაიდენს დანაშაულს, თუ კი საამისო ხელშემწყობი პირობები არ წარმოიშება.

² Филонов Л. Б. Детерминация возникновения и развития отрицательных черт у лиц с отклоняющимся поведением. Сб. Психология формирования и развития личности. М., «Наука», 1981.

³ დ. უზნაძე, ზოგადი ფსიქოლოგია. თბილისი, 1940.

⁴ Кудрявцев В. Н. Природа преступного поведения и его механизм. Сб. Механизм преступного поведения. М., «Наука», 1981, с. 19.

ესე იგი ასოციალურ ფსიქოლოგიურ განწყობებს ზოგადად ქცევის მომსახურების ფუნქცია ენიჭება იმის შემდეგ, რაც მისი შინაარსის გაშლისათვის რეალური შესაძლებლობა წარმოიშვება. მაშასადამე, უნდა ვივარაუდოთ, რომ ასოციალური ფიქსირებული განწყობები უშუალოდ არ წარმოშობენ დანაშაულებრივ ქცევას. ეს განწყობები, როგორც საერთოდ ფიქსირებულ განწყობებს სჩვევიათ, თავისთავად არც დანაშაულებრივი ქცევის მოთხოვნილებას წარმოშობენ. ფიქსირებული ასოციალური განწყობები უმოქმედოდ არსებობენ მანამდე, სანამ არ წარმოიშვება ხელშემწყობი პირობები ამ ასოციალური განწყობის რეალიზაციისათვის ქცევის იმპულსურ ღონეზე, ანდა ისინი რაიმე მოთხოვნილებების განხორციელებისათვის მომსახურების იარაღის სახით არ იქნებიან ჩართულნი.

ასოციალურ ქცევაში გამომქლავნებული ასოციალური შინაარსის ფიქსირებული განწყობის რეალიზაცია კი უკვე იმის მიმანიშნებლად უნდა მივიჩნიოთ, რომ პიროვნება თვისობრივად ამქლავნებს იმ ნიშანს, რაც მისმა რაოდენობრივად დაგროვილმა ფიქსირებულმა ასოციალურმა განწყობებმა შეაზნადა.

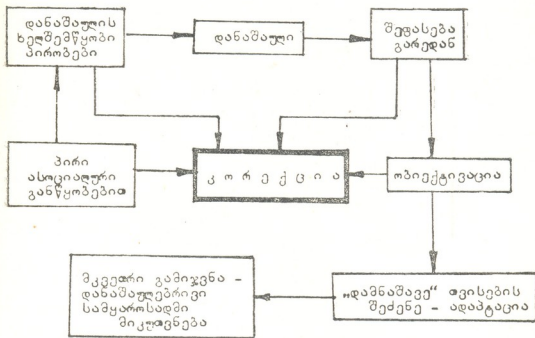
თუ დანაშაულის ჩამდენი სუბიექტი მშვიდობიანად ეწყობოდა თავის ასოციალურ ჩვევა-შეხედულებებს და ამავე დროს დამნაშავე სტატუსისათვის შინაგანად, სუბიექტურად არ იყო მზად, ესე იგი არ ქონდა გაცნობიერებული თავისი „მე-დამნაშავის“ სახე როგორც შესაძლებელი შედეგი თავისივე ქცევისა, ჩადენილი დანაშაული ქცევის საზოგადოებრივი გაციცხების შედეგად, იგი უკვე იძულებული ხდება დაუპირისპირდეს, ერთის მხრივ, თავის გაციცხულ ქცევას მისი უარყოფითად შეფასების გამო და, მეორეს მხრივ, თვით გამკიცხველ საზოგადოებას. თუ ეს ქცევა თავის დროზე ჩადენილი იყო ქცევის იმპულსურ ღონეზე ანდა ასოციალური ლოგიკის შედეგად, ამჯერად დამნაშავე სხვა პრობლემის წინაშე დგას — საზოგადოებრივი აზრით მან გამოამქლავნა ხარისხობრივად ასოციალური თვისება, როგორც ასეთი. ესლა კი აუცილებელია ობიექტივაციის ღონეზე თვითონ განსაჯოს და გარკვეული მოთხოვნილების, არგუმენტაციის, ინტელექტის, ინტერესის, მიზნის საფუძველზე გამოიტანოს ისეთი გადაწყვეტილება, რაც მას აუცილებლად მკვეთრად გამოიჩნავს ერთ-ერთი სამყაროდან და მეორეს მიაკუთვნებს.

თუ შემდგომში დამნაშავე პირი თავისი თავის, როგორც დამნაშავის, ასახვის შედეგად დაეთანხმება საზოგადოებრივ შეფასებას — ესე იგი მიიღებს მას, და იმის გამოც, რომ არსებობს ისეთი სამყარო, სადაც მან ახალი თვისებების შექმნით შესაძლოა მონახოს შესაფერისი ნიადაგი, სადაც ეს თვისებები დადებითად ფასდება, და ამგვარად მისთვის მისაღები ცხოვრება განაგრძოს, იგი „ნებდება ბედს“. შემდგომში ეს სუბიექტი ხდება დამნაშავე სამყაროს წარმომადგენელი, ვინაიდან მას დღეის შემდეგ სხვა გზა არც ესახება.

როგორც ვხედავთ, ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორით განპირობებული ადაპტაციის პროცესი მოვლენათა შემდეგი მიმდევრობითაა წარმოდგენილი: ასოციალური განწყობები განაპირობებენ დანაშაულს; ხელშემწყობი პირობების გამო ეს დანაშაული ჩადენილი იქნა, ეს უკანასკნელი იწვევს უარყოფით საზოგადოებრივ შეფასებას, რომელსაც დამნაშავე პირი ისე ასახავს თავის თავში, რომ შედეგად მას უყალიბდება საკუთარი თავის, როგორც „მე-დამნაშავის“ წარმოდგენა უკვე ცნობიერების ღონეზე; ეს კი

ხელს უწყობს ამ პირის საბოლოოდ დამნაშავედ ჩამოყალიბებას — მისი მე-
კონცეპტია შესაბამისად გარდაიქმნება.

ადაპტაციის ეს პროცესი, ცხადია, არაა ცალსახად დეტერმინირებული
და შესაძლებელია მოხდეს მისი შინაგანი კორექცია ამ პროცესის სხვადასხვა
ეტაპზე. აქ აღწერილი პროცესი, ცხადია, მხოლოდ უკიდურეს შემთხვევას
წარმოადგენს. ჩვენის აზრით, საკუთარი თავის როგორც „მე-დამნაშავის“ ჩა-
მოყალიბებამდე და ცნობიერების დონეზე ამ ხატის მიღება-გათავისებამდე
პირს ყოველთვის აქვს გამოსავალი კორექცია-კონტროლის სახით (იხ. სქემა).

დანაშაულებრივი სამყაროსადმი ადაპტაციის პროცესის სქემა
კორექცია-კონტროლის შესაძლებლობების გათვალისწინებით

ადაპტაციასთან მჭიდროდაა დაკავშირებული შინაგანი კონფლიქტის პრო-
ბლემა. ამ უკანასკნელთან დაკავშირებით ტორსტენ სელინი გამოყოფს გარე-
გან და შინაგან კონფლიქტს. გარეგანი კონფლიქტი სუბიექტისათვის ობიექ-
ტურ ხასიათს ატარებს. ტ. სელინის აზრით ეს კონფლიქტი წარმოიშვება არ-
სებული კულტურული კონფლიქტების ნორმებს შორის განსხვავების საფუ-
ძველზე⁵.

1. როდესაც ხდება ამ ნორმების შეჯახება კულტურული ზონის საზ-
ღვარზე;
2. როდესაც ერთი კულტურული ჯგუფის უფლებები ვრცელდება მეორე
ჯგუფის ტერიტორიაზე, როგორც ეს იურიდიული ნორმების დროს ხდება;
3. როდესაც ერთი კულტურული ჯგუფის წევრი მეორე ჯგუფში გადა-
დის.

როგორც ადვილი მისახვედრია, ტ. სელინი აღწერს გარეგანი, ობიექტუ-
რი კონფლიქტის კლასიფიკაციას კულტურულად არაერთგვაროვან გარემოში.

⁵ Торстен Селлин. Конфликт норм поведения. Сб. Социология преступ-
ности, М., «Прогресс», 1966, стр. 282—287.

5. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სამართლის სერია, 1985, № 3

შედარებით ერთგვაროვან კულტურულ გარემოში არსებული კონფლიქტის კლასიფიკაციას იძლევა ვ. კუდრიავეცივი⁶:

1. კონფლიქტი მცირე სოციალური ჯგუფის, როგორც საზოგადოებრივი ერთეულის შიგნით, ესე იგი კონფლიქტი ერთსა და იგივე ჯგუფის წევრებს შორის;

2. კონფლიქტი და წინააღმდეგობანი თვით ჯგუფებს შორის ანუ კონფლიქტი სხვადასხვა ჯგუფების წარმომადგენელთა შორის;

3. კონფლიქტი მცირე ჯგუფსა და საზოგადოებას შორის.

ეს უკანასკნელი ავტორის აზრით, აიგება ზნეობრივ, სამართლებრივ და სხვა ნორმებსა და ფასეულობების ცნებებს შორის განსხვავების საფუძველზე, თვითონ ცნებების გაგების თვალსაზრისით.

როგორც მოყვანილი კლასიფიკაციიდან ჩანს, გარე სინამდვილეში მართლაც არსებობს რეალური საფუძველი იმისა, რომ სუბიექტის გარეშე არსებული სოციალურად კონფლიქტური დამოკიდებულებათა წარმონაქმნები კონფლიქტის სახით იყო ასახული მის ფსიქიკაში. ამის შედეგად კი სუბიექტი თვითონ ხდება კონფლიქტის მატარებელი და, ამრიგად, მას შიდაპიროვნული კონფლიქტი უყალიბდება.

ყველა მცირე ჯგუფს, მათ შორის ასოციალურსაც, ქცევის, შეხედულებების და ფასეულობების თავისი ეტალონი გააჩნია. ყველა ასეთი ჯგუფისათვის მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელი ისეთი დამოკიდებულებები (კონფლიქტურიოთურთ), მიმართებები და ფასეულობები არსებობენ, რომელიც მისმა წევრებმა აუცილებლად უნდა შეითვისონ.

თუ რაიმე არახელსაყრელი პირობების გამო ბავშვი ასოციალურად კონფლიქტურ გარემოში მოხვდა, აუარებელი უშუალო მასალა არსებობს მისი ფსიქიკის მრუდე, არასწორი ფორმირებისათვის, და სათანადოდ, დამახინჯებული, ასოციალური განწყობების ჩამოყალიბებისათვის. აქ უშუალო ურთიერთობაში ხდება მის ფსიქიკაში შიდასუბიექტური კონფლიქტის პირველადი ჩამოყალიბება. როგორც წესი, ბავშვის ფსიქიკაში უკონტროლოდ, ქცევის იმპულსურ დონეზე ხდება ამ ჯგუფში არსებული მზა კონფლიქტური სტრუქტურების ასახვა-ათვისება და შესაბამისი სტერეოტიპების წარმოშობა.

ქცევის და შეფასების იმპულსური ასახვა, ესე იგი ასახვა ობიექტივაციის გარეშე ხდება გარკვეულ ფონზე, რომელიც აგრეთვე აისახება ფსიქიკაში, ოღონდ ამჟერად ირელევანტურად.

თუ არახელსაყრელი პირობების გამო მოზარდი მოხვდა ასოციალურ მიკროსამყაროში, ისიც შედარებით ნაკლები კრიტიკით, ანდა სულაც უკრიტიკოდ და უმთავრესად აგრეთვე იმპულსურ დონეზე განიცდის სინდისის, პატიოსნების, შრომის, სწავლის, დასვენების და სხვა ფასეულობათა ცნებების დეფორმაციას. ეს მოხდება, თუ მოზარდი ჯერ ცნობიერების დონეზე მიიღებს და შემდეგ გაითავისებს ამ მიკროსამყაროს თავისი ასოციალური კანონების და მსოფლმხედველობით. ამის შედეგად ეს კანონები, მსოფლმხედველობა, სათანადო ცნებების გაგება და ფასეულობები ამ მოზარდის ფსიქიკური სამყაროს მკვიდრნი ხდებიან. ეს ყველაფერი ხელშემწყობ საფუძველს ქმნის ასოციალური განწყობების ჩამოყალიბებისათვის, რაც შემდგომ

⁶ Кудрявцев В. Н. Природа преступного поведения и его механизм. Сб. Механизм преступного поведения, М., «Наука», 1981, с. 24.

მრუდე ჩვევების ფორმირებაში გამოიხატება. მრუდე ჩვევების რეალიზაციისათვის კი უკვე საკმარისია მათი ჩართვა თუნდაც სოციალურად დადებით ან ნეიტრალური მოთხოვნილებების განხორციელებაში გარკვეული სიტუაციის არსებობის დროს. სათანადო ქცევაში რეალიზებული ჩვევები შესაძლოა შემდგომში განწყობისეულად ერთ მთლიან ჩვევად იქნეს წარმოდგენილი და ამგვარად ამ ჩვევამ დამოუკიდებელი ასოციალური ფიქსირებული განწყობის სახე მიიღოს.

ამრიგად, სუბიექტში ობიექტური გარესინამდვილის იმპულსური ასახვის შედეგად, თვითონ სუბიექტი ზდება ასახული კონფლიქტის მატარებელი, რაც ასე თუ ისე მის ადაპტაციას გამოხატავს ამ ასოციალური, კერძოდ, დანაშაულებრივი სამყაროს მიმართ. როგორც ირკვევა, დანაშაულებრივი სამყაროს მიმართ ადაპტაციას სხვადასხვა ფსიქოლოგიური მექანიზმები უდევს საფუძვლად. ერთ შემთხვევაში სუბიექტი დგას თავისი ინდივიდუალური მეკონცეპციის ყოფნა-არყოფნის ალტერნატივის წინაშე და იძულებულია ობიექტივაციის დონეზე მოახდინოს თავის თავზე წარმოდგენის გადაფასება და შესაბამისი შემგუებლური მეკონცეპციის გამომუშავება. მეორე შემთხვევაში კი, როდესაც გარეგანი კონფლიქტის ასახვა იმპულსურ დონეზე მიმდინარეობს, საქმე გვაქვს ასოციალური თვისებების მატარებლის მე-ხატის, მეკონცეპციის პირველად ჩამოყალიბებასთან. ასეთი მეკონცეპცია, ცხადია, დატვირთულია ასოციალური განწყობებით და სოციალური ნორმების ცნებათა დამახინჯებული წარმოდგენით, რის შედეგადაც არასწორი სოციალიზაცია შესაბამისი მეკონცეპციით.

როგორც აღნიშნავს თ. შავგულიძე⁷, მეკონცეპციას მისი ჩამოყალიბების შემდეგ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება მისი მატარებელი პირისათვის და მთელი ცხოვრების მანძილზე სუბიექტისათვის ამ კონცეპციის ფასეულობის დაცვაც და ზრდაც ძირითად საზრუნავს წარმოადგენს. მეკონცეპციის პოზიციიდან უპირისპირდება იგი საზოგადოებას და ნახულობს მასში სათანადო საყრდენს⁸. ამ პოზიციიდან ახდენს იგი თავისი თავის ობიექტივაციას, როგორც შეცვლილი სიტუაციის, აგრეთვე შეცვლილი როლის მიხედვით. ესე იგი სიტუაციისა და როლის ცვალებადობის ობიექტივაცია განსაზღვრავს მეკონცეპციის მოქნილობასა და დინამიურობას.

პიროვნების მოქნილი მეკონცეპციის ფუნქციონირება განპირობებულია თვითკონტროლით და სოციალური კონტროლით, რომელიც ერთმეორის ასახვასა და განხორციელებას წარმოადგენს. სუბიექტის მეკონცეპციის სისტემა ირღვევა, თუ კი მას საყრდენი გამოეცალა, როგორც აღნიშნავს თ. შავგულიძე.

მე-სისტემით განსაზღვრული მეკონცეფცია მთელ დინამიურ სტრუქტურას წარმოადგენს, სადაც ყოველ დამოკიდებულებას და მიმართებას, ერთის მხრივ, გარკვეული ადგილი უკავია სუბიექტის ფსიქიკაში, და, მეორეს მხრივ, მისი მთლიანობა განპირობებულია მასში არსებული მიმართებების დამოკიდებულებების, შეფასების გარკვეული ერთიანი პრინციპის საფუძველ-

7 თ. შავგულიძე, საზოგადოებრივი აზრი, მართლშეგნება და მოსწავლე ახალგაზრდობა, თბილისი, „საბჭოთა საქართველო“, 1981, გვ. 26.

8 აქ ეტყობა ორმხრივი დამოკიდებულება უნდა ვიგულისხმოთ: ერთის მხრივ, მეკონცეპცია წარმოიშობა გარკვეული საყრდენის საფუძველზე და, მეორეს მხრივ, სუბიექტი ეძიებს შემდგომში ისეთ საყრდენს, რომელიც მეკონცეპციის საყრდენად იქნება გამოსადეგი.

ზე გავრთიანების სახით. ამიტომ მე-კონცეფციის დარღვევა ისეთი მთლიანი სისტემის დარღვევას ნიშნავს, რის შედეგად სუბიექტი კარგავს თავის მეხატის მთლიანობას. მე-კონცეპციის ასეთი დარღვევა შეუძლებელია უმტივი-ნულად მიმდინარეობდეს სუბიექტისათვის. ასეთი ნგრევა იწვევს მის საფუძველში მდებარე გარკვეული დამოკიდებულებების დაშლას, დაკარგვას. მათ შორის კი ზოგიერთი შესაძლოა დიდ ფასეულობას წარმოადგენდეს ამ პირისათვის. გარდა ამისა, ასეთი ნგრევით გამოწვეული გარკვეული ფასეულობების გადაფასების აუცილებლობა სუბიექტის სულიერ ტრავმასა და ფსიქიურ სტრესთანაა დაკავშირებული. საერთოდ კი აღამიანს არ სჩვევია თავისი ბუნების ფუნდამენტალური შეცვლა და „მაშინ, როდესაც გარეშე ფაქტორები იცვლებიან თავებრუნდამხვევი სისწრაფით, მისი სათანადო მდგომარეობა უცვლელი რჩება“⁹.

ესე იგი აღამიანის ბუნებას მკვეთრი ცვალებადობა არ სჩვევია და თუ მას ამის გაკეთება მოუხდება, ეს გარემოება ნამდვილად დიდ სულიერ და ფსიქიურ ტრავმას იწვევს მასში, რისი დამადასტურებელი მაგალითების მონახვა შეიძლება ფსიქიატრიაში.

სუბიექტში წარმოშობილი გარდატეხა იწვევს მხოლოდ სუბიექტისათვის მნიშვნელოვან შიდაკონფლიქტურ მდგომარეობას, რომელიც ზემოხსენებულ ასახულ კონფლიქტთან შედარებით სულ სხვა მოვლენას წარმოადგენს. ამ კონფლიქტს ჩვენ გარდატეხის შიდაკონფლიქტს ვუწოდებთ. ზემოთ აღწერილი ადაპტაციის პროცესი, როგორც ჩანს, სტრესული ხასიათის შინაგანი კონფლიქტის საფუძველზე მიმდინარეობს — გასაკიცხავი, დანაშაულებრივი ქცევის უარყოფითი შეფასების დადებით შეფასებად შეცვლის პროცესი, ესე იგი, გახლეჩისა და ამბივალენტობის განცდის ეტაპი სწორედ გარდატეხის შინაგანი კონფლიქტს გამოხატავს და მის ნიადაგზე იშლება.

თუ ამის შედეგად დამნაშავე პირი გარდატეხის კონფლიქტის გამომწვევი ქცევის მიმართ ადაპტაციას მოახდენს, გარდატეხის კონფლიქტი ასახვის ასოციალური შინაგანი კონფლიქტის სახეს მიიღებს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ სწორედ სტრესული ხასიათის შიდასუბიექტური გარდატეხის კონფლიქტს უნდა ქონდეს დიდი მნიშვნელობა კრიმინალური ფსიქოლოგიის თვალსაზრისით. ასეთი კონფლიქტის მატარებელი სუბიექტი ნამდვილად უნდა ექვემდებარებოდეს რესოციალიზაციას. ამ მხრივ საკმაო ინტერესს წარმოადგენს კონფლიქტისა და ადაპტაციის ხარისხის გამოვლენა არასრულწლოვან დამნაშავეებში.

ამის გათვალისწინებით ჩვენს მიერ შემუშავებული მეთოდიკა მიზნად ისახავდა შიდასუბიექტური კონფლიქტის სახის გამოვლენას ექსპერიმენტალურ გარემოში. შიდასუბიექტური ფონისა და დინამიკის გაშლისათვის სუბიექტს საშუალება ეძლევა გამოამჟღავნოს თავისი დამოკიდებულება როგორც აწმყო, წარსულისა და მომავლის მიმართ, აგრეთვე გამოხატოს თავისი სურვილები მომავლის შესახებ¹⁰.

დამნაშავე პირს ვთავაზობთ მოკლედ დაახასიათოს მის გარშემო მყოფი სამყარო:

⁹ R a n g e i L. Psychoanalysis and the process of Change, „International journal of Psychoanalysis“, 1975, vol. 56, part. 1, p. 83—90.

¹⁰ ექსპერიმენტი ჩატარებული იყო ზ. ა. შ. ა. კოლონიის დამნაშავე კლისპირებზე — ასაკით 15 წელზე მეტი.

აწმყოს მიმართ — „სამყარო, რომელშიც მე ვცხოვრობ“ — ცდისპირისათვის — ყველაზე აქტუალური პერიოდი;

წარსულის მიმართ — „სამყარო, რომელშიც მე ვცხოვრობდი“ — ბავშვობის ანდა მოზარდის პერიოდის მოგონებებს განეკუთვნება;

მომავლის მიმართ — „სამყარო, რომელშიც მე ვიცხოვრებ“ — ეს ხანა უნდა განეკუთვნოს სასჯელის მოხდის შემდგომ პერიოდს და შესაბამის გეგმებს;

მომავალი სურვილების მიმართ — „სამყარო, რომელშიც მე ვისურვებდი მეცხოვრა“ — ეს უქანასცნელი უფრო სურვილებს და, შესაძლოა, განუხორციელებელ ოცნებებსაც კი წარმოადგენს, თუმცა შესაძლებელია დამნაშავე სუბიექტი ამ სურვილებზე დიდ იმედებს არც ამყარებდეს. ამასთან ერთად ეს უქანასცნელი „სამყარო“, მიეკუთვნება იმ „შორეულ ამოცანებს“ რომლის შესახებაც აღნიშნავდა კ. ობუხოსკი¹¹.

ყოველ შემოთავაზებულ სამყაროსთან ერთად ცდისპირს ევალუბოდა მოეცა სხვა, კერძოდ, საპირისპირო „სამყარო“ დახასიათებაც. ეს საპირისპირო „სამყარო“ უარყოფითი დებულების შინაარსით ეძლევა ცდისპირს იმ ვარაუდით, რომ გამოგვერკვია, როგორაა ასახული დამნაშავე სუბიექტის ცნობიერებაში პირდაპირი და საპირისპირო ფორმით მიწოდებული „სამყაროების“ თანაარსებობა. ეს საპირისპირო „სამყარო“ შემდეგი ხასიათისა იყო: აწმყოს მიმართ — „სამყარო, რომელშიც მე არ ვცხოვრობ“;

წარსულის მიმართ — „სამყარო, რომელშიც მე არ მიცხოვრია“;

მომავლის მიმართ — „სამყარო, რომელშიც მე არ ვიცხოვრებ“;

მომავალი სურვილების მიმართ — „სამყარო, რომელშიც მე არ ვისურვებდი ცხოვრებას“.

ჩვენი ვარაუდით, გარდატეხის კონფლიქტი თუ ადაპტაცია უნდა გამომჟღავნდეს მიწოდებულ გარე სამყაროს მიმართ დამოკიდებულებაში.

ექსპერიმენტი ტარდებოდა ოთხ ეტაპად. პირველ ეტაპზე ცდისპირს ეძლეოდა პირველი წინადადებები, მეორეზე — მეორე და ასე შემდეგ. საკონტროლო ჯგუფს წარმოადგნდა IX—X კლასის საშუალო ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლის მოსწავლეები.

ჩვენს მიერ ჩატარებულმა ექსპერიმენტებმა გამოამჟღავნა არა მხოლოდ ამა თუ იმ „სამყაროს“ შეფასება, არამედ თვით სუბიექტის აღვილიც ამ „სამყაროში“.

შიდასუბიექტური გარდატეხის კონფლიქტისა და ადაპტაციის მიხედვით ჩვენი ცდისპირები დაიყვნენ სამ ჯგუფად. ესენია — კონფლიქტური ანუ არაადაპტირებული, კომპრომისული ანუ ნახევრადადაპტირებული (ნახევრადკონფლიქტური) და ადაპტირებული ჯგუფები. ეს სახელწოდებები ამ ჯგუფებს დაერქვა იმ შინაგანი კონფლიქტის მიხედვით, რომელიც გამოამჟღავნეს სათანადო ჯგუფებში მოხვედრილმა ცდისპირებმა.

ამგვარი დაყოფა ჯგუფებად ხდებოდა შემდეგი პრინციპის მიხედვით: თუ ცდისპირი პირველ ეტაპზე ამჟღავნებდა შიდასუბიექტურ კონფლიქტს რომელიც ამ შემთხვევაში გარდატეხის კონფლიქტის გამომხატველი უნდა

¹¹ ლ. ყაჩაველი, აწმყო, წარსულისა და მომავალი დროის შეფასება არა სრულყოფიანი დამნაშავეს მიერ, „მცნე“, 1984, № 4, გვ. 86—91.

ყოფილიყო, ჩვენ მას კონფლიქტურ ჯგუფს მივაკუთვნებდით. თუ კი იგი ამ კონფლიქტს მხოლოდ შემდგომ ეტაპზე ამჟღავნებდა, და როგორც წესი, შემდგომ ეტაპზე გამომჟღავნებული კონფლიქტი ემოციურად უფრო სუსტი იყო, ჩვენ მას მეორე, კომპრომისულ ჯგუფს ვაკუთვნებდით. თუ კი დამნაშავე ცდისპირი არც ერთ ეტაპზე არავითარ კონფლიქტს არ ამჟღავნებდა, ჩვენ მას ადაპტირებულ ჯგუფს მივაკუთვნებდით.

ასეთი დაყოფის შედეგად გარდატეხის კონფლიქტის ჯგუფში მოხვდა 26,7%, კომპრომისულ ჯგუფში — 33,3% და ადაპტირებულ ჯგუფში კი — 40%.

როგორც ჩანს, კონფლიქტურ ჯგუფზე ყველაზე ნაკლები პროცენტულობა მოდის, და ადაპტირებულზე კი — ყველაზე მეტი. სკოლაში ჩატარებულმა ექსპერიმენტებმა ამ მხრივ უფრო ერთგვაროვანი სურათი მოგვცა. ამ ცდისპირთა შორის გამორიცხულია ნათლად გამოხატული შიდასუბიექტური კონფლიქტი, რომელიც დამნაშავე ცდისპირთა ჯგუფში ძირითადად დაკავშირებულია დადებითი მე-კონცეპციის ნგრევასთან. ამასთანავე იგრძნობა მოზარდიდან ჰაბუკობის ასაკში უწყვეტად გადასვლის ტენდენცია. მართლაც, მოსწავლე ცდისპირი არ ამჟღავნებს მევეთრ სხვაობას იმ „სამყაროს, რომელშიც მე ვცხოვრობ“ და იმ „სამყაროს“, რომელშიც მე ვცხოვრობდი“-ს (აწმყოსა და წარსულის შესახებ დადებით დებულებას შორის) მიმართ. ეს განსხვავება მხოლოდ ასაკობრივი შინაარსის განსხვავებაში გამოიხატება იმ მნიშვნელობით, რომ „მაშინ ბავშვი ვიყავი“ და ეს დრო უკვე გავიდა.

მკვეთრი სხვაობა აგრეთვე აწმყოს დადებითსა და საპირისპირო „სამყარო“-ების განმარტებაში ანუ აღწერაში. მოსწავლე ცდისპირებთან შედარებით ეს განსხვავება განსაკუთრებულად ჩანს. თუ პირველი ჯგუფის დამნაშავე ცდისპირი „სამყაროს, რომელშიც მე ვცხოვრობ“ უარყოფითად აღასებს (კონფლიქტური ჯგუფი) და მის საპირისპირო „სამყაროს“ კი დადებითად, მოსწავლეს სწორედ ამწყო აქვს წარმოდგენილი ბედნიერებითა და თავისუფლებით აღსავსე, თუმცა ისინი საესებით ობიექტურად უღლებიან ამ აწმყოს შეფასებას — არ გამორიცხვენ ამ სამყაროს შიგნით წინააღმდეგობებს არსებობას, მაშინ, როდესაც აწმყო საპირისპირო არავითარ ინტერესს არ იწვევს მათში. დამნაშავე ცდისპირებში კონფლიქტურ ჯგუფში დადებითი ან უარყოფითი შეფასების მხრივ ესა თუ ის სამყარო ცალმხრივ აქვთ წარმოდგენილი; ამიტომ მათი აღქმა და შეფასება უფრო მძაფრია. დანარჩენ ორ ჯგუფში სიმძაფრე თუ შენელებულია, ეს ერთგვარად იმის ხარჯზე ხდება, რომ ისინი თავის თავს უარყოფით სამყაროს მიაკუთვნებენ და ამით ემიჯნებიან დადებითს.

ამასთან, მომავალი „სამყაროც“ მოსწავლეებს კეთილი იმედებითა აქვთ აღსავსე; დამნაშავეებში კი ეს მომავალი ძირითადად წარმოდგენს დღევანდელ დღეზე რეაქციას სათანადო კორექციის, აღსარების ანდა დაპირებების სახით („კეთილსინდისიერად ვიცხოვრებ“; „ვიმუშავებ ჩემთვის ნშვიდად“). როგორც მოსალოდნელი იყო, ასოციალური წინააღმდეგობებით აღსავსე დამნაშავეის სამყარო უარყოფითი მოვლენებითაა დატვირთული და ამიტომ არაა გასაკვირი, რომ მე-კონცეპცია მათთან განსაკუთრებულად არახელსაყრელად მჟღავნდება, კერძოდ, ისე, როგორც „მე-მისჯილი“, „მე-დამნაშავე“, ანდა „მე-თვითონ-ვარ-დამნაშავე“.

ერთგვარ შემოფოთებას იწვევს ის ფაქტი, რომ ადაპტირებული ჯგუფი ყველაზე დიდ პროცენტულობას შეადგანს არასრულწლოვან დამნაშავეთა წორის. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ადაპტაცია, შეგუებადობა დამნაშავეთა სამყაროს მიმართ აღასტურებს იმ გარემოებას, რომ სუბიექტს მე-კონცეპცია სავსებით ჩამოყალიბებული აქვს მე-დამნაშავის შესაბამისად და იგი შესაძლებელია ეგუება კიდევ ამ ამბავს.

არასრულწლოვანი დამნაშავისაგან პასუხისმგებლობის მოთხოვნა დამყარებულია იმაზე, რომ მოზარდი 14 წლის ზევით უკვე იმდენადაა სოციალიზირებული, რომ მე-კონცეპციის ძირითადი ზნეობრივი და მორალური პრინციპები მას შეგნებულია აქვს და შეთვისებულიც. ეს პრინციპები გარკვეული თვისებების სახით წარმოდგენილიც არის მის მე-სისტემაში.

რაც შეეხება „კონფლიქტურ არასრულწლოვანებს“, რომელთაც ეს თვისებები დადებითი სახითა აქვთ ჩართული თავის მე-კონცეპციაში და შეუსაბამო დანაშაულებრივი ქცევების გამო ისინი შერაცხულნი არიან დამნაშავედ, მათში მე-კონცეპციის ნგრევა მართლაც გარდატეხის კონფლიქტს იწვევს. ისინი ნათლად დგანან იმ ფაქტის წინაშე, რომ მათი ქცევის საზოგადოებრივი შეფასება მათ პიროვნულ თვისებებს ემუქრება და გადაულახავ წინააღმდეგობებს აღმართავს დადებითი მე-კონცეპციის „გადასარჩენად“, ვინაიდან ასეთ სუბიექტს გარე სამყაროს მიმართ დამყარებული დამოკიდებულებები და მიმართებები ერღვევა. ეს განცდა სავსაოდ ობიექტურიცაა, დამნაშავე პირი გარკვევით აძლევს თავის თავს ანგარიშს იმაში, რომ იგი გარეშე აღამიანისათვის უკვე სხვა თვისებების მქონე პიროვნებაა და ზედმეტია ლაპარაკი ყოფილი დამოკიდებულებების და ურთიერთობის შენარჩუნების შესახებ; მას ენგრევა მთელი „მე“-სტრუქტურა და იგი იძულებულია არსებობის სხვა, ახალი ფორმა გამოიხატოს, რომელიც ამკერად უნდა შეესაბამებოდეს შეცვლილ „მე“-სტრუქტურას. ეს ახალი ფორმა კი, თუმცა აუცილებლობითაა გამოწვეული, მაგრამ არასასურველია მისთვის, ვინაიდან დაკავშირებულია მისი, როგორც პიროვნების, ფასეულობის შემცირებასთან. ამიტომ განიცდება ასე მძაფრად გარდატეხის შიდასუბიექტური კონფლიქტი და სწორედ ამიტომ, ჩვენის აზრით, შიდასუბიექტური გარდატეხის ამსახველი კონფლიქტური ჯგუფი დანარჩენ ჯგუფებთან შედარებით ყველაზე მეტად უნდა ექვემდებარებოდეს რესოციალიზაციას. მაგრამ საამისოდ იგი წინასწარი იზოლირებული უნდა იქნას სხვა ჯგუფებისაგან.

Л. Г. КАНЧАВЕЛИ

ПРОБЛЕМА АДАПТАЦИИ И ВНУТРЕННЕГО КОНФЛИКТА У НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНЕГО ПРЕСТУПНИКА

Резюме

Автор рассматривает взаимосвязь адаптации с отраженным и преломленным конфликтами. В первом случае субъект является носителем конфликта, отражающего отношения окружающей ситуации. Во втором случае стрессовая ситуация, в частности, в виде привлечения к ответу вызывает в субъекте преступления преломленный конфликт. Последний в своем развитии и направленности может принять вид того же отраженного конфликта. Выделенные автором три группы испытуемых — несовершеннолетних преступников — конфликтная, компромиссная (полуконфликтная или полуадаптивная) и адаптивная группы разнятся по степени адаптации к преступному миру. При этом, конфликтная группа, у которой наиболее ярко проявляется именно отраженный конфликт, является, как полагает автор, наиболее обнадеживающим при ресоциализации.

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სისხლის სამართლის და კრიმინოლოგიის განყოფილებამ

მარაგ ბალოვანი

ავტორტრანსპორტის გატაცების ობიექტის უმისახეზ

ავტორტრანსპორტის გატაცება დროებითი გამოყენების მიზნით დანაშაულის ერთ-ერთი სახეა, რომელიც სატრანსპორტო საშუალებათა უკონტროლო სარგებლობის ვითარებას ქმნის. ამ დანაშაულის გაზრდილი საზოგადოებრივი საშიშროება განპირობებულია იმით, რომ ავტომანქანის გატაცება დიდ მორალურ ტრავმას აყენებს მის მფლობელს, იგი ხშირად მთავრდება ავტოავარიით, რაც თავისთავად იწვევს მსხვერპლს და მატერიალურ ზარალს. ავტომანქანის გატაცება ხშირად ქურდობაში გადაიზრდება, ზოგჯერ დამნაშავე მას სხვა დანაშაულის ჩასადენად იყენებს.

ავტომანქანის გატაცება სხვადასხვა რესპუბლიკების სისხლის სამართლის კოდექსებში სხვადასხვა თავებშია მოთავსებული. ასე მაგალითად: საქართველოს, უზბეკეთის, ესტონეთის და ლიტვის სსრ-ში ეს მუხლი მოთავსებულია იმ თავში, სადაც გათვალისწინებულია დანაშაული საზოგადოებრივი უშიშროებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის წინააღმდეგ; ბელორუსიის, ტაჯიკეთის, უკრაინის, აზერბაიჯანის, თურქმენეთისა და რსფსრ-ს კოდექსებში თავში — დანაშაული საზოგადოებრივი უშიშროების, საზოგადოებრივი წესრიგის და მოსახლეობის ჯანმრთელობის წინააღმდეგ; ყირგიზეთის და ლატვიის სსრ-ში ეს მუხლი მოთავსებულია იმ თავში, რომელიც მმართველობის წესის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულს ითვალისწინებს, ხოლო სომხეთის, ყაზახეთის და მოლდავეთის სსრ-ში სატრანსპორტო დანაშაულის სპეციალური თავია გათვალისწინებული.

ასეთი მრავალფეროვნება განპირობებულია იმით, რომ სწორედ არ არის გაგებული ის საზოგადოებრივი ურთიერთობა, რომელსაც ხელყოფს საქართველოს სსრ-ის 243-ე მუხლით და მოკავშირე რესპუბლიკების შესაბამისი მუხლებით გათვალისწინებული დანაშაული.

იმისათვის, რომ ზუსტად გამოვიკვლიოთ აღნიშნული დანაშაულის ობიექტი, საჭიროა გავისხენოთ, თუ რა არის საერთაშორისო ობიექტი, როგორც ფილოსოფიური კატეგორია. ობიექტია ის, რაზედაც მიმართულია ადამიანის ცნობიერება და მისი საქმიანობა. აქედან გამომდინარე, დანაშაულის ობიექტია ის, რის წინააღმდეგაცაა მიმართული დანაშაულებრივი ხელყოფა, რომელიც ზიანს აყენებს სოციალისტურ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა მონაწილეების ინტერესებს, მათ სიკეთეს.

საქართველოს სსრ-ის მე-8 მუხლის მეორე ნაწილში ნათქვამია, რომ „დანაშაულად არ ჩაითვლება მოქმედება ან უმოქმედება, რომელიც ფორმალურად შეიცავს სისხლის სამართლის კანონით გათვალისწინებული რაიმე ქმედობის ნიშნებს, მაგრამ მცირე მნიშვნელობის გამო არ წარმოადგენს საზოგადოებრივ საშიშროებას.“

აქედან გამომდინარე, იმისათვის, რომ ესა თუ ის ქმედობა დანაშაულად ვცნოთ, მნიშვნელოვნად არის განპირობებული იმ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ღირებულებით, რომელსაც იგი ხელყოფს.

დანაშაულის ზოგადი ობიექტი, სისხლის სამართლის კანონით დაცული, სოციალისტური საზოგადოებრივი ურთიერთობებია, რომელთაც ხელყოფს დანაშაულებრივი ქმედობა. საზოგადოებრივ ურთიერთობათა წრე, რომელსაც იცავს სისხლის სამართალი, არ გვევლინება უცვლელად. იგი იცვლება მოცემულ კონკრეტულ ისტორიულ პირობებთან დაკავშირებით. ზოგადი ობიექტი საერთოა ყველა სახის დანაშაულისათვის, შესაბამისად, ჩვენს მიერ განხილული დანაშაულის ზოგადი ობიექტიც სოციალისტური საზოგადოებრივი ურთიერთობაა.

რაც შეეხება დანაშაულის გვარეობით ობიექტს, იგი წარმოადგენს კანონით დაცულ იმ ერთგვაროვან საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, რომელთა წინააღმდეგ მიმართულია დანაშაულებრივი ხელყოფა.

სისხლის სამართლის კოდექსების სისტემატიზაციაც, სწორედ ძირითადად გვარეობით ობიექტის მიხედვით ხდება. ეს საზოგადოებრივი ურთიერთობები ერთგვაროვნებით, ურთიერთკავშირით ხასიათდებიან. გვარეობითი ობიექტი განსაზღვრავს საზოგადოებრივ ურთიერთობათა ხასიათს და გვევლინება იმ ძირითად ნიშნად, რომლის მიხედვით ხდება ერთი შეხედვით მსგავსი დანაშაულის გამოჩენა. (მაგ. ტერორისტული აქტი და განზრახი მკვლელობა).

ხელყოფის მსგავსი ობიექტით ხასიათდებიან გვარეობითი ობიექტის მიხედვით გამიჯნულ დანაშაულთა ცალკეული ჯგუფები, რომელთა წინააღმდეგაც გამოიყენება განსაზღვრული სისხლისსამართლებრივი და პროფილაქტიკური ღონისძიებები.

ის ფაქტი, რომ ჩვენს მიერ განხილული დანაშაული სხვადასხვა რესპუბლიკების სს კოდექსებში სხვადასხვა თავშია მოცემული, სწორედ იმითაა განპირობებული, რომ არასწორად არის გაგებული მისი გვარეობითი ობიექტი.

1961 წლამდე საქართველოს სს კოდექსში საერთოდ არ იყო მუხლი, რომელიც ითვალისწინებდა პასუხისმგებლობას ავტოსატრანსპორტო საშუალებათა გატაცებისათვის. ეს ქმედობა პრაქტიკაში განხილვებოდა ხულიგნობის ერთ-ერთ სახედ.

აღნიშნული ქმედობის ასეთი სამართლებრივი შეფასება არ გამოხატავდა მის ნამდვილ ხასიათს და საზოგადოებრივი საშიშროების ხარისხს, რაც მართებულ კრიტიკას იწვევდა.

ვ. ხომიჩი ამასთან დაკავშირებით წერდა, რომ ავტოსატრანსპორტო საშუალებათა გატაცება ჩვეულებრივ არ ხასიათდება ხულიგნობისათვის დამახასიათებელი ნიშნებით, რადგანაც თავისი შინაარსით და გამოვლინების ფორმით ეს ქმედობა არ გამოხატავს საზოგადოებისადმი აშკარა უპატივცემულობას¹.

ი. გეორგიევი აღნიშნავდა, რომ არ შეიძლება ხულიგნობის ცნება ისე გავწელოთ, რომ მასში განურჩევლად ყველაფერი მოვათავსოთ².

¹ В. М. Хомич, Уголовная ответственность за угон автотранспортных средств. Минск, 1982, с. 8.

² Ю. Георгиев, Советская Юстиция, 1970, № 11, с. 19.

ავტორანსპორტის დროებითი მიზნით ვატაცების ამგვარმა კვალიფიკაციამ გარკვეული გავლენა მოახდინა იმაზე, რომ მოგვიანებით, როცა მიღებული იქნა 243-ე მუხლი, იგი შევიდა საქართველოს სს კოდექსის იმავე თავში, სადაც მოთავსებულია მუხლი, რომელიც ითვალისწინებს პასუხისმგებლობას ხელიგნობისათვის — დანაშაული საზოგადოებრივი წესრიგისა და საზოგადოებრივი უშიშროების წინააღმდეგ.

ყირგიზეთისა და ლიტვის სისხლის სამართლის კოდექსებში ავტომანქანის ვატაცება მოთავსებულია იმ თავში, რომელიც ითვალისწინებს დანაშაულს მმართველობის წესის წინააღმდეგ. ამ სახის დანაშაულის გვარობით ობიექტად გვევლინება ის საზოგადოებრივი ურთიერთობები, რომლებიც მყარდება, საბჭოთა სახელმწიფოს ორგანოების მმართველობითი მოღვაწეობის შედეგად. ამიტომაც აღნიშნულ ქმედობას არ შეუძლია ხელყოს სახელმწიფო აპარატის ამა თუ იმ რგოლის, თუ საზოგადოებრივი ორგანიზაციის ნორმალური მუშაობა. აქედან გამომდინარე, ყირგიზეთისა და ლიტვის სს კოდექსების პოზიცია სისტემატიზაციის თვალსაზრისით არ არის სწორი.

ჩვენი აზრით, სწორად აქვთ გადაწყვეტილი ავტომანქანების ვატაცების სისტემატიზაციის საკითხი მოლდავეთის, სომხეთის და ყაზახეთის სს კოდექსებს, რომლებმაც ცალკე თავი მიუძღვნეს სატრანსპორტო დანაშაულს და ავტომანქანების ვატაცება სწორედ ამ თავში მოათავსეს.

საზოგადოებრივი ურთიერთობათა განსაზღვრული ჯგუფის მნიშვნელობის გაზრდამ, რომელსაც დანაშაული ხელყოფს, შეიძლება გამოიწვიოს ის, რომ ისინი გადაიქცნენ დანაშაულის დამოუკიდებელ გვარობით ობიექტად, რაც შემდგომში კოდექსში ახალი თავის გამოყოფის საფუძველი გახდება.

საქართველოს სსრ 1961 წლის სისხლის სამართლის კოდექსში გათვალისწინებულია 3 ახალი თავი: 1. დანაშაული მოქალაქეთა პოლიტიკური და შრომითი უფლებების წინააღმდეგ, 2. დანაშაული სოციალისტური საკუთრების წინააღმდეგ და 3. დანაშაული მართლმსაჯულების წინააღმდეგ.

ამასთან ერთად საზოგადოებრივი ურთიერთობათა განსაზღვრულმა ჯგუფმა შეიძლება თავისი წინანდელი მნიშვნელობა დაკარგოს; მაგალითად: საქართველოს სსრ 1928 წლის სისხლის სამართლის კოდექსში ცალკე იყო გათვალისწინებული თავი — სახელმწიფოსაგან ეკლესიის ჩამოშორების წესების დარღვევის შესახებ, ხოლო 1960 წლის კოდექსში უკვე აღარ არის ასეთი თავი³.

დღესდღეობითაც არსებობს განსაზღვრული საზოგადოებრივი ურთიერთობანი, რომელთა მნიშვნელობის მომატებამ, მათ წინააღმდეგ მიმართულ მოქმედებათა საზოგადოებრივი საშიშროების ზრდამ, გამოიწვია მათი სისხლისსამართლებრივი დაცვის აუცილებლობა. ჩვენ შეგვიძლია მათ შორის გამოვყოთ მთელი რიგი ქმედობებისა, რომლებიც ხელყოფენ ერთგვარ გვარობით ობიექტს — ასეთ ობიექტად გვევლინება სხვადასხვა სახის ტრანსპორტის ნორმალური, უსაფრთხო მუშაობა.

სწორედ ამიტომ საჭიროა საქართველოს სისხლის სამართლის კოდექსში გამოიყოს დამოუკიდებელი თავი, რომელიც გაითვალისწინებს სატრანსპორტო დანაშაულს. მასში შევა ყველა ის მუხლი, რომლებიც ხელყოფს ტრანსპორტის ნორმალურ, უსაფრთხო მუშაობას. ამგვარი სისტემატიზაცია უფრო

³ იხ. თ. წერეთელი, გ. ტყეშელაძე, მოძღვრება დანაშაულზე, 1969, გვ. 53.

სწორად განსაზღვრავს ხელყოფის გვარობითი ობიექტის თავისებურებებს, ხაზს გაუსვამს სატრანსპორტო დანაშაულის მომეტებულ საშიშროებას და ხელს შეუწყობს აღნიშნული სახის დანაშაულთან ეფექტური ბრძოლის საქმეს.

ამ სახის დანაშაულს ბევრი საერთო აქვს. უპირველეს ყოვლისა, საერთო აქვთ გვარობითი ობიექტი — ტრანსპორტის ნორმალური, უსაფრთხო მუშაობა, ის მიზეზები, რომლებიც იწვევენ დანაშაულის ჩადენას და სხვა.

ბ. კურინოვი სწორად აღნიშნავდა, რომ ამ დანაშაულთა შემადგენლობების გაერთიანება ერთ ჯგუფში ხელს შეუწყობს მათი გამომწვევი მიზეზებისა და ხელშემწყობი პირობების უფრო ზუსტ შესწავლას და, მასასადამე, მათი თავიდან აცილების შესაძლებლობას, სასჯელის უფრო მკაცრ ინდივიდუალიზაციას, მათი სტატისტიკური აღრიცხვის ეფექტიანობას, ტრანსპორტზე მომხდარ დანაშაულთან, ბრძოლის პრობლემების ღრმა თეორიულ დამუშავებას⁴.

იმ საკითხზე, თუ რა უნდა გაერთიანდეს სატრანსპორტო დანაშაულის თავში, სხვადასხვა აზრია გამოთქმული:

5. აღექვევი მიუთითებდა, რომ აღნიშნულ თავში უნდა შევიდეს ისეთი დანაშაულებრივი ქმედობები, როგორიცაა:

1. შრომითი დისციპლინის დარღვევა ტრანსპორტის მუშაკის მიერ.

2. მიმოსვლის გზების დაზიანება და დანგრევა.

3. მოძრაობის უსაფრთხოების დამცველი, ტრანსპორტზე მოქმედი წესების დანაშაულებრივი დარღვევა.

4. ავტომანქანის მართვის წესების დანაშაულებრივი დარღვევით ზიანის მიყენება.

5. საზღვაო და სამდინარო ნაოსნობის სპეციალური წესების დანაშაულებრივი დარღვევა⁵.

ბ. კურინოვის აზრით ამ თავში უნდა შევიდეს დანაშაულთა შემდეგი შემადგენლობები:

1. სარკინიგზო, საწყალოსნო და საპაერო ტრანსპორტის მოძრაობისა და ექსპლოატაციის წესების დარღვევა. (რსფსრ სსკ. მუხლი 85).

2. მიმოსვლის გზებისა და სატრანსპორტო საშუალებების დაზიანება. (რსფსრ სსკ მუხ. 86).

3. მოძრაობის უსაფრთხოებისა და ტრანსპორტის ექსპლოატაციის წესების დარღვევა იმის მიერ, ვინც მართავს სატრანსპორტო საშუალებას (რსფსრ სსკ მუხ. 211).

4. სატრანსპორტო საშუალების მართვა ნასვამ მდგომარეობაში. (რსფსრ-ს სსკ-ისა მუხ. 211¹).

5. ტექნიკურად გაუმართავ სატრანსპორტო საშუალების საექსპლოატაციოდ გაშვება. (რსფსრ-ს სსკ მუხ. 211²).

6. ავტოსატრანსპორტო საშუალებათა გატაცება (რსფსრ სსკ-ის მუხლი 212¹).

7. ტრანსპორტზე მოქმედი წესების დარღვევა (რსფსრ სსკ-ის მუხ. 213).

8. მატარებლის თვითნებური გაჩერება, როცა ეს საჭირო არ არის (რსფსრ-ს სსკ-ის მუხ. 213¹)⁶.

⁴ Б. А. Куринов, Автотранспортные преступления, 1957, с. 33.

⁵ Н. С. Алексеев. Автотранспортные преступления, М., 1970, с. 11.

⁶ Б. А. Куринов, მითითებული ნაშრომი, გვ. 12.

ასეთივე აზრისაა ჯ. ბაბილაშვილიც⁷. ჩვენი აზრით, ზემოთ მოცემული მუხლების ჩამონათვალს უნდა დაემატოს კიდევ ერთი მუხლი — 242² საპაერო ხომალდის გატაცება.

ზემოთ მოყვანილ ჩამონათვალში არ უნდა შევიდეს ისეთი შემადგენლობები, როგორიცაა ტრანსპორტზე განხორციელებული დივერსია, მანებლობა. მართალია, მათ შეუძლიათ ხელი შეუშალონ ტრანსპორტის სწორ და უსაფრთხო ექსპლუატაციას, მაგრამ ისინი ძალზე დიდი საზოგადოებრივი საშიშროების გამო, ხელყოფის ობიექტის შესაბამისად, სწორად არიან მოთავსებული ვანსაკუთრებით საშიშ სახელმწიფო დანაშაულთა თავში; სხვაგვარია ამ დროს დანაშაულის მიზანი — ესაა საბჭოთა სახელმწიფოს ძლიერების შესუსტება.

აღნიშნულ თავში ვერ შევა აგრეთვე ისეთი დანაშაულის შემადგენლობები, როგორიცაა: მანქანების ტარების ან ექსპლუატაციის წესების დარღვევა — 270 მუხლი. ფრენის ან ფრენისათვის მზადების წესების დარღვევა — 271 მუხლი, ხომალდის მართვის წესების დარღვევა — 272 მუხლი. მათ განსხვავებული გვარეობითი ობიექტის გარდა, დანაშაულის სპეციალური სუბიექტიც გააჩნიათ — ესაა სამხედრო პირი.

როგორც აღვნიშნეთ, სამ რესპუბლიკას (მოლდავეთი, სომხეთი, ყაზახეთი) სსკ-ის კოდექსებში შეტანილი აქვთ სპეციალური თავი, რომელიც ითვალისწინებს სატრანსპორტო დანაშაულს, მაგრამ აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ აქაც არასწორად არის გათვალისწინებული ისეთი დანაშაულის შემადგენლობები, რომლებსაც საერთო არაფერი აქვთ ტრანსპორტის მოძრაობის და ექსპლუატაციის უსაფრთხოებასთან. მაგალითად: ყაზახეთის სსრ სსკ-ის V თავში მოთავსებულია უკანონო ავტოგადაზიდვები (მუხ. 220), მოლდავეთის სსრ სსკ-ის შესაბამის თავში გათვალისწინებულია სატრანსპორტო საშუალებების უკანონო გამოყენება (მუხ. 180), უკანონოდ მგზავრების გადაყვანა და ტვირთის გადაზიდვა (მუხ. 181); ასეთივე მდგომარეობაა სომხეთის სსრ სსკ-ის XII თავში. ამავე ხარვეზებზე მიუთითებენ ბ. კურინოვი და ჯ. ბაბილაშვილი⁸.

დანაშაულის ობიექტის კონკრეტულობის ყველაზე უფრო დაბალ საფეხურს და ამასთან ერთად ყველაზე მეტი პრაქტიკული მნიშვნელობის მქონე ცნებას — დანაშაულის უშუალო ობიექტი წარმოადგენს⁹.

დანაშაულის უშუალო ობიექტი სისხლის სამართლის კანონით დაცული ის კონკრეტული საზოგადოებრივი ურთიერთობაა, რომლის წინააღმდეგაც უშუალოდაა, მიმართული დანაშაულებრივი ქმედობა.

იგი მნიშვნელოვანად განსაზღვრავს მოცემული დანაშაულის ბუნებასა და მისი საზოგადოებრივი საშიშროების ხასიათს.

დანაშაულის უშუალო ობიექტის ზუსტი განსაზღვრა აუცილებელია კონკრეტული საზოგადოებრივი ურთიერთობათა ხასიათის, ყოველი დანაშაულისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური თავისებურებების გარკვევისათვის, ქმედობის ზუსტი კვალიფიკაციისათვის.

7 ჯ. ბაბილაშვილი, პასუხისმგებლობა ავტოსატრანსპორტო დანაშაულისათვის, გვ. 17.

8 Б. А. Куринов, მითითებული ნაშრომი, გვ. 12—13, ჯ. ბიბილაშვილი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 17.

9 თ. წერეთელი, გ. ტყეშელაშვილი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 153.

ზოგჯერ დანაშაულებრივი ქმედობის გვარობითი და უშუალო ობიექტი ემთხვევა ერთმანეთს. ასეთ დამთხვევასთან გვაქვს საქმე სატრანსპორტო საშუალებათა გატაცების შემთხვევაში. ამ დანაშაულის უშუალო, ისევე როგორც გვარობითი ობიექტია, სხვადასხვა სახის ტრანსპორტის ნორმალური, უსაფრთხო მუშაობა. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ სხვადასხვა სახის საზოგადოებრივი ურთიერთობები მჭიდროდ არიან დაკავშირებული ერთმანეთთან, ამიტომაც დანაშაულებრივმა ქმედობამ, რომელიც ხელყოფს რომელიმე უშუალო ობიექტს, ამ შემთხვევაში ტრანსპორტის უსაფრთხო მუშაობას, შეიძლება ზიანი მიაყენოს მომიჯნავე საზოგადოებრივ ურთიერთობებსაც.

პირობითად, დანაშაულის უშუალო ობიექტს ყოფენ ორ ნაწილად: მთავარი უშუალო ობიექტი და მეორეხარისხოვანი უშუალო ობიექტი.

იმ საკითხზე, თუ რა გვევლინება ჩვენ მიერ განხილული დანაშაულის ძირითად და მეორეხარისხოვან დამატებით უშუალო ობიექტად, ასევე იმაზე, აქვს თუ არა საერთოდ დანაშაულის დამატებითი, მეორეხარისხოვანი უშუალო ობიექტი — სხვადასხვა აზრი არსებობს.

ე. კიჩიგინა თვლის, რომ ამ დანაშაულის ობიექტად გვევლინება ტრანსპორტის ნორმალური მუშაობა და მისი მოძრაობის უსაფრთხოება¹⁰.

ჯ. ბაბილაშვილის აზრით, ავტოსატრანსპორტო საშუალებათა გატაცების ხელყოფის ობიექტია ავტოტრანსპორტის მოძრაობისა და ექსპლუატაციის უსაფრთხოება. დამატებითი ობიექტის სახით ხელყოფას განიცდის სახელმწიფო, საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ან მოქალაქეთა საკუთრების უფლება¹¹.

ბ. კურინოვი თვლის, რომ რსფსრ-ის სს კოდექსის 212¹ მუხლით გათვალისწინებული დანაშაულის ობიექტია ტრანსპორტის მოძრაობის უსაფრთხოება. მაგრამ, ამასთან ერთად, ეს ქმედობა ხელყოფს პირადი და სოციალისტური საკუთრების უფლებას; რადგან დამნაშავე პირი უკანონოდ ეუფლება და სარგებლობს სხვისი სატრანსპორტო საშუალებით. ამავე დროს — აღნიშნავს ბ. კურინოვი — ძირითად მოვლენად, რომელიც განსაზღვრავს მოცემული დანაშაულის სამართლებრივ და სოციალურ ბუნებას, წარმოადგენს ტრანსპორტის მოძრაობის უსაფრთხოების ხელყოფა¹².

ი. ლეონცევი და ა. ბრილიანტოვი თვლიან, რომ სატრანსპორტო საშუალებების გატაცების უშუალო ობიექტს წარმოადგენს მხოლოდ სოციალისტური და პირადი საკუთრების უფლება.

ასეთ პოზიციას ისინი ასაბუთებენ შემდეგი მოსაზრებით: ავტოტრანსპორტის გატაცება ჩადენილი ფიზიკელი პროფესიონალი მძღოლის მიერ, რომელიც ამ დროს არ არღვევს საგზაო მოძრაობის წესებს, არ გამოიწვევს საზოგადოებრივი უშიშროების წესების დარღვევას, რასაც ვერ ვიტყვი, მანქანის მებატრონის საკუთრების უფლების დარღვევაზე¹³.

ეს მოსაზრება ჩვენი აზრით არ არის სწორი, აონიშნულ შემთხვევაში, მართალია, გატაცებულ სატრანსპორტო საშუალებას შეიძლება მართავდეს ფი-

10 Е. В. Кичигина, Уголовное право, БССР, часть общая, с. 320.

11 ჯ. ბაბილაშვილი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 136.

12 Б. А. Куринов, мითითებული ნაშრომი, გვ. 150.

13 ი. ლეონცევი, ა. ბრილიანტოვი, Советская кстнция, 1982, № 2, გვ. 7.

ზელი პროფესიონალი მძღოლი, რომელიც ამასთან ერთად არ არღვევს საგზაო მოძრაობის წესებს (რაც ძალზე საეჭვოა), მაგრამ იგი იტაცებს სხვის სატრანსპორტო საშუალებას, მან არ იცის ამ სატრანსპორტო საშუალების ტექნიკური მდგომარეობა, რამაც შეიძლება მძიმე შედეგები გამოიწვიოს. გარდა ამისა, „მძღოლი აღნიშნულ ვითარებაში თავისუფალი არაა იმ უარყოფითი ემოციური დატვირთვისაგან, რაც შეიძლება თან ახლდეს სატრანსპორტო საშუალების უკანონოდ ხელში ჩაგდებას და მის მართვას“¹⁴.

ვერ დავეთანხმებით იმ ავტორთა აზრს, რომლებიც დამატებითი ობიექტის სახით თვლიან სახელმწიფო, საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ან მოქალაქეთა საკუთრების უფლებას. ამ დროს ირღვევა არა საკუთრების უფლება ავტორანსპორტზე, არამედ მისი მფლობელობის უფლება.

გ. ხომიჩის აზრით, ორგვარი ობიექტის კონცეფციას (ძირითადი და დამატებითი) პრაქტიკული ფასეულობა არ გააჩნია, ეს იმითაცაა გამოწვეული, რომ ამ კონცეფციის ავტორები უარს ამბობენ ობიექტის, როგორც ერთი მთლიანის ანალიზზე¹⁵.

ამგვარი მოსაზრება, ჩვენი აზრით, სწორი არაა, რადგან სხვა საზოგადოებრივ ურთიერთობებზე ზიანის მიყენება, გარდა იმ საზოგადოებრივი ურთიერთობებისა, რომლებიც გვევლინებიან დანაშაულის უშუალო ობიექტად, მართალია არ ახდენს გავლენას დანაშაულის კვალიფიკაციაზე, მაგრამ ამავე დროს, მნიშვნელობა აქვთ დანაშაულებრივი ქმედობის სწორი შეფასებისათვის, მისი საზოგადოებრივი საშიშროების განსაზღვრისათვის, პასუხისმგებლობის ინდივიდუალიზაციისათვის.

ამგვარად, ავტოსატრანსპორტო საშუალებათა გატაცების ხელყოფის უშუალო ობიექტია ავტორანსპორტის ნორმალური მოძრაობა და ექსპლუატაციის უსაფრთხოება, დამატებითი ობიექტის სახით ხელყოფას განიცდის სახელმწიფო, საზოგადოებრივი ორგანიზაციების ან მოქალაქეთა მფლობელობის უფლება მანქანაზე, ხოლო ზოგიერთ შემთხვევაში ადამიანთა სიცოცხლეც და ჯანმრთელობაც.

ყველა რესპუბლიკის სისხლის სამართლის კოდექსი დაყოფილია თავებდ, რომლებშიც გათვალისწინებულია სხვადასხვა სახის შემადგენლობები. ისინი ხასიათდებიან, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საერთო გვარეობითი ობიექტით.

დანაშაულებრივი ქმედობის სისტემატიზაციის კანონმდებელ საფუძვლად უდებს პრინციპს, რომლის მიხედვით, პირველ ადგილზე სს კოდექსში დგას განსაკუთრებით მძიმე დანაშაულებანი.

იურიდიულ ლიტერატურაში სხვადასხვა აზრია გამოთქმული იმ საკითხზე, თუ რა ადგილი უნდა დაიკავოს სატრანსპორტო დანაშაულის თავმა სისხლის სამართლის კოდექსის განსაკუთრებული ნაწილის სისტემაში.

მოლდავეთის და სომხეთის სისხლის სამართლის კოდექსებში ეს თავი მოთავსებულია სამეურნეო და თანამდებობრივ დანაშაულთა შორის, ხოლო ყაზახეთის სს კოდექსში თავი — სატრანსპორტო დანაშაული გათვალისწინებულია საზოგადოებრივი უშიშროებისა და ჯანმრთელობის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა და სამხედრო დანაშაულთა თავებს შორის.

¹⁴ ჯ. ბაბილაშვილი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 135.

¹⁵ В. Хомич, мითითებული ნაშრომი, გვ. 10.

ჯ. ბაბილაშვილი აღნიშნავს, რომ სატრანსპორტო დანაშაული თავის ბუნებით ყველაზე ახლოს დგას საზოგადოებრივი უშიშროების წინააღმდეგ მიმართულ ქმედობებთან. ამიტომ საქართველოს სსრ სისხლის სამართლის კანონმდებლობის შემდგომი სრულყოფისას მიზანშეწონილი იქნება, თუ სატრანსპორტო დანაშაულთა თავი საზოგადოებრივი უშიშროებისა და საზოგადოებრივი წესრიგის წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა თავის შემდეგ იქნება გათვალისწინებული¹⁶.

М. М. ГЕЛОВАНИ

ОБ ОБЪЕКТЕ УГОНА АВТОТРАНСПОРТА

Резюме

В работе рассмотрен объект одного из видов преступного посягательства — угон автотранспортных средств, — создающий ситуацию неконтролируемого пользования транспортными средствами. Поставлен вопрос о выделении этого типа преступлений в отдельную главу Уголовного Кодекса Грузинской ССР «Транспортные преступления».

წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის სისხლის სამართლის განყოფილებამ.

¹⁶ ჯ. ბაბილაშვილი, მითითებული ნაშრომი, გვ. 19.

В. И. КВИРИКАШВИЛИ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ДОЗНАНИЯ, СЛЕДСТВИЯ, ПРОКУРАТУРЫ И СУДА ПО ПРЕДУПРЕЖДЕНИЮ ТУНЕЯДСТВА

Органы охраны общественного порядка, следствия, суда и прокуратуры обязаны выявлять и устранять причины совершения преступлений, способствующие им условия, вносить предложения о предупреждении преступлений в соответствующие органы, обязаны раскрывать и предупреждать преступления, справедливо наказывать виновных, перевоспитывать осужденных, прививать гражданам чувство уважения к советским законам. Деятельность названных органов по борьбе с преступностью должна осуществляться на основе общих мероприятий, проводимых государством по ликвидации этого социального явления. Поэтому она должна опираться на рекомендации науки.

Большое значение для предупреждения тунеядства имеют меры по устранению причин и условий, способствующих этому социальному явлению.

Органы дознания и следствия при расследовании уголовного дела могут выявить причины и условия, способствовавшие совершению преступления, если ими будут исследованы все указанные группы обстоятельств. Выявляя отрицательные моменты нравственного формирования личности, недостатки в культурно-массовой и воспитательной работе по месту учебы или работы, неблагоприятные условия в семье или по месту работы, невнимательное отношение со стороны некоторых должностных лиц к нуждам трудящихся и т. п., органы следствия могут правильно наметить пути к ликвидации некоторых ненормальных явлений, способствующих тому, что отдельные лица становятся на преступный путь. Наряду с выявлением общих факторов, повлиявших на лицо, в результате чего оно стало вести антиобщественный образ жизни, важное значение имеет установление и конкретной причины, побудившей лицо вести такой образ жизни. Например, по данным нашего исследования, из общего числа осужденных по ст. 234 УК ГССР 15,2% тунеядцев составили лица, которые вообще не хотели работать, остальные же указали на ту или иную причину такого образа жизни. Бесспорно, что выбор преступного поведения — итог как предыдущего неблагоприятного формирования личности, так и конкретной жизненной ситуации. Но не каждый человек даже с ярко выраженной антиобщественной установкой может встать на путь бродяжничества или совершения других правонарушений. Множество факторов внешней среды как положительных, так и отрицательных, действует на человека: одни настраивают человека на правильное поведение в интересах общества, другие, напротив, укрепляют его на позициях антиобщественной установки. Задача следователя состоит в том, как правильно пишет А. И. Михалков, чтобы из многих факторов, действовавших на обвиняемого до совершения преступления и во время его осуществления, отобрать и исследовать те, которые явились «толчком» к преступному поведению. Выявив обстоятельства, породившие или способствовавшие рассматриваемым правонарушениям, следователь обязан принять меры к их устранению. К числу этих мер

ბ. „მაცნე“, ეკონომიკისა და სავაჭრო სერია, 1985, № 3

относится прежде всего представление, которое следователь обязан направить в адрес должностных лиц или общественных организаций. Между тем, обобщение судебной практики показало, что в числе изученных нами уголовных дел не оказалось представлений. Это говорит о том, что органами следствия еще не уделяется должного внимания проведению профилактической работы по устранению причин и условий, способствовавших этим правонарушениям. В то же время анализ судебной практики помог вскрыть ряд недостатков в работе некоторых должностных лиц и общественных организаций, которые, на наш взгляд, в той или иной мере способствовали совершению рассматриваемых правонарушений. В их числе, например, необоснованный отказ в выдаче удостоверяющих личность документов или отказ в приеме на работу тех лиц, которые направлены приемниками-распределителями или администрацией после их освобождения из мест лишения свободы.

В ходе дознания эти лица объяснили также, что об утрате документов они заявляли в соответствующие органы, но по различным причинам им было отказано в получении новых документов. Однако только в 15,6% дел имелись сведения, что органы дознания проверяли показания обвиняемых. Подобная практика не отвечает требованиям закона и соответственно отрицательно влияет на возможность принятия профилактических мер.

Слабый уровень культурно-массовой и политико-воспитательной работы в общежитиях и по месту работы привел к тому, что некоторые лица на почве систематического пьянства допускали прогулы, а затем увольнялись с работы по собственному желанию или были уволены. Поэтому, когда указанные лица пытались в дальнейшем трудоустроиться, им было отказано в приеме на работу по причине их частых увольнений. Следует отметить, что в процессе расследования этой категории дел не всегда выясняется, нуждается ли виновный в принудительном лечении от алкоголизма. Весьма малый процент составили дела, в которых были заключения судебно-психиатрических экспертов, свидетельствующие о необходимости применения к обвиняемым принудительного лечения. В то же время суды при наличии в уголовных делах материалов, свидетельствующих, что лицо является хроническим алкоголиком, не назначают осужденным принудительного лечения, как этого требует закон.

Одним из существенных недостатков в деятельности административных органов является и недостаточная организация работы по своевременному выявлению лиц, не желающих честно трудиться. Исследование показало, что некоторые из них не работали на протяжении нескольких лет. Нередко органами МВД допускается волокита при подготовке в исполком материалов для решения вопроса о привлечении к труду тунеядцев, вследствие чего эти лица остаются безнаказанными и продолжают уклоняться от общественно полезного труда.

Закон прямо указывает сроки, в течение которых лицо обязано трудоустроиться. Если эти сроки превышаются, органы МВД передают дело в исполком для решения вопроса о привлечении этого лица к общественно полезному труду.

В случае злостного уклонения лица, ведущего антиобщественный, паразитический образ жизни, от выполнения решения исполкома о трудоустройстве, администрация предприятий (строек) обязана сообщить об этом «в 5-дневный срок в органы внутренних дел». Между тем, изучение практики показало, что руководители предприятий и учреждений еще нередко несвоевременно ставят в известность органы

МВД о неявке на работу лиц, направленных к ним на производство решениями исполкома. В свою очередь, органы МВД и прокуратуры недостаточно реагируют на эти нарушения. Об этом, например, свидетельствуют данные нашего исследования, где 42,2% составили дела, в которых сведения о неявке на работу поступили через месяц, 36,2% — через 2 месяца, 17,2% — от 3-х до 6 месяцев.

Одной из важных предупредительных мер предотвращения любого преступления является применение меры пресечения в отношении обвиняемого. Без учета личности обвиняемых нередко в качестве меры пресечения избирают подписку о невыезде, в результате чего некоторые тунеядцы скрываются от следствия и суда, что на длительное время затягивает следствие и судебное рассмотрение.

В деятельности суда по предупреждению преступлений важное место занимают частные определения. Частные определения суда по вопросам устранения причин и условий, способствующих совершению преступлений, можно разделить на 3 вида: 1) частные определения, обращающие внимание руководителей учреждений, предприятий, организаций и других лиц на причины и условия, способствовавшие совершению преступления и требующие принятия соответствующих мер; 2) частные определения в адрес соответствующих должностных лиц по поводу нарушений, допущенных при производстве дознания или предварительного следствия, а равно при рассмотрении дела нижестоящим судом; 3) частные определения в которых обращается внимание общественных организаций и коллективов трудящихся на неправильное поведение отдельных граждан на производстве или в быту или на нарушение ими общественного долга.

В деле предупреждения преступлений важное значение также имеет правильная карательная практика. Между тем, карательная практика в отношении лиц, систематически занимающихся бродяжничеством, попрошайничеством или злостно уклоняющихся от общественно полезного труда, нам представляется несколько мягкой.

Анализ практики показывает, что применяемая мера наказания в виде исправительных работ к лицам, злостно уклоняющимся от общественно полезного труда, недостаточно эффективна. За 2 года (1981—1982 гг.) из общего числа осужденных по ст. 234 УК ГССР к исправительным работам трудоустроились в установленный срок только 20%, остальные же продолжали уклоняться от общественно полезного труда.

Применяя меру наказания в виде исправительных работ, суды, на наш взгляд, недостаточно полно изучают личность этих правонарушителей. Это, однако, не значит, что тунеядцев надо непременно лишать свободы, напротив, в отдельных случаях судам необходимо учитывать и возможность исправления подсудимого без изоляции от общества.

Деятельность лица, ведущего дознание — следователя и судьи — по предупреждению рассматриваемых преступлений, не исчерпывается мероприятиями, проводимыми при возбуждении расследований или рассмотрении конкретного дела. Мероприятия по предупреждению преступлений они обязаны осуществлять и путем проведения организационной и массово-разъяснительной работы в более широком плане.

В подавляющем большинстве работа органов следствия и суда, как известно, организуется по участковой системе, которая позволяет хорошо изучить обслуживаемую территорию, установить контакт с местными органами власти, коллективами предприятий, колхозами и общественными организациями.

Одной из важных форм вовлечения общественности в предупреждение преступлений является выступление следователей, судей и прокуроров на семинарах правовых знаний или правовых факультетах народных университетов. Выступая с лекциями и докладами, проводя занятия, следователи, судьи и прокуроры обязаны обращать особое внимание слушателей на то, что основная задача общественности — предупредить правонарушение, показывать на конкретных примерах, как это можно и нужно делать. Известную помощь общественным организациям в их профилактической работе по предупреждению преступлений судья, например, может оказать и своими выступлениями перед избирателями данного предприятия, колхоза, дома.

В интересах борьбы с рецидивной преступностью необходимо, на наш взгляд, информировать общественность о том, что многие из осужденных не имели постоянного места жительства или за время пребывания в местах лишения свободы растеряли положительные социальные связи, а поэтому именно коллектив, куда пришел бывший осужденный, сможет повлиять на него положительно.

Положительным, например, следует признать работу по предупреждению преступлений методами общего надзора. Так, осуществляя надзор за исполнением исполкомами местных советов депутатов трудящихся законов и постановлений о трудоустройстве лиц, освобожденных из мест лишения свободы, органы прокуратуры содействуют быстрейшему приобщению к труду этих лиц, окончательному разрыву с преступным прошлым. Прокурор обязан проверять не только факты отказа в приеме на работу лиц, освобожденных из мест лишения свободы, но и факты формального отношения к лицам, принятым на работу, а именно: необоснованный отказ представить общежитие, предоставление этих лиц самим себе, отсутствие заботы о повышении их производственной квалификации. Прокурор обязан систематически обобщать жалобы, поступившие от бывших осужденных в прокуратуру, исполкомы местных советов, редакции газет, общественные организации, а также принятые по жалобам решения; с помощью общественности необходимо также проверять условия труда и жизнь некоторых из этих лиц.

Выявление недостатков в работе некоторых предприятий и учреждений может устранить обстоятельства, которые нередко способствуют совершению рассматриваемых преступлений.

Немаловажное значение по установлению типичных причин и условий, способствующих тунеядству, могут иметь обобщения судебной практики, проводимые судами и прокуратурами.

Путем анализа судебной практики можно собрать важные данные о местах, где наиболее распространено тунеядство, выявить как причины и условия, способствующие этим преступлениям, так и характерные ошибки органов дознания следствия и суда, а также наметить меры по их устранению. Периодические обобщения позволяют сопоставить их результаты с прошлыми обобщениями и сделать выводы — эффективной ли была работа по своевременному выявлению и устранению этих причин и условий.

Таким образом, можно с уверенностью сказать, что борьба с тунеядством невозможна без постоянного, тесного взаимодействия по конкретным вопросам данной проблемы с органами МВД, прокуратуры и суда.

Представлена отделом уголовного права и криминологии Института экономики и права АН ГССР

განსარიონ ზოიკა

სამოქალაქოსამართლებრივი პასუხისმგებლობის
 ცნებისათვის

იურიდიული პასუხისმგებლობის არსზე ამ ბოლო ხანებში მრავალი საინტერესო თეორია გამოიკვეთა¹. იურიდიული პასუხისმგებლობის განსაზღვრების ცდებს ვხვდებით თითქმის ყველა ნაშრომში, რომელიც კი დაწერილია ცივილისტების, კრიმინალისტების, აღმინისტრაციისტების თუ სხვათა მიერ, რაც სრულიად ბუნებრივია. პასუხისმგებლობის ზოგადთეორიული ცნება სწორედ ცალკეული დარგობრივი მეცნიერების მიღწევათა საფუძველზე ყალიბდება, მაგრამ ამ ცნების კვლევისას მეცნიერები ზოგჯერ ერთ უკიდურესობაში ვარდებიან. არის შემთხვევები, როდესაც პასუხისმგებლობის ზოგადთეორიული ცნება მთლიანად ერთი რომელიმე დარგის თავისებურებაზეა აგებული, რაც არაა გამართლებული.

პასუხისმგებლობის ცნების ჩამოყალიბებისას მხედველობაში უნდა იქნას მიღებული, რომ პასუხისმგებლობა ინტერესთა დაპირისპირებას გულისხმობს და ამ დაპირისპირების მოხსნის ერთ-ერთი გზაა. პასუხისმგებლობა დელიქტის ფაქტს მოსდევს. დელიქტი ნორმალური ურთიერთობის დარღვევას გულისხმობს. პასუხისმგებლობის ცნება უნდა აიგოს იმის მიხედვით, თუ რა შედეგებს იწვევს იგი როგორც ზიანის მიმყენებლისათვის, ისე დაზარალებულისათვის. რომელიმე უკიდურესობაში გადავარდნა გაუმართლებელია. ვხვდებით ამის ფაქტებსაც. ზოგჯერ ცივილისტებს მთელი აქცენტი დაზარალებულის ქონებრივი მდგომარეობის აღდგენაზე გადააქვთ და ზიანის ნებაყოფლობით ანაზღაურებასაც პასუხისმგებლობად ცნობენ. კრიმინალისტები კი ძირითადად სამართალდამრღვევზე შემოქმედებით იფარგლებიან, მაშინ, როდესაც პასუხისმგებლობა აქაც მნიშვნელოვანი საშუალებაა დაზარალებულის ინტერესების დასაცავად.

პასუხისმგებლობის ცნება სანქციასთან კავშირში დგინდება. მრავალი საინტერესო გამოკვლევა არსებობს სანქციისა და პასუხისმგებლობის თანაფარდობაზე. ფართოდ დამკვიდრდა კონცეფცია, რომელიც იურიდიულ პასუხისმგებლობას სანქციის რეალიზაციად თვლის. მაგრამ თვით სანქციის გაგებაშიც აზრთა სხვადასხვაობაა ლიტერატურაში. რატომღაც ბევრის მიერ

¹ იხ. მთ შესახებ: Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. М., «Юрид. лит.», 1976; Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). М. Изд.-во МГУ, 1981; И. С. Самощенко, М. Х. Фарукшин, Ответственность по советскому законодательству, М., «Юрид. лит.» 1971, Тархов В. А. «Понятие юридической ответственности». — «Правоведение», 1973 № 2. Шаргородский, М. Д., Детерминизм и ответственность. — «Правоведение», 1968, № 1. Красавчиков О. А. Ответственность, меры защиты и санкции в советском гражданском праве. — «Сборник научных трудов», вып. 27. Свердловск, 1973 და სხვა.

მთელი აქცენტი გადატანილია იმ უარყოფით შედეგებზე სამართლდამრღვევის უფლებრივ სფეროში, რაც სანქციის გამოყენებას მოსდევს. ო. ლეისტი წერს, რომ „იურიდიულ მოვალეობაში გამოხატულია სავალდებულო ქცევის მოთხოვნა, ხოლო სანქციაში — ამ მოთხოვნის შესრულების (დაცვის) სახელმწიფოებრივ იძულების წესი, იძულების მუქარა მისი დარღვევის შემთხვევისათვის“². ბ. ბაზილევი მეტად მკაცრ ფორმაში შენიშნავს, რომ „იურიდიული სანქციის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ მასში გათვალისწინებულია სამართალდამრღვევის დასჯა“³. ჩვენის აზრით, სანქციაში მთავარია ის, რომ იგი გარკვეული მოვალეობის შესრულებას აკანონებს. რაც შეეხება თვით სახელმწიფოებრივ იძულებას, იგი მის გარეთ არსებული მოვლენაა. ბუნებრივია, სანქცია სახელმწიფოებრივ იძულებაზე მითითებაცაა, მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მოვალეობა მხოლოდ იძულებით სრულდება. ვლადებულების დარღვევის შემთხვევაში დამდგარი ზიანის ანაზღაურების მოვალეობა სანქციის შინაარსს ქმნის. ამიტომ, ამ შინაარსში რაც უფრო მაქსიმალურადაა გათვალისწინებული ორივე მხარის ინტერესები, სანქცია მით უფრო ცხოველმყოფელია. სამწუხაროდ, ჯერ კიდევ შოგვეპოვება ისეთი სანქციები, რომლებიც დავას ნაკლები ბოროტების პრინციპით წყვეტენ. ამიტომ, გარკვეული თვალსაზრისით, რაც უფრო ნაკლებია ჭეუბიეტის დარწმუნებადობა პასუხისმგებლობის დაკისრების ქეშმარტებში, მით მეტია მასზე მიყენებული ტკივილები და პირიქით, რაც უფრო მეტად წყაშს სუბიექტს პასუხისმგებლობის სამართლიანობა, მით ნაკლებია ეს ტკივილები. ჩვენ აქ ძირითადად მხედველობაში გვაქვს ის არაქონებრივი ზიანი, რაც სანქციის გამოყენებას ახლავს თან.

სანქციისა და პასუხისმგებლობის თანაფარდობაზე მრავალი თეორია არსებობს. ერთ-ერთი მათგანის („პასუხისმგებლობის პრიორიტეტის“ კონცეპცია) მიხედვით სამოქალაქო სამართლებრივი სანქცია სამოქალაქო-სამართლებრივი პასუხისმგებლობის ნაირსახეობაა, სხვა თეორიის („სანქციის პრიორიტეტის“ კონცეპცია) მიხედვით, რომელიც ლოგიკური ანტიპოღია პირველის, სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობა სანქციის სახეა; არსებობს შეხედულება („იგივეობის კონცეპცია“), რომელიც ტოლობის ნიშანს სვამს ამ კატეგორიებს შორის⁴. ეს თეორიები იურიდიულ ლიტერატურაში დაწვრილებითაა შესწავლილი. ჩვენ სწორად გვესახება შეხედულება, რომელიც პასუხისმგებლობად თვლის სანქციის რეალიზაციას სახელმწიფოებრივი იძულებით. ეს აზრი, განსაკუთრებით ღერძისეულად მოსჩანს ს. ბრატუსის შრომები. პასუხისმგებლობის, როგორც სანქციის რეალიზაციის კონცეპციას საკმაო წარმომადგენელი ჰყავს. სამწუხაროდ, მათგან დიდ ნაწილს სანქციის ყოველგვარი რეალიზაცია (ნებაყოფლობითიც) პასუხისმგებლობად მიაჩნია. ასე მაგალითად, სანქციის პრობლემის ცნობილი მკვლევარი ო. ლეისტი სანქციის ნებაყოფლობით რეალიზაციას პასუხისმგებლობად თვლის. იგი ს. ბრატუსის მისამართით წერს, თუ პასუხისმგებლობად გაევიგებთ მხოლოდ იძულებით გადახდევინებას, ვთქვათ ჯარიმისა, მაშინ ხელშეკრულების დარღვევა, რის გამოც წარმოიშვა მისი გადახდის მოვალეობა, განა შეიძლება ჩაითვალოს სამართალდარღვევად თუ პირ-

² Лейст О. Э. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 23.

³ Базылев Б. Т. Об институте юридической ответственности. — «Советское государство и право», 1975, № 1, გვ. 113.

⁴ Красавчиков, О. А. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 10.

გასამტეხლო ნებაყოფლობითაა გადახდილი⁵. ვფიქრობთ, ეს აზრი არ გამომდინარეობს ს. ბრატუსის ნაზრევიდან. ჩვენ ქვემოთ ვნახავთ მას. პირგასამტეხლო რომ სუბიექტმა ნებაყოფლობით გადაიხდა — ამ მოქმედებას ჩვენ პასუხისმგებლობა ეუწოდოთ? ეს ფაქტი პიროვნების აქტიური პასუხისმგებლობის მაღალ დონეზე მეტყველებს. სადაც მეთა აქტიური პასუხისმგებლობა იქ ხაკლები ადგილი რჩება იურიდიული პასუხისმგებლობისათვის. აქტიური პასუხისმგებლობა კი სახეზეა, როგორც სამართალდარღვევამდე ისე, მის შემდეგაც. ო. ლეიტის აზრიდან გამომდინარე სამართალდარღვევას ყოველთვის პასუხისმგებლობა მოსდევს. სუბიექტმა რომ განზრახ ან გაუფრთხილებლობით შიაცენა ვინმეს ზიანი, ეს როდი უსპობს მას იმის უფლებას, რომ თვითონ გამოასწოროს შეცდომა. სუბიექტი ამ ვითარებაში სანქციით გათვალისწინებულ მოვალეობას ნებაყოფლობით ასრულებს. ჩვენ ამ სიტუაციაში მთლიანად ვიმყოფებით სანქციის ფარგლებში და სანქციის უზრუნველყოფი გარეგანი ძალა უშოქმედოდ რჩება. სამართალდარღვევით დამდგარი შედეგების ნებაყოფლობით გამოსწორებას დამრღვევის მიერ პასუხისმგებლობად სთვლის ცივილისტების დიე ნაწილი. ი. პეტროვი წერს, რომ სამართალდამრღვევის მიერ თავის თავზე პასუხისმგებლობის ნებაყოფლობითი დაკისრება დამახასიათებელი ნიშანია მხოლოდ სამოქალაქო სამართლისათვის⁶. არსებითად იგივეს წერენ ა. ჩერდანცი და ს. კოევენციოვი: პასუხისმგებლობა შეიძლება რეალიზირებული იქნას ნებაყოფლობით საწყისებზე. ასეთი რეალიზაცია დამახასიათებელია ქონებრივი პასუხისმგებლობისათვის⁷. ვ. ტარხოვი შენიშნავს, რომ სამოქალაქო-სამართლებრივი პასუხისმგებლობა შეიძლება განხორციელდეს პასუხისმგებელი პირის მიერ საკუთარი ინიციატივით⁸. ასეთივე შეხედულებებია განვითარებული ბევრი სხვა მეცნიერის მიერ⁹. ავტორთა გარკვეული ჯგუფი დარღვეული მოვალეობის ნებაყოფლობით შესრულებას არ თვლის პასუხისმგებლობად, მას პასუხისმგებლობად ეს ესმის მის არა სანქციის ყოველგვარი რეალიზაცია, არამედ სახელმწიფოებრივი იძულებით რეალიზაცია. ამ აზრს თანმიმდევრულად ანვითარებს ს. ბრატუსი. მისი აზრით, იურიდიული პასუხისმგებლობა მაშინ წარმოიშობა როდესაც მოვალეობა ნებაყოფლობით არ სრულდება. პასუხისმგებლობა მოვალეობის თვისებაა. იგი იძულებით შესრულებული მოვალეობაა¹⁰. ვფიქრობთ, სწორად ანდა ჩაითვალოს ს. ბრატუსის კონცეფცია. პასუხისმგებლობა მიყენებული ზიანის სახელმწიფოებრივი იძულებით ანაზღაურებას გულისხმობს. ამდენად, სახელმწიფოებრივი იძულება ქონებრივი პასუხისმგებლობის ერთ-ერთი არსებითი ნიშანია. მისი უარყოფა პასუხისმგებლობის პირობებში ისევე შეუძლებელია, როგორც ეს შეუძლებელია, თვით სამართლის ცნებაში.

⁵ Лейст О. Э. *დასახლებული ნაშრომი*, გვ. 84, 149—150.

⁶ Петров И. Н. *Характерные черты гражданско-правовой ответственности*. «Ученые записки ВНИИ советского законодательства», М., 1970, вып. 20, стр. 63—64.

⁷ Черданцев А. Ф., Кожевников С. Н. *О понятии и содержании юридической ответственности* — «Правоведение», 1976, № 5, გვ. 43.

⁸ Тархов В. А. *Гражданско-правовая ответственность и меры защиты* — «Хозяйство, право, управление» — межвузовский научный сборник, вып. 3. Изд. Саратовского университета, 1977, გვ. 98.

⁹ Хоменко В. Н., *Ответственность в хозяйственном праве*, Киев, 1975, стр. 52, Брага И. Г. *Материальная ответственность членов Колхоза*, გვ. 13 и др.

¹⁰ Братусь С. Н. *დასახლებული ნაშრომი*, გვ. 69, 95, 98, 102—104 და სხვ.

სამართალიც ხომ თავის არსებას პასუხისმგებლობაში პპოვებს. იძულება ფსიქიკურ და ფიზიკურ, ანუ ფაქტიურ იძულებად და დაყოფილი. ს. ბრატუსი წერს, სამართლებრივი ნორმის რეალიზაცია — ეს ფიზიკური იძულებაა, ამ რეალიზაციის მუქარა, რაც იწვევს ნორმის დარღვევისაგან თავის შეკავებას — ფსიქიკური იძულებაა¹¹. ფსიქიკური იძულების ამოცანა მდგომარეობს ისეთი მოტივების აღძვრაში, რომელიც წარმართავს ადამიანს საზოგადოებისათვის აუცილებელი, საჭირო მოქმედებისაკენ. ფიზიკური იძულების უშუალო ობიექტია — ფიზიკური (ბიოლოგიური და მატერიალური) ყოფა სუბიექტისა. ესაა — პიროვნება, მისი ხელშეუხებლობა, საქმიანობისა და მოქმედების თავისუფლება, ქონებრივი (მატერიალური) მდგომარეობა. ფიზიკური იძულება შეიძლება გამოიხატოს პიროვნებაზე, სუბიექტის ქონებაზე და ფულად სახსრებზე ფიზიკურ ზემოქმედებაში¹². დარღვეული მოვალეობის ნებაყოფლობითი შესრულება იძულების — ფსიქიკური იძულების რეალიზაციაა. ფსიქიკური იძულების ვითარებაში მოქმედების ვარიანტის არჩევის შესაძლებლობა აქვს სუბიექტს. შეუძლია მას აირჩიოს მართლზომიერი გზა, შეუძლია აირჩიოს არამართლზომიერი გზა. შეიძლება მართლზომიერი გზა სწორედ ფსიქიკური იძულების შედეგი იყოს. თუმც არაა გამორიცხული, რომ სამართალდამრღვევისათვის იძულებაზე მალა სხვა (ზნეობრივი, მორალური) ძალა იდგეს და ამ ძალის გავლენით იყოს გამოწვეული ზარალის ნებაყოფლობითი ანაზღაურება. თუ ფსიქიკური იძულებით მოხდა ეს, შეიძლება ითქვას, რომ მისი რეალიზაციაც მომხდარა. სანქციის ფსიქიკურად მაიძულებელი ბუნება თვით ადრესატის მიერ ამ სანქციის აღქმაში უნდა ვეძებოთ. თუ სუბიექტი არაფრად ავდებს სანქციის არსებობას, აქ ბუნებრივია მოხსნილია ამ სანქციის ფსიქიკურად მაიძულებელი ძალა. ფიზიკური იძულების შესაძლებლობა იწვევს ფსიქიკურ იძულებას. ფსიქიკური იძულების რეალიზაცია არაა ამ შესაძლებლობის რეალიზაცია. ფსიქიკური იძულება ფიზიკური იძულების შესაძლებლობის პროდუქტია, მაგრამ მისი რეალიზაცია არაა შესაძლებლობის რეალიზაცია. მაგრამ პასუხისმგებლობა მართო სახელმწიფოებრივ იძულებაზე დაფუძნებული კატეგორია როდია. ზოგჯერ საზოგადოებრივი იძულებაც სანქციის რეალიზაციის საშუალება. პასუხისმგებლობა იძულებაში არ უნდა გავაიგივეოთ. ს. ბრატუსის სწორი განმარტებით იურიდიული პასუხისმგებლობა ეს თვით იძულების ფაქტი კი არაა, არამედ ესაა მოვალეობის შესრულება იძულების ვითარებაში¹³. სახელმწიფოებრივი იძულების სუბიექტია თვით სამართალდამრღვევი. მისი მოქმედების სახელმწიფოებრივი დამგობით ხდება უარყოფითი შეფასება.

რამდენადაც პასუხისმგებლობა სწორედ სამართალდამრღვევის პასუხისმგებლობაა, ამიტომ ამ ცნების დახასიათებისას, როგორც ცივილისტები, ისე კრიმინალისტები თუ სხვა დარგის სპეციალისტები განსაკუთრებულ ადგილს უთმობენ იმას, თუ პასუხისმგებლობა რა შედეგებს იწვევს სამართალდამრღვევის უფლებრივ სფეროში, სამოქალაქო სამართალში — სამართალდამრღვევის ქონებრივ თუ არაქონებრივ უფლებებში. ასე მაგალითად ა. სობჩაკი წერს, რომ სამართლებრივი პასუხისმგებლობა გამოიხატება განსაზღვრული უარყოფითი

¹¹ Братусь С. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 54.
¹² Базылев Б. Т., 'Социальное назначение государственного принуждения' в советском обществе. — «Правосудение», 1968, № 5, გვ. 31, 33.
¹³ Братусь С. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 95.

(მისთვის არასასურველი) შედეგების დადგომაში სამართალდამრღვევისათვის. ეს შედეგები მდგომარეობს ქონებრივი ან პირადი უფლებების შეზღუდვაში, რაც ხდება როგორც მთელი საზოგადოების, ისე სამართალდარღვევით დაზარალებული პირის სასარგებლოდ¹⁴. ი. ტოლსტოი სამართალდარღვევის ქონებრივი სფეროს შემცირებაში ხედავს მასზე შემოქმედებას. იგი წერს, რომ სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობის სპეციფიკური ნიშანია სამართალდამრღვევისათვის კუთვნილი ქონების ჩამორთმევა დაზარალებულის ინტერესების დასაცავად¹⁵. ქონებრივი პასუხისმგებლობის მრავალ განმარტებებში სწორედ დაზარალებულის ინტერესების დაცვად განიხილება სამართალდამრღვევის ქონებრივ სფეროზე შემოქმედება. ბუნებრივია, ეს შემოქმედება სწორედ დაზარალებულის ინტერესების გამო ხდება. ს. ბრატუსი შენიშნავს, რომ მოვალის სფეროში ეს სასურველი შედეგები უსათუოდ წარმოიშობა, როცა მის მიერ ანაზღაურებული ზარალი ან გადახდილი პირგასამტეხლო აღმატება იმ სარფას, რაც მან მოვალეობის შეუსრულებლობით ნახა. მაგრამ შესაძლებელია საპირისპირო სიტუაციაც, როდესაც ანაზღაურებული ზარალი და გადახდილი პირგასამტეხლო თავისი სიდიდით აღმოჩნდება ნაკლები იმ სარფაზე რომელსაც ლეზულობს მოვალე, რომელიც განთავისუფლებულია თავდაპირველი მოვალეობის ნატურით შესრულებისაგან. სამეურნეო ურთიერთობებში ზოგჯერ გაცილებით ძნელია ვალდებულების ნატურით შესრულების მიღწევა, ვიდრე პირგასამტეხლოს გადახედვინება. უფრო მეტიც, მიმწოდებლები ხშირად თავს არიდებენ საქონლის მიწოდების მოვალეობის ჯეროვან შესრულებას და სიამოვნებით თანხმდებიან პირგასამტეხლოს გადახედვინებაზე¹⁶. სამართალდამრღვევზე უარყოფითი შემოქმედების შესახებ. ა. ჩერდანცევი და ს. კოვენიკოვი შენიშნავენ, რომ პასუხისმგებლობა სხვა მოვალეობათაგან იმით განსხვავდება, რომ იგი თავის შინაარსით ატარებს ენებისმიყენებელ, არასასურველ ხასიათს იმ სუბიექტისათვის, რომელსაც იგი ეკისრება¹⁷. მართალია, პასუხისმგებლობა გარკვეულ ტყივილებს აყენებს სამართალდამრღვევს, მაგრამ სამწუხაროდ, ზოგჯერ იგი სამართალდარღვევის ანტიპოდადა წარმოდგენილი, დელიქტის რანგშია აყვანილი. ასეთ გამოთქმებსაც ეხვედებით ლიტერატურაში: არამართლზომიერად მიყენებული ზიანის ანაზღაურება ხდება სამართალდამრღვევზე ზიანის მართლზომიერად მიყენებით. ფაქტიურად კი ხშირად, თუ ასეთი ტერმინოლოგიით ვიმსჯელებთ, არავითარი ზიანის მიყენება არ ხდება სამართალდამრღვევზე. ან კიდევ, სანქციის მიზანი სრულადაც არაა ზიანის მიყენება. ფაქტიურად ყოველგვარი შემოქმედების მიზანი სამართალდარღვევით გამოწვეული უარყოფითი შედეგების კომპენსაციაა. ვ. კიჩატოვას, როდესაც ქონებრივ პასუხისმგებლობის ნიშნებს ჩამოთვლის, მთელი აქცენტი გადააქვს სამართალდამრღვევზე. ეს ნიშნები შემდეგია: სამართლის ნორმით სამართალდარღვევისათვის უარყოფითი შედეგების დადგენა დაძაბებითი მოვალეობის ფორმით ან უფლების ჩამორთმევით; სამართლის ნორმის სანქციით დადგენილი პასუხისმგებლობის რეალიზაციის შესაძლებლო-

¹⁴ Собчак А. А. О некоторых спорных вопросах общей теории правовой ответственности. — «Правоведение», 1968, № 1, с. 48.

¹⁵ Толстой Ю. К. Содержание и гражданско-правовая защита права собственности в СССР. Изд. ЛГУ, 1955, с. 104.

¹⁶ Братусь С. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 91, 92.

¹⁷ Черданцев А. Ф., Кожевников С. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 41.

ბა ნებაყოფლობით პასუხისმგებელი პირის მიერ და არამართო სახელმწიფო ორგანოების საქმიანობის შედეგად. ქონებრივი ხასიათი იმ უარყოფითი შედეგებისა, რომელიც სამართალდამრღვევის სფეროში წარმოიშვა; სამართალდამრღვევის მოქმედების სახელმწიფოებრივი და საზოგადოებრივი გაცი-ცხება¹⁸. ჩვენთვის აქ საინტერესოა ის, რომ ვ. კიჩატოვა მთელს აქცენტს სამართალდამრღვევზე ამახვილებს და ერთხელაც კი არაა აქ მოხსენიებუ-ლი დაზარალებული, არც კი ჩანს ჩამოთვლილი ნიშნებიდან სამართალ-დამრღვევზე შემოქმედება რა შედეგებს იწვევს დაზარალებულისათვის, სე-ერთოდ, ვის სასარგებლოდ ხდება დამატებითი მოვალეობის დაკისრება. გამოდის, რომ მთავარი ყოფილა სამართალდამრღვევზე შემოქმედება. სამ-წუხაროდ ქონებრივი პასუხისმგებლობის ბუნების დადგენისას მისი კრიმინალი-ზაციის ფაქტებს ვერ კიდევ აქვს ადგილი. ბ. ბაზილევეი კატეგორიულად აცხა-დებს, რომ იურიდიული სანქციებისათვის არასასურველობა მათი კეშმარიტი დედაარსია¹⁹. ქონებრივი პასუხისმგებლობის კრიმინალიზაციის მაგალითია ბ. ბაზილევის მიერ შემოთავაზებული კონსტრუქცია ქონებრივი პასუხისმგე-ლობისა. ბ. ბაზილევეი, როდესაც მიჯნავს ერთიმეორისაგან უფლების დაცვის სხვადასხვა საშუალებებს, წერს, რომ სამოქალაქო კანონმდებლობის საფუძე-ლემში ჩამოთვლილი უფლების დაცვის საშუალებებიდან, სამოქალაქო უფლე-ბათა დაცვის მხოლოდ ბოლო მეთოდი — ჯარიმის, საურავის გადახდევინება ითვლება სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობის ელემენტებად²⁰. გამოდის, რომ ზარალის ანაზღაურება, რომელზეცაა ლაპარაკი სამოქალაქო კანონმდებლობის საფუძვლებში, არაა პასუხისმგებლობის ფორმა, მაშინ, რო-დესაც ზარალის ანაზღაურება ქონებრივი პასუხისმგებლობის უმთავრეს ფორმადაა ცნობილი ცივილისტების მიერ. ამგვარ დასკვნებამდე ბ. ბაზილევეი მიიყვანა ჩვენის აზრით, მისმა ერთმა არასწორმა კონსტრუქციამ უფლების დაცვის გზათა შესახებ. საქმე ისაა, რომ ბ. ბაზილევეი ერთმანეთისაგან განასხვა-ვებს პასუხისმგებლობის ინსტიტუტს და უფლების აღმდგენ ინსტიტუტს. მისი აზრით, მართალია, მათ შორის საერთო ბევრია, მაგრამ ისინი დამოუკიდებელი ინსტიტუტებია, განსხვავებულია მათი მიზნები: თუ აღმდგენითი ინსტიტუტი მიმართულია მიყენებული ქონებრივი ზიანის ანაზღაურებისაკენ (რაც მნიშვნე-ლოვანია დაზარალებულის ინტერესების დაცვის პოზიციიდან), პასუხისმგებლო-ბის ინსტიტუტი მიმართულია — ბრალეული სამართალდამრღვევის დასჯისაკენ და მომავალში მის მიერ ნაკისრი იურიდიული მოვალეობების ჯეროვანი შესრუ-ლების სტიმულირებისაკენ²¹. ჩვენ შესავალშივე აღვნიშნეთ, რომ პასუხისმგე-ლობის ინსტიტუტი იმის დიალექტიკურ კავშირში უნდა განვიხილოთ, თუ რას იწვევს იგი შედეგად მხარეთა ინტერესებში. ეს პროცესი ერთი მოვლენის პასუხისმგებლობის შიგნით ხდება. ბ. ბაზილევმა კი ერთი მოვლენა გახლიჩა. მისი აზრით, შეუძლებელია ერთმა მოვლენამ, ჩვენს მაგალითში პასუხისმგე-ლობამ სხვადასხვა ფუნქციები შეასრულოს. ბ. ბაზილევის კონსტრუქციას რომ

¹⁸ Кичатова В. С. Соотношение гражданско правовой ответственности и государственного принуждения. — «Вестник ЛГУ», серия экономики, философии и права, 1976, вып. 3, гл. 107.

¹⁹ Базылев Б. Т. Сущность санкции в советском праве. — «Правоведение», 1976-№ 5, гл. 38.

²⁰ Базылев Б. Т. Об институте юридической ответственности. — «Советское го-сударство, и право», 1975, № 1, гл. 111.

²¹ Базылев Б. Т. Об институте юридической... гл. 111.

გავყევით დელიქტურ ურთიერთობებში პასუხისმგებლობისათვის ფაქტიურად აღგლი ადარ რჩება. აქ ზარალს ანაზღაურება დაზარალებულის უფლებათა დაცვის გაბატონებული ფორმა. ზარალის ანაზღაურება ხშირად მეტი ტვირთია სამართალდამრღვევისათვის, ვიდრე პირგასამტეხლო. საერთოდ, პირგასამტეხლოც ხომ კრედიტორთა უფლების დაცვის საშუალებებია. მისი მიზანი ხომ მართლზომიერი მოქმედების სტიმულირებაა. ბ. ბაზილევის კონსტრუქცია ვრცელდება შრომის სამართალზეც. იგი წერს, რომ შრომის სამართალში პასუხისმგებლობის ღონისძიება მართო დისციპლინარული პასუხისმგებლობა, მუშა-მოსამსახურეთა მატერიალური პასუხისმგებლობა არაა პასუხისმგებლობა. აქ მხოლოდ ტერმინოლოგიური მსგავსება გვაქვს პასუხისმგებლობის ინსტიტუტთან²². ბ. ბაზილევის შეხედულებები ქონებრივი პასუხისმგებლობის პრობლემას კი არ ხსნის, არამედ უფრო ართულებს. სამეურნეო ორგანოს ქონებრივი პასუხისმგებლობის ცნების განმარტებისას ვ. ხომენკოს მთელი აქცენტი გადააქვს სამართალდამრღვევზე, მასზე სანქციით გამოწვეული ზემოქმედების ხასიათზე²³. რა თქმა უნდა ქონებრივი პასუხისმგებლობა გარკვეულ უარყოფით შედეგებს იწვევს, მაგრამ როგორც ითქვა ყოველთვის არა. საქმე ისაა, რომ ბევრ მათგანს, ვისაც მთელი აქცენტი სამართალდამრღვევზე გადააქვს, უმრავლეს შემთხვევაში პასუხისმგებლობად ესმის სამართალდამრღვევზე დამატებითი ჰოვლეობის დაკისრება. ასე ესმის პასუხისმგებლობა ვ. ხომენკოსაც. სამართალდარღვევამდე არსებული მოვალეობის იძულებით შესრულებას არ თვლის პასუხისმგებლობად ნ. მალეინი²⁴. სწორად შენიშნავს ს. ბრატუსი, რომ პასუხისმგებლობა ესაა როგორც სამართალდარღვევამდე არსებული მოვალეობის, ისე მისი დარღვევის შემდეგ წარმოშობილი მოვალეობის შესრულება სახელმწიფოებრივი იძულების ზემოქმედებით²⁵. ცხადია, გარკვეული უარყოფითი ქონებრივი შედეგები კი დგება სამართალდამრღვევის სფეროში, მაგრამ ხშირად იგი არაა, რადგანაც პასუხისმგებლობით სამართალდამრღვევი ასრულებს იმ მოვალეობას, რაც ვალდებულებით იყო განსაზღვრული. არ აბრუნებს ვთქვათ დაქირავებულს, ნათხოვარ ქონებას ნებაყოფლობით, მაგრამ აბრუნებს იძულების გამოყენების შედეგად. აქ სამართალდამრღვევის ქონებრივი სფერო სრულიადაც არ განიცდის რაიმე შეზღუდვას. ეს იდეა თანმიმდევრულადაა განვითარებული ს. ბრატუსის მიერ. მართალია, მას ბევრი მოწინააღმდეგეც ჰყავს მეცნიერებაში, მაგრამ ვფიქრობთ, პასუხისმგებლობის პრობლემის გამარტივების გზაზე იგი მნიშვნელოვანი ნაბიჯია. როცა სამართალდამრღვევზე ზემოქმედებაზეა საუბარი, ვფიქრობთ, სწორი უნდა იყოს. ს. ბრატუსის აზრი, რომ პასუხისმგებლობა ესაა სამართალდარღვევიდან გამომდინარე შედეგების არა განცდის მოვალეობა, არამედ თვით მათი განცდა იძულების მდგომარეობაში, მიუხედავად იმისა, როგორი შედეგები დგება — დამატებითი მოვალეობანი, რომელიც იწვევს ვალდებული პირის ქონებრივი და პირადი სიკეთეების აყრას თუ მხოლოდ აღრე არსებული მოვალეობის შესრულება მოხდება²⁶. ამ აზრს მხარს უჭერს ა. მიც-

²² Базылев В. Т. Об институте юридической... გვ. 113.

²³ Хоменко В. Н. დასახელებული ნაშრომ., გვ. 7.

²⁴ Малейн Н. С. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях, М., 1968, გვ. 13.

²⁵ Братусь С. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 69.

²⁶ Братусь С. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 103.

კევიჩი²⁷. ქონებრივი პასუხისმგებლობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ნიშანია ის, რომ იგი მიმართულია დაზარალებულის ქონებრივი მდგომარეობის აღდგინისაკენ და აქვს კომპენსაციური ხასიათი. მართლაც, ქონებრივი პასუხისმგებლობა ზომ მთლიანად ნაკარნახევია დაზარალებულის ინტერესებიდან. ერთ შემთხვევაში დაზარალებულისათვის მთავარია ანაზღაურდეს მიყენებული ზიანი, ხოლო თუ საიდან ანაზღაურდება შეიძლება ამას მისთვის დიდი მნიშვნელობა არ ჰქონდეს. სხვა დროს კი დაზარალებულისათვის მთავარი იყოს სწორედ ის, რომ მას ზიანი აუნაზღაურებს სამართალდამრღვევი. საქმე ისაა, რომ სამართალდარღვევის ფაქტი მარტო ქონებრივ ზიანში არ პოულობს თავის გამოხატულებას. დაზარალებულს ხშირად არაქონებრივი ზიანიც ადგება. სწორედ ზიანის მიმყენებლებზე ზარალის ანაზღაურების დაკისრებაში ზედან დაზარალებული თავისი ინტერესების უფრო სრულყოფილად დაცვას. თვით სამართალდარღვევის ბრალზეცაა ეს ხშირად დამოკიდებული. განზრახ და გაუფრთხილებლობით მიყენებული ქონებრივი ზიანი შეიძლება ერთნაირი იყოს, მაგრამ არაქონებრივი ხშირად განსხვავებული იქნება. დაზარალებულს, როგორც ნებაყოფლობითობის ისე იძულების ვითარებაში ერთი და იგივე ზიანი აუნაზღაურდება. მაგრამ დაზარალებულთა კმაყოფილება ნებაყოფლობითობის ვითარებაში ვაცილებით შეტი იქნება. ეს იმიტომ, რომ ზიანის მიმყენებელმა აღიარა დაზარალებულის უფლება და ეს აღიარება მოხდა არა სახელმწიფოებრივი იძულების გამოყენებით, არამედ ნებაყოფლობით ან თვით დაზარალებულის ავტორიტეტის გავლენით ან სამართალდამრღვევის სრული ნებაყოფლობით. კომპენსაცია მაინც შეფარდებითი ცნებაა. სამართალდარღვევის ყველა შედეგთა ყოველმხრივი კომპენსაცია ფაქტურად მიუღწევადია. როცა კომპენსაციაზე, დაზარალებულის ქონებრივი მდგომარეობის აღდგენაზეა საუბარი, უპირველეს ყოვლისა აქ იგულისხმება დარღვეული ვალდებულების ნატურით შესრულება. ეს პრინციპი მაქსიმალურად უნდა იქნას დაცული არა მარტო ვალდებულების ნორმალურად განვითარების ეტაპზე, არამედ მისი დარღვევის შემდეგაც. ი. პეტროვი ქონებრივი პასუხისმგებლობის სპეციფიკურ ნიშნებად გამოყოფს, ჯერ ერთი, მის კომპენსაციურ ხასიათს და მეორე, საჩქიის გამოყენებით მიღებული შედეგების ჩარიცხვას იმ პირის სასარგებლოდ, ვისი უფლებებიც დაირღვა²⁸. ვფიქრობთ, აქ ერთი თავისებურებაა ქონებრივი პასუხისმგებლობის. კომპენსაციას ისე, როგორ მივალწევთ, თუ დაზარალებულის სასარგებლოდ არ ჩაირიცხა სამართალდამრღვევზე დაკისრებული ზარალი. ი. პეტროვი, რომელიც დაზარალებულის ქონებრივი მდგომარეობის აღდგენას, მის ქონებრივ სარფას სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობის დამახასიათებელ ნიშნად თვლის, ზოგჯერ თვით დაზარალებულთა ინტერესების საპირისპიროდ ანვითარებს თავის აზრს. იგი წერს, რომ კრედიტორს მხოლოდ ზარალი უნდა აუნაზღაურდეს. ის თანხები, რომელიც ზარალს სცილდება არაა კომპენსაცია და მათი (საჯარიმო პირგასამტეხლო, ნაწილობრივ ჩათვლითი, ზოგჯერ განსაკუთრებული პირგასამტეხლო) კრედიტორის სასარგებლოდ ჩარიცხვა იწვევს მის უსაფუძვლოდ გამდიდრებას²⁹.

²⁷ Мицкевич А. В. რეცენზია ს. ბრატუსის წიგნზე — «Юридическая ответственность и законность (очерк теории)» - «Советское государство и право» 1978, № 2, გვ. 149.

²⁸ Петров И. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 65.

²⁹ იქვე, გვ. 59.

ჩვენ ვფიქრობთ, რომ აქ არავითარი უსაფუძვლოდ გამდიდრება არაა. მითუმეტეს, მკაცრი სანქციები კანონმდებლობით დაწესებულია უხეში დარღვეებისათვის. კრედიტორის ბიუჯეტში პირგასამტეხლოს ჩარიცხვა ხელს უწყობს დაზარალებულის უფლებრივ სფეროში დამდგარი ვნების როგორც მაქსიმალურ კომპენსაციას, ისე სტიმულს აძლევს მას უყურადღებოდ არ დატოვოს უფლებანი დარღვევის არც ერთი ფაქტი. თუ გამართლებულია უხეში დარღვევისათვის არამართლზომიერი პირზე მკაცრი ზემოქმედება, რატომ არ უნდა იყოს გამართლებული მართლზომიერად ქცევის წახალისება. დაზარალებულის უფლებათა აღდგენის საკითხი სხვა სახის პასუხისმგებლობებშიც არანაკლებ მნიშვნელოვანია. სისხლის სამართალში დაზარალებულები სწორედ დამნაშავეის დასაჯაში ხელავენ თავიანთი უფლებების დაცვას და მათთვის პასუხისმგებლობა ამ პოზიციებიდან ბიდანაა საინტერესო, ვიდრე ვთქვათ აღზრდა — გამოსწორების პოზიციებიდან, რაც სახელმწიფოს თვალსაზრისით პასუხისმგებლობისათვის მეტად მნიშვნელოვანია. აქ თვით დამნაშავეზე სასჯელით მიყენებული ტკივილები იწვევს დაზარალებულის ჭრილობათა მოშუშებას, დანაშაულით გამოწვეული არაქონებრივი ზიანის სრულყოფილად თუ არა, ნაწილობრივ ანაზღაურებას მაინც.

როგორც დავინახეთ, ქონებრივი პასუხისმგებლობის ცნებაში დაზარალებულის ინტერესები ფუნდამენტალურია. იგი მიმართულია მისი ქონებრივი მდგომარობის აღდგენისაკენ, მაგრამ ამგვარი შედეგები ხომ დარღვეული უფლებების ნებაყოფლობითი აღდგენის სიტუაციაშიც გვაქვს, რაც არაა პასუხისმგებლობა. მაგრამ აქ ჩვენის აზრით, განსხვავება ფორმებშია. ერთი და იგივე ზიანი შეიძლება ანაზღაურდეს ნებაყოფლობით და სახელმწიფოებრივი იძულებით — პასუხისმგებლობით. აქ ნებაყოფლობითობაც და სახელმწიფოებრივი იძულება ერთი მატერიალური სამართლებრივი ურთიერთობის ფარგლებში ხორციელდება. ლიტერატურაში ამის თაობაზეც სხვადასხვა თვალსაზრისია გამოთქმული. სწორედ შენიშნავს ვ. ა. ტარხოვი, სახელმწიფოებრივ ურთიერთობათა მისამართით, რომ პასუხისმგებლობა უნდა განვიხილოთ არა როგორც დამოუკიდებელი სამართლებრივი ურთიერთობა, არამედ, როგორც სახელმწიფოებრივ ურთიერთობათა შემადგენელი ნაწილი³⁰. მართლაც, ის უფლებამოვალეობანი, რომლებიც წარმოეშობათ მხარეებს დელიქტის გამო შესაძლებლობის სახით მოცემულია სახელმწიფოებრივ სამართლებრივ ურთიერთობებში. საქმე ისაა, რომ თუ თავდაპირველად მხარეთა ნება განსაზღვრავდა სამართლებრივი ურთიერთობის მიუღ დინამიკას, მათი ნება პარმონიაში იყო, პასუხისმგებლობის ვითარებაში სამართლებრივი ურთიერთობის რეალიზაცია უკვე ვარეგანი ძალის ზემოქმედებით ხდება, რამდენადაც მხარეთა ნება წინააღმდეგობაში მოექცა. რამდენადაც მხარეთა ურთიერთობის საფუძველში თანასწორობის პრინციპი ძევს, ეს საშუალებას იძლევა დავის ნებაყოფლობით მოგვარებისა. პასუხისმგებლობას ახალი სამართლებრივი ურთიერთობის წარმოშობას უკავშირებს მ. შარგოროდსკი, რომლის მისამართითაც სწორად შენიშნავს ს. ბრატუსი, რომ ახალი სამართლებრივი ურთიერთობა პასუხისმგებლობის დადგომისას არ წარმოიშობა, არამედ რეალიზირდება სამართლებრივი ურთიერთობა, რომლის შინაარსიცაა ან ადრე არსებული მოვალეობა, ან მოვალეობა,

³⁰ Тархов В. А. Ответственность по советскому гражданскому праву. Издательство Саратовского университета, 1973, стр. 18.

რომელიც სამართალდარღვევასთან დაკავშირებით წარმოიშობა³¹. ასეთივე პოზიციაზე დგას და ს. ბრატუსის უქერს მხარს ა. მიცკევიჩი. იგი წერს, რომ სწორია ს. ბრატუსის იმაში, რომ პასუხისმგებლობა არ უნდა განვიხილოთ განსაკუთრებულ სამართლებრივ ურთიერთობად³². საპირისპირო აზრს ანვითარებს ვ. კიჩატოვა მისი აზრით, პარალელურად არსებობს ორი სახის სამართლებრივი ურთიერთობა, ვალდებულების ნატურად შესრულებისა და ზარალის ანაზღაურებისა, პასუხისმგებლობითი სამართლებრივი ურთიერთობა დამოუკიდებელი ბუხებისაა თავდაპირველ ვალდებულებასთან მიმართებაში³³. პასუხისმგებლობის მდგომარეობა სამართლებრივი ურთიერთობის განვითარების განსაკუთრებული ეტაპია. ეს ეტაპი არაა აუცილებელი სამართლებრივი ურთიერთობის განვითარებისათვის. უფრო მეტი, იგი უკიდურესად არასასურველია, რამდენადაც პასუხისმგებლობის მდგომარეობის წარმოშობა მიუთითებს იმაზე, რომ სამართლებრივი ურთიერთობის განვითარება ანომალურია — შენიშნავს ი. ჟიცინსკი³⁴. აქედან გამომდინარე, სწორად უნდა ჩაითვალოს ის, რომ ქონებრივი პასუხისმგებლობა ქონებრივი ურთიერთობის განვითარების განსაზღვრულ ეტაპზე ჩნდება და იგი რაიმე ახალ მატერიალურ სამართლებრივ ურთიერთობას არ წარმოადგენს.

სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობის ერთ-ერთ დამახასიათებლად გამოყოფენ მის ქონებრივ ხასიათს. ი. პეტროვი წერს, რომ ქონებრივი ხასიათი — სამოქალაქო პასუხისმგებლობის არსებითი ნიშანი³⁵. ეს აზრია გატარებული რიგ სახელმძღვანელოებში³⁶. ეს თავისებურება გამომდინარეობს თვით სამოქალაქო სამართლებრივი რეგულირების თავისებურებიდან. ამ რეგულირებაში ხომ ქონებრივი ურთიერთობები ფუნდამენტალურია. თუმცა ქონებრივი პასუხისმგებლობა კიდევ უფრო ფართო ცნებაა და სამართლის სხვა დარგებშიც გვხვდება. ვარდა ამისა, სამოქალაქო სამართალი არაქონებრივ ურთიერთობებსაც აწესრიგებს. ო. კრასავჩიკოვი სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობის სპეციფიკური ნიშნებიდან გამოყოფს ნორმატიულ დასაბუთებულობას და მის სპეციფიკურ სოციალურ მიმართულებას, რაც გამოიხატება აღმდგენით და გამაფრთხილებელ ფუნქციებში³⁷. უნდა ითქვას, რომ ნორმატიული დასაბუთებულობა ვერ ჩაითვლება სამოქალაქო პასუხისმგებლობის სპეციფიკურ ნიშნად, საერთოდ იურიდიული პასუხისმგებლობის სპეციფიკაც არაა იგი. ნორმატიულობა დამახასიათებელია მრავალი ისეთი მოვლენისათვის, რაც სამართლებრივის ფარგლებს გარეთაა. სწორად შენიშნავს ს. ბრატუსი, რომ ნორმატიულობა დამახასიათებელია არა მარტო სამართლისათვის. ცნობილია, რომ საზოგადოებრივ ურთიერთობათა რეგულირება (სოციალური რეგულირება) ხორციელდება არა მარტო სამართლებრივი ნორმებით, არამედ სხვა სო-

³¹ Братусь С. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 102—103.

³² Мицкевич А. В. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 148.

³³ Кичатова, В. С. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 104—105.

³⁴ Жицинский Ю. С. Санкция нормы советского гражданского права, Воронеж, 1968, გვ. 22.

³⁵ Петров И. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 55.

³⁶ Советское гражданское право, часть I, Изд-во Ленинградского университета, 1982, გვ. 362.

³⁷ Красавчиков О. А. Ответственность меры защиты и санкции в советском гражданском праве. — «Сборник ученых трудов», вып. 27, Свердловск, 1973, გვ. 9.

ციალური ნორმებით — ზნეობრივი ნორმებით, ადათებით, მოცემულ საზოგადოებაში დამკვიდრებული ტრადიციებით, სოციალისტური საერთო ცხოვრების წესებით და ა. შ.³⁸.

მეცნიერთა აზრთა სხვადასხვაობა სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობის თაობაზე თავის ლოგიკურ გამოხატულებას პოულობს სამოქალაქო სამართლის სახელმძღვანელოებში. ჩვენ რამდენიმე მათგანს მოვიტანთ. ერთ-ერთი მათგანის მიხედვით ქონებრივი პასუხისმგებლობა გულისხმობს იძულებითი ხასიათის ისეთი ღონისძიების გამოყენებას, რომელიც აკისრებს სამართალდამრღვევს ძირითად ვალდებულებასთან შედარებით დამატებით ქონებრივ მოვალეობებს³⁹. სხვა სახელმძღვანელოებში ასეთი აზრია გატარებული სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობის ზოგადი ცნების თაობაზე: „სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობა წარმოადგენს ქონებრივი ხასიათის იძულებითი ზემოქმედების ღონისძიებას, რომლის გამოყენებაც იწვევს უარყოფით ქონებრივ შედეგებს იმ პირისათვის, რომელმაც დაარღვია სამოქალაქო სამართლის ნორმები“⁴⁰. არის ასეთი განსაზღვრებაც: „სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობა კანონით ან ხელშეკრულებით ვათვალისწინებულ ქონებრივი ხასიათის სახელმწიფოებრივი იძულების ღონისძიებაა, რომელიც გამოიყენება დაზარალებულის დარღვეული მდგომარეობის აღსადგენად და დასაკმაყოფილებლად სამართალდამრღვევის ხარჯზე“⁴¹.

ჩვენს აზრით, სამოქალაქოსამართლებრივი პასუხისმგებლობა შეიძლება ასე განსაზღვროთ: სამოქალაქოსამართლებრივი პასუხისმგებლობა ესაა სამოქალაქოსამართლებრივი სანქციის რეალიზაცია სახელმწიფოებრივი იძულების ვითარებაში, რომელიც მიმართულია კრედიტორის (დაზარალებულის) ქონებრივი (ზოგჯერ არაქონებრივი) მდგომარეობის აღდგენისაკენ სამართალდამრღვევზე თავდაპირველი და დამატებითი მოვალეობის დაკისრების ხარჯზე.

В. И. ЗОИДЗЕ

К ПОНЯТИЮ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ

Резюме

В работе критически изучены существующие взгляды на сущность гражданско-правовой ответственности. Автором поддерживается и развивается концепция, согласно которой гражданско-правовая ответственность является реализацией санкции гражданско-правовой нормы посредством государственного принуждения.

ნაშრომი წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ქართული სამართლის ისტორიის განყოფილებამ

³⁸ Братусь С. Н. დასახელებული ნაშრომი, გვ. 48.

³⁹ Гражданское право БССР, том I, Под ред. В. Ф. Чигира. Мин., Изд-во БГУ, 1975 გვ. 355—356.

⁴⁰ Советское гражданское право, том I, под ред. Рясенцева В. А., М., 1975, гв. 515.

⁴¹ Советское гражданское право, том I, под ред. Смирнова В. Т., Толстого Ю. К. и др. Ленинград, изд-во ЛГУ, 1982, гв. 362.

ЭВА БЕНЬКОВСКА

ОСНОВНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОЙ ВИКТИМОЛОГИИ

1. Вступительные замечания

Благодаря работам пионера виктимологии в СССР Л. В. Франка¹ советскому читателю хорошо известны история и достижения виктимологии в мире до середины семидесятых годов. Однако виктимология — наука необыкновенно динамичная и всегда вызывает разногласия.

В настоящей статье автор ставил своей целью представить проблемы, не затронутые в работах Л. В. Франка, с учетом прежде всего тех, которые в настоящее время вызывают особенно оживленную дискуссию.

2. Понятие и предмет виктимологии

2.1. «Общая» и «криминальная» виктимология

Первоначально виктимология была связана исключительно с явлениями преступности. Поэтому предметом ее изучения были только жертвы преступлений. Да и по сей день решительное большинство авторов, занимающихся этой проблематикой, трактует виктимологию именно как науку о жертвах преступлений. В связи с этим иногда она именуется «криминальной» или «пенальной» виктимологией.

Однако признаваемый часто «отцом» виктимологии Б. Мендельсон, который также связывал виктимологию со сферой преступности², предложил значительно более широкий подход к этой дисциплине. В своих очередных публикациях автор доказывал, что виктимология должна быть наукой о всех категориях социальных жертв и лишь в частности — о жертвах преступлений³. Для того, чтобы подчеркнуть значение этого нового подхода, он предложил определить эту науку как «общую» виктимологию⁴.

Однако взгляды Б. Мендельсона одобрили лишь немногие ученые⁵. А. П. Сепарович назвал такую виктимологию макровиктимологией⁶.

При таком состоянии дел представляется необходимым уделить этой проблематике несколько большее внимание.

В первую очередь здесь следует рассмотреть используемое Б. Мендельсоном понятие «все категории социальных жертв». Необходимо заметить, что это необыкновенно широкое понятие. Оно охватывает две группы жертв, выделенные самым общим образом по источнику ущерба: 1) все жертвы действия сил природы и 2) все жертвы каких-либо человеческих действий.

Основное сомнение по поводу этой классификации вытекает прежде всего из того, что, если наличие жертв сил природы в их основной массе остается пока полностью (или почти полностью) за пределами возможностей человеческого вмешательства (например, жертвы землетрясений, ураганов, длительных засух или проливных дождей, болезней, эпидемий), то вторые всегда представляют собой след-

ствие принятия определенных решений или поведения в форме как действия, так и бездействия. Таким образом, в этом плане мы имеем дело с проблемами, не сравнимыми как по своему внутреннему содержанию, так и социальному значению. И хотя бы по этой причине они не могут и не должны трактоваться как одна, а тем более единая исследовательская область.

Более того, представляется, что проблематика жертв, становящихся таковыми в результате действия сил природы, вообще не должна включаться в объект заинтересованности виктимологии, даже как науки о жертвах в самом широком понимании. Ведь подобная проблематика в значительно большей степени относится к сфере естественно-технических, чем социальных наук.

Группа всех жертв, становящихся ими в результате действий человека, в свою очередь, представляет собой совокупность, сильно дифференцированную внутренне, так как сами эти действия — как источник нанесения ущерба — необыкновенно разнообразны.

Предметом исследований виктимологии при таком положении дел должны быть, в частности, как все человечество как потенциальная жертва наличия в некоторых государствах атомного и нейтронного оружия; группы народов или отдельные народы как жертвы, например, вооруженных конфликтов; группы населения, находящиеся под угрозой процессов загрязнения их натуральной среды; определенные социальные группы или индивиды, вовлеченные в процессы социальных отклонений и патологии; так и, в конце концов, жертвы разных несчастных случаев и преступлений.

Но такой широкий предмет исследований только одной науки вызывает весьма обоснованное возражение. В связи с этим следует высказать мнение, что виктимология не должна трактоваться как «общая» наука о всех — независимо от источника ущерба — социальных жертвах. Ведь категория социальной жертвы охватывает настолько разнородные и несравнимые явления, что они ни в коем случае не могут составлять единый предмет научного исследования.

Таким образом представляется, что «криминальная» виктимология не может рассматриваться как составная часть «общей» виктимологии, что не значит, что она может функционировать в полном отрыве от других наук о социальных жертвах. Однако, если эти науки будут иметь общее название «виктимология», они не могут составлять одну «общую» виктимологию, а должны иметь еще прилагательное дополнение, отражающее специфику их содержания. Кроме того, они должны иметь соответствующую теоретическую и методологическую базу, приспособленную к предмету их исследований.

2.2. Понятие жертвы преступления

Давая самую синтетическую дефиницию криминальной виктимологии, можно сказать, что это наука о жертве преступления.

С этимологической точки зрения слово «жертва» — персонифицированное понятие. Ведь оно всегда ассоциируется с переживанием обиды и мучения, которые могут быть отнесены только к человеку. Однако в виктимологии отсутствует согласие по вопросу понимания рассматриваемого термина. В самом общем виде проблема сводится к тому, следует ли это понятие относить только к человеческим индивидам⁷, или же оно может охватывать также некоторые, более или менее формализованные, группы индивидов⁸, а также определенные абстрактные образования⁹.

7. «მაცნე», ეკონომიკისა და სოციალისტური განვითარების სამინისტრო, 1985, № 3

Представляется, однако, что спор о дефиниции жертвы преступления — это не только терминологическая дискуссия. За ним стоит определенная научная проблема. Дело в том, что употребление в виктимологии суженной только до физических лиц дефиниции жертвы преступления как бы «заранее» исключает из поля ее заинтересованности некоторое число преступлений: большее, когда жертву преступления идентифицируют только с человеком; меньшее, если под этим понятием подразумевают и определенные группы индивидов.

С этой точки зрения спор о значении обсуждаемого термина, по существу, является спором об объеме виктимологических исследований. Поэтому не подлежит сомнению, что в этом случае — абстрагируясь от лингвистической точности — самым правильным, по-видимому, является употребление такой формулы понятия жертвы преступления, которая — понимаемая как предмет виктимологии — не создает каких-либо ограничений при проведении виктимологических исследований.

Существенным генетическим фактором в возникновении разногласий по вопросу понимания жертвы преступления, несомненно, стал тот факт, что работы пионеров и классиков виктимологии концентрировались только на проблемах, касающихся жертв преступлений против физических лиц. Ведь таково было направление как теоретических рассуждений, так и проводимых эмпирических исследований. Впрочем, по сей день в виктимологии решительно доминирует это уже «классическое» направление.

Лишь в последние годы стали появляться публикации, относящиеся и к другим преступлениям, особенно таким, в которых наносится ущерб одновременно и человеческим индивидам, и определенным группам личностей, и даже определенным абстрактным образованиям¹⁰. В связи с этим появился новый термин, определяющий это направление виктимологических исследований как «организационную» виктимологию¹¹. Однако сегодня еще трудно предсказать, каково будет дальнейшее развитие этого направления. Ведь здесь необходима выработка новых исследовательских методов и иного теоретического подхода.

При обсуждении вопросов, связанных с определением понятия жертвы, а тем самым и предмета заинтересованности виктимологии, нельзя не остановиться на проблематике, связанной с так называемыми «преступлениями без жертв».

Концепция «преступлений без жертв» тесно связана со спорами по вопросу виктимологического понятия жертвы преступления, а особенно с фактом ее персонализации. Ведь «преступления без жертв» дефинируются как действия, заключающиеся в «добровольном, частном обмене пользующимися особым спросом, но официально запрещенными благами и услугами»¹² в отношении особенно таких явлений как проституция, порнография, наркомания, алкоголизм, сексуальные отклонения и т. п. Таким образом, по сути дела речь идет о событиях, в которых их непосредственные участники получают взаимную выгоду и — самое главное — не испытывают ущерба. Поэтому концепция «преступлений без жертв» стала своего рода депенализационным направлением, особенно в американской уголовной системе, ставящей под сомнение правильность и целесообразность пенализации таких деяний, которые не вызывают чувства какого-либо ущерба со стороны их участников.

С точки зрения виктимологии, проблема «преступлений без жертв» рассматривается в иной плоскости. Ведь если исходить из самого широкого понимания жертвы, а следовательно, иметь в виду

не только отдельных человеческих индивидов, но и определенные социальные группы, а также абстрактные образования, то окажется, что, хотя «преступления без жертв» не имеют персонафицированных жертв, они посягают на определенные коллективные и абстрактные блага. По этой же причине они находятся в поле заинтересованности виктимологии. Впрочем, следует отметить, что большинство способов поведения этого типа — это проявление социальных отклонений и социальной патологии, т. е. это пограничные по отношению к преступности явления. Следовательно, ими не следует пренебрегать при исследовании феноменов преступности. Иной, по моему мнению, не менее важный аспект обсуждаемого вопроса, который, впрочем, требует более широкого рассмотрения, — это проблема, с одной стороны, права личности на «самоущерб» (например, путем наркотизирования, алкоголизации), а с другой — проблема покушения путем такого «самоущерба» на блага близких лиц или всего общества. Таким образом, речь идет о проблеме сферы свободы индивида и диапазоне допускаемых ограничений этой свободы.

3. Направления виктимологических исследований

3.1. Исследования роли жертвы в генезисе преступления

Классической, а в то же время центральной исследовательской проблемой криминальной виктимологии является вопрос установления влияния жертвы на совершение преступного деяния.

С этой точки зрения основное значение имеет проблематика типа связи между жертвой и преступником. Существом этой связи представляют собой взаимодействие ее участников¹³, преступление же при таком подходе становится проявлением конфликта между этими лицами¹⁴.

Центральное место в рассуждениях о роли жертвы в генезисе преступления уже давно занимает пока почти единственная общая концепция. Это известная концепция «victim precipitation» — жертвы, «ускоряющей» возникновение преступления, которую сформулировал в 1958 г. в отношении убийств М. Е. Вольфганг. В его трактовке «victim precipitation» означает ситуацию, в которой жертва первой пользуется физической силой по отношению к позднему преступнику, показывает ему или пользуется оружием или иным способом агрессивно инициирует событие, доводящее в итоге до убийства¹⁵.

Концепция М. Е. Вольфганга многократно проверялась эмпирическим путем относительно разных преступлений. Оказалось, однако, что в ее интерпретации допускается большая произвольность, которая приводит к значительным различиям в результатах отдельных исследований. Это дало основание для критики ее методологической обоснованности¹⁶. Тем же менее, «victim precipitation» все еще считается весьма хорошим исследовательским инструментом, особенно по отношению к убийствам и побоям.

Известной попыткой развития обсуждаемой концепции стала классификация М. К. Сенгстока и Ж. Лианга, выдвинутая в 1979 г. на III Международном симпозиуме по виктимологии. Эти авторы указали, что роль жертвы в генезисе преступления можно анализировать по трем обособленным моделям: 1) модели «ускоряющей» жертвы (the Victim Precipitation Model), в которой жертва побуждает преступника к совершению запрещенного деяния; 2) модели конфликта (the Conflict Model), в которой преступник и жертва вовлечены в

какой-то конфликт и выступают альтернативно в ролях преступника и жертвы, а также 3) модели «доступной» жертвы (the Available Victim model), в которой преступник наблюдал за жертвой и может предусмотреть ее поведение, но сама жертва имеет по крайней мере ограниченное сознание его присутствия. По мнению авторов, особенно опасна для жертвы — ввиду отсутствия достаточно сильных стимулов для защитных реакций — третья из перечисленных ситуаций¹⁷.

Упомянутая выше классификация несомненно заслуживает внимания. Ведь она представляет собой попытку более широкого рассмотрения обсуждаемой сферы явлений.

Здесь заслуживают внимания также некоторые более поздние попытки создания виктимологических типологий и классификаций.

Следует помнить, однако, что все более ранние, классические типологии и классификации, то есть те, авторами которых были Г. фон-Гентиг, Г. Эллиенбергер, Б. Мендельсон, Е. А. Фаттах, Л. Г. Шульц и С. Шафер, натолкнулись на многочисленные и не лишённые оснований упреки, касающиеся особенно их методологической обоснованности. Сравнительно доброжелательно критики оценивали предложение Т. Селлина и М. Е. Вольфганга, которое несколько модифицировал главный его сторонник Р. А. Зильверман¹⁸.

Представленные в последние годы новые типологические модели отличаются от классических прежде всего тем, что в них сопоставляются типы жертв или проявления их поведения с криминальным поведением. В качестве примера здесь можно привести две модели, предложенные в 1976 г.

Первой является модель Е. А. Фаттаха. Отправной точкой автора при ее конструировании было утверждение, что тип жертвы преступления представляет собой элемент, рационализирующий преступную деятельность. Он влияет на степень внешнего и внутреннего контроля потенциальных виновников, а следовательно, на степень их готовности к нарушению определенных правовых норм. Исходя из этого принципа, Е. А. Фаттах выделил следующие ситуации: 1) отсутствие жертвы, в значительной мере снижающее силу моральных запретов; 2) наличие абстрактной жертвы, т. е. неперсонализованной и неконкретной, которая — так же, как в ситуации с отсутствием жертвы, — вызывает у преступника меньшее внутреннее сопротивление, чем деяния, направленные против реальных жертв; 3) наличие соглашающихся жертв, которые дают деянию известное оправдание; 4) наличие просящих и уговаривающих жертв, которые иногда сильнее, чем соглашающиеся жертвы, придают деянию своего рода оправдание, подобное прорывам самых сильных моральных барьеров, а также 5) наличие провоцирующих и «ускоряющих» жертв, которые своим поведением показывают, что они заслуживают стать жертвой преступления¹⁹.

Таким образом, эта схема учитывает не только персонализованные жертвы, но и указывает, каким образом определенный тип жертвы может противодействовать или стимулировать несоблюдение внутренних и внешних моральных запретов.

Вторую модель предложил Р. А. Балл. Пользуясь общим термином «виктимологический цикл», понимаемый как «институционализированная модель взаимной виктимизации», этот автор определил в качестве основных виктимологических процессов: агрессию, регрессию и отказ и обособил, базируясь на этих процессах, следующие формы виктимологического цикла: 1) взаимную агрессию — модель взаимодействия, в которой каждый индивид агрессивно относится к другому; 2) агрессию — регрессию — например, связь между защитными

действиями алкоголика и агрессивными предложениями пить со стороны других лиц; 3) агрессию — отказ — модель взаимодействия, в которой слабо маскируемая агрессия одного индивида наталкивается на терпеливый отказ другого; 4) взаимную регрессию — модель взаимодействия, в которой каждый индивид, постоянно уступая, усиливает свою зависимость от другого, поступающего таким же образом; 5) регрессию — отказ — например, связь между алкоголиком и лицом, которое ожидает виктимизацию с его стороны, а также 6) взаимный отказ — модель взаимодействия, в котором индивиды символически оправдываются друг перед другом, чтобы в конце концов принять действия, прерывающие такое положение вещей²⁰.

Кроме того, здесь необходимо отметить, что по-прежнему значимое место в исследованиях роли жертвы в генезисе преступления занимает одна из классификаций Б. Мендельсона, а именно типология, сконструированная с использованием критерия степени «вины» жертвы в доведении до преступления. Напомним, что в ее состав входят следующие категории жертв: 1) совершенно невиновная жертва; 2) жертва, менее виновная, чем виновник; 3) жертва, виновная в той же степени, что виновник; 4) жертва, более виновная, чем виновник, и 5) жертва самая виновная и исключительно виновная²¹.

Эта типология все еще пользуется большим успехом среди исследователей, являясь основой многих эмпирических исследований. Впрочем, она также претерпела некоторую модификацию. Д. С. Кластер и Д. С. Давид предложили расширить ее дополнительной категорией «защищающейся» жертвы. Это категория, противоположная категории «исключительно виновной» жертвы, а категория «совершенно невиновной» жертвы находится в их трактовке — посредине схемы²².

Следует также обратить внимание, что именно эта типология ввела в виктимологию понятие «вины» жертвы, положив тем самым начало развитию многих позднейших теорий о разного рода «ответственности» жертвы за преступное деяние, которые пользуются популярностью по сей день²³.

3.2. Исследования масштабов явления криминальной виктимизации

Возникновение и развитие виктимологии тесно связаны с началом так наз. *victimization surveys*, то есть исследований масштабов виктимизации в обществе, которые заключаются в опросе представительных групп населения с целью выяснения, были ли они жертвой какого-либо преступления в течение определенного времени²⁴.

Зачисление «*victimization surveys*» в объем заинтересованности виктимологии происходит почти автоматически, хотя в свое время С. Шафер решительно воспротивился такой трактовке проблемы, утверждая, что обсуждаемый тип исследований, по сути дела, относится к группе криминологических исследований, а точнее — статистико-криминальных, а не виктимологических²⁵.

Однако мнение С. Шафера является почти единичным, хотя и не лишенным оснований. Ведь не вызывает сомнения, что идея «*victimization surveys*» «связана с постоянными усилиями криминологов установить диапазон невыявленной (латентной) преступности.

Однако «*victimization surveys*» ставят своей целью не только уточнение масштабов виктимизации, понимаемой как факт бытия жертвой преступления, но и получение информации об основных признаках, характеризующих как индивидуальную жертву, так и ее сре-

ду, а прежде всего об общественном поведении, детерминирующем проблему сообщения об испытанной виктимизации органам преследования. Кроме того, следует напомнить, что обсуждаемые исследования — пока еще единственные, которые выявляют уровень рецидива жертв.

Начало исследованиям масштабов виктимизации было положено в 1965 г. в США. С этого времени они ведутся в стране систематически и основываются на репрезентативных выборках. С 1973 г. результаты исследований регулярно опубликовываются. В других странах в своем большинстве такие исследования носят пока еще лишь характер частных и пилотажных исследований или же региональных и даже общегосударственных, но однократных.

В последнее время предпринимаются попытки сравнить результаты исследований, проводимых в разных странах. Это может дать много существенных сведений о различиях и сходствах явления криминальной виктимизации в отдельных обществах. Однако проведение сравнительных исследований чаще всего затрудняется тем, что обычно в исследованиях используются различные методы. В связи с этим некоторые авторы считают, что одной из самых важных задач является унификация исследовательских процедур²⁶.

3.3. Исследование социального и правового положения жертв преступлений

Рост интереса к личности жертвы преступления выдвинул на первый план многочисленные проблемы (социальные и правовые), с которыми она сталкивается с момента виктимизации, именуемые пост-криминальной виктимизацией — «post-crime victimization»²⁷. Таким образом, ситуация повсеместной стигматизации жертв преступлений стала причиной проведения широких исследований и официальных акций, ставящих своей целью создание жертвам как можно более широких возможностей для использования соответствующей опеки и помощи со стороны государства и его органов.

Здесь стремления виктимологов имеют прежде всего четыре основные направления: 1) воспитание общества и его институтов в духе оказания помощи жертвам преступлений; 2) обеспечение жертвам преступлений необходимой правовой помощи и защита их прав в полицейском и судебном производстве; 3) обеспечение жертвам преступлений возможности компенсации за понесенные материальные потери и причиненный моральный ущерб не только от виновников их виктимизации, но и прежде всего от государства, а также 4) выработка теории и практики системы способов защитного поведения у жертв преступлений, противодействующих их рецидиву, а у потенциальных жертв — вообще испытыванию ими виктимизации²⁸.

Многие системы всесторонней помощи жертвам преступлений особенно широко действуют в Соединенных Штатах Северной Америки. Подобные действия предпринимаются и в некоторых других странах, например, в Швеции и Австралии. Здесь создаются специальные службы, состоящие из высококвалифицированных специалистов по медицине, психиатрии, психологии, социологии и праву. Они действуют как самостоятельные единицы или же при полицейских, прокурорских органах, при больницах.

Особое место в программах опеки и помощи жертвам преступлений занимает проблема обеспечения компенсации — путем создания государственных компенсационных фондов — за причиненный ущерб и

страдания, начало которой положил М. Фрей²⁹. В настоящий момент фонды такого типа функционируют уже во многих странах. Кроме того, постоянно ведутся работы по их совершенствованию и увеличению средств, служащих реализации их целей.

Важную роль в обсуждаемом направлении виктимологии играют также исследования правового положения жертв преступлений, которые обособливаются среди других виктимологических исследований и именуются «процессуальной» виктимологией³⁰. Их задача — установить действительное положение жертвы на стадиях предварительного следствия и судебного разбирательства и на этом основании — путем соответствующей модификации и расширения ее правомочий — обеспечить максимальную защиту ее процессуальных интересов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Здесь имеются в виду прежде всего две работы этого автора, а именно: Виктимология и виктимность (Об одном новом направлении в теории и практике борьбы с преступностью). Душанбе, 1972; Потерпевший от преступления и проблемы советской виктимологии. Душанбе, 1977.
2. См. на эту тему: В. Mendelson: The origin on the Doctrine of Victomology, I. Drapkin, E. Viano: Victimology, Toronto—London.
3. См. например, работу этого автора: Victimology and the Technical and Social Sciences: A Call for the Establishment of Victimological Clinics, I. Drapkin, E. Viano: Victimology. A New Focus, vol. 1: Theoretical Issues in Victimology, Toronto—London 1974, 25—35; Victimology and Contemporary Society's Trends, E. Viano: Victims and Society, Washington D. C. 1976, p. 7—27.
4. В. Mendelson: Socio-analytic Introduction to Research in a General Victimological and Criminological Perspective, H. J. Schneider: The Victim in International Perspective, Berlin—New York 1982, p. 59—64.
5. К ним относятся прежде всего: P. Separovic: Victimology: A New Approach in the Social Science, Victimology. A New..., vol. 1, p. 15—24; V. N. Dadrian: An Attempt at Defining Victimology, там же p. 40—42; D. L. Smith, K. Weis: Toward an Open-systems Approach to Studies in the Field of Victimology, там же, p. 43—49; J. M. Teutsch, C. K. Teutsch: Victimology. An Effect of Consciousness, Interpersonal Dynamics and Human Physics, там же, p. 169—195; L. Falandysz: Pokrzywdzony w prawie karnym i wiktimologii, Warszawa 1980, с. 58—60.
6. P. Separovic: La prevention du genocide—essai de macrovictimologie, Third International Symposium on Victimology, Muenster/Westphalia, September 2—8, 1979, Federal Republic of Germany, Abstracts.
7. Так, например: H. Zipf: Die Bedeutung der Victimologie für die Strafrechtspflege, „Monatschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform“ 1970, nr 53, 3; W. H. Nagel: The Notion of Victimology in Criminology, Victimology, p. 103.
8. В частности: D. Glaser: Victim Survey Research: Theoretical Implications, Victimology p. 31; R. Quinney: Who is the Victim? там же p. 104.:
9. На необходимость такого подхода к понятию жертвы указывал Г. Фон-Геттинг: The Criminal and His Victim. Studies in the Socio-Biology of Crime, New Haven 1948, p 440; См. также H. J. Schneider: Victimologie. Wissenschaft vom Verbrechensopfer, Tübingen 1975, S. 11.
10. См. напр.: R. R. Dynes E. L. Quarantelli: Organizations as victims in Mass Civil Disturbances, Victimology, 68...; J. A. Mack: A Victim-Role Typology of Rational Economic Property Crimes, Victimology, A New... vol. 1, p. 137—135; M. Jousten: Victimization and Corruption, Second International Symposium on Victimology, Boston September, p. 15—11, 1976, Abstracts.

11. D. Vaughan: Organizational Victimology, Thrid International...
12. E. M. Schur: Crimes Without Victims. Deviant Behaviour and Public Policy. Abortion, Homosexuality, Drugg Addition, New York 1965, p. 5.
13. Здесь см., в частности: J. Weber: On the Psychodiagnosis of the Offen-der-Victim Re lationshp: An Approach to a Quantifying Description, Victimology, A New..., vol- I p. 155—167; H. J. Schneider, op. cit., p. 101.
14. R. R. Deming: Advocating the Concept of the Victim-Offender Relationship, Second In- ternational...
15. M. E. Wolfgang: Patterns in Criminal Homicide, Philadelphia 1958, p. 124.
16. На эту тему см. R. A. Silverman: Victim Precipitation: An Examination of the Concept Victimology. A New..., vol. 1, p. 99—109.
17. M. C. Sengstock, J. Lieng: Elderly Victimof Crim: A Refinement of Theory in Victimolo- gy, The Victim in..., 115. p.
18. R. A. Silverman: Victim Typologies: Overwiev, Critique and Reformulation, Victimolo- gy, p. 58.
19. E. A. Fattah: The Use of the Victim as an Agent of Self-Legitimization: Toward a Dyna- mics Explanation of Criminal Behaviour, Victims and Society, p. 109—113.
20. R. A. Ball: The Victimological Cycle, Victimology. An International Journal, Fall 1976, vol. 1, nr 3, p. 383—392.
21. B. Mændelson: Une nouvelle branche de la science bio-psychosociale: la victimologie, Revue Internationale de Criminologie et de Police Technique 1956, nr 2, p. 782.
22. D. S. Clasier, D. S. David: The Resisting victim: Extending the Concept of Victim Res- ponsibility, Second International...
23. S. Schafer: The Victim and His Criminal. A Study in Functional Responsibility, New York 1968.
24. R. Hood, R. Sparks: Ciitizen's Attitudes and Police Practice in Reporting Offenses, Vic- timology, 165; H. J. Schneider, op. cit., p. 52.
25. Pioneers in Victimology, Victimology. An International Journal, Summer 1976, vol. 1, nr 2, p. 224—225.
26. M. D. Clinard: Comparative Crime Victimization Surveys: Some Problems and Results, Second International...
27. R. Reiff: The Invisible Victim. The Criminal Justice Forgotten Responsibility, New Jork 1979, p. 75.
28. Там же, p. 36.
29. M. Fry: Justice for Victim, The Observer 1967.
30. H. Maisch, H. Schuler — Springorum: Proced:ral Victimology and Its Contribution to- Victimological Knowledge, Victimology. A New..., vol. III: Crimes, Victims and Jus- tice, Toronto-London, 1975, p. 13—20.

რუსულ ხანაბროში

სასჯელის კლასორივი ხასიათი „რუსკაია პრავდას“ მიხედვით

„რუსკაია პრავდა“ ისტორიულ საწყისებს აღმოსავლეთ სლავთა ისტორიიდან იღებს. კანონთა ეს კრებული ხანგრძლივი დროის მანძილზე ყალიბდებოდა და, ცხადია, მასში შესაბამისი საზოგადოების განვითარებაც აისახა.

„რუსკაია პრავდა“ კლასობრივი საზოგადოებისა და სახელმწიფოს წარმოშობის, განვითარების კვლად იქმნებოდა ადამიანთა სამართლის, ნორმატიული მნიშვნელობის მქონე სასამართლო პრეცედენტისა და კიევის რუსეთის სახელმწიფოს ხელისუფლების ორგანოების მიერ მიღებული კანონების საფუძველზე.

კიევის რუსეთში წარმოების მთავარ დარგს წარმოადგენდა მიწათმოქმედება. აქედან მომდინარეობს ძველი რუსული სამართლის უმნიშვნელოვანესი ფუნქცია — მიწაზე ფეოდალური საკუთრების განმტკიცება და დაცვა.

ძველი რუსული სამართალი ფრიად მკაცრ სასჯელებს ითვალისწინებს საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული დანიშნულებისათვის. გაბატონებულ კლასს განსაკუთრებული დამოკიდებულება ჰქონდა იმ პირებისადმი, რომელნიც ხელყოფდნენ საზოგადოების მმართველი კლასის ხელისუფლების საფუძველს — ფეოდალურ საკუთრებას.

„რუსკაია პრავდა“ საკუთრებისა და ფეოდალთა უფლებების დარღვევის სისხლის სამართლებრივ დანაშაულთა კატეგორიას მიაკუთვნებს. სამართლის ეს კრებული სრულიად არ შეიცავს ნორმებს, რომლებიც სამოქალაქო სამართლებრივი სარჩელის გზით არეგულირებენ მიწის საკუთრების უფლებიდან წარმოქმნილ დავებს. ეს როდი ნიშნავს, რომ რეალურად ასეთი დავები არ არსებობდნენ. „რუსკაია პრავდა“ დანაშაულად მიიჩნევს მიწის დარღვევას და ა. შ. მაგ., „რუსკაია პრავდას“ 71—73 მუხლები იცავენ მიწაზე საკუთრებას თემის წევრთა ხელყოფისაგან. აქ საუბარია საკუთრების უფლების დარღვევაზე და არა სხვის საკუთრებაში მყოფი მიწის მიტაცებაზე „Если кто срубит знак бортовой (межи) или распашет пашенную землю или подрубит дуб со знаменем или межевой, то (платить) 12 гривен штрафа“¹.

ჯარიმის ასეთი დიდი ოდენობა — 12 გრივანა, ორჯერ აღემატება რიადოვიჩის ან მონა ქალის მკვლელობისათვის დადგენილი ჯარიმის ტარიფს. ეს კი მოწმობს აღნიშნულ დარღვევათა რაოდენობის ზრდისა და მიწაზე კერძო საკუთრების უფლების პრივილეგირებულ (უპირატეს) დაცვაზე.

„რუსკაია პრავდას“ 83-ე მუხლი უძმომეს დანაშაულთა რიცხვს მიაკუთვნებს კარმიდამოს ან თივის ზვინისათვის ცეცხლის წაკიდებას. ასეთი სახის დანაშაულისათვის დადგენილია სასჯელის მკაცრი ზომა — „ПОТОК И

¹ Памятники русского права. Вып. I, М., 1952, с. 130 в дальнейшем ПРП.

разграбление“. ცეცხლის წაქიდებისაგან გლეხთა მეურნეობებიც ზარალდებოდნენ, მაგრამ უმრავლეს შემთხვევაში დანაშაული ატარებდა მკაფიო ანტიფეოდალური ხარისხის ნიშნებს, მიმართული იყო გაბატონებული კლასისა და მათი პირადი საკუთრების წინააღმდეგ.

„რუსკაია პრავდა“ ცეცხლის წაქიდებლებთან ერთად საშიშ დამნაშავედ მიიჩნევს ყაჩაღებს და ცხენის ქურდებს (коневој тат). „კრატკაია პრავდის“ მე-19 მუხლით „Аще убьють огнищанина в обиду, то платити за нь 80 гривен убици, а людем не надобе; а в подъездном княжи 80 гривен“.

ა. ჩებიშევ-დომიტრევი გამოთქმას „უყნუთ в обиду“ ხსნის მკვლელობად ბოროტი წინასწარგანზრახვით². ა. ბოგდანოვსკი მკვლელობას „в обиду“ თვლის შურისძიების ნიადაგზე ჩადენილ მკვლელობად³.

მე-20 მუხლის თანახმად „А иже убьють огнищанина в разбой, или убици не ишуть, то вирное платити, в ней же вирн голова начеть лежати“ ს. ფ. იუშკოვი⁴ „მკვლელობას“ „в обиду“ განასხვავებს მკვლელობისაგან „в разбое“ 1857, 26 4. Юшков С. В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. М., 1949, с. 494. და მთ შორის განმასხვავებელ ნიშნად ასახელებს იმას, რომ პირველ შემთხვევაში მკვლელი ცნობილია (налицо), ხოლო მეორე შემთხვევაში—არა. „პროსტრანაია პრავდა“ ყაჩაღობის ჩადენისათვის აწყებს ისეთ სასჯელს, როგორიცაა „поток и разграбление“. „Будеть ли стал на разбой без всякой свады, то за разбойника люди не платять, но выдадять и всего с женою и с детьми на поток и разграбление“ (მე-7 მუხლი). ლიტერატურაში მრავალი მკვლევარი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ დანაშაულის ასე მკაცრად დასჯაში გამოხატულია გაბატონებული კლასის კლასობრივი შეფასება ჩადენილი ქმედობისადმი. ყურადღება უნდა მიექცეს კიდევ ერთ საკითხს. „რუსკაია პრავდის“ ნორმების ტექნიკურ-იურიდიული თვალსაზრისით ანალიზისას ცხადი ხდება, რომ მასში გათვალისწინებულია დანაშაულთა შემადგენლობის სუბიექტური მხარის ნიშნები. ეს ძველი რუსული სამართლის საკმაოდ მაღალი დონის დამადასტურებელია.

„რუსკაია პრავდა“ დაწვრილებით ჩამოთვლის პირუტყვის, შინაური ფრინველის, სასაფლო-სამეურნეო პროდუქტების ქურდობის სახეებს.

ლანგეს შეხედულებით პირუტყვის ფსი განისაზღვრებოდა არა მარტო მათი ასაკითა და სქესით, არამედ იმიტაც, თუ ვის საკუთრებას წარმოადგენდა იგი⁴.

„პროსტრანაია პრავდა“ სასჯელის უმაღლეს ზომას ადგენს ცხენის ქურდობისათვის. „Аще будет коневын тать, выдати князю на поток; паки ли будет клетнын тать, то 3 гривны платити ему“. (35-ე მუხლი).

ისტორიკოსთა ერთი ნაწილი ცნებას „коневој татьба“ აიგივებს ცხენის ქურდობასთან; სხვანი თვლიან, რომ ამ შემთხვევაში ორი დამოუკიდებელი დანაშაულის შემადგენლობა განირჩევა. ლანგე ვარაუდობს, რომ

² Чебышев-Дмитриев А. П., О преступном действии по русскому допетровскому праву. Казань. 1862. с. 73.

³ Богдановский А., Развитие понятий о преступлении наказания в «Русской правде» до Петра Великого. М., 1857, с. 26.

⁴ Ланге Н. Исследование бо уголовном праве «Русской правды». М., 1980. с. 217.

რუსეთში ცხენის ქურდობის ზრდით არის გამოწვეული „ПОТОК и разграбление“-ს შემოღება, რადგან მეცხენეობა მნიშვნელოვანი იყო არა მარტო მეურნეობის ყველა ფორმებისათვის, არამედ შეიარაღებული ძალებისათვისაც. ი. ფროიანოვის მითითებით XI საუკუნის თავადურ მეურნეობაში, განსხვავებით X საუკუნისაგან, მაღალი ტემპებით ვითარდება მესაქონლეობა, უწინარეს ყოვლისა კი მეცხენეობა. მესაქონლეობის მაღალი ტემპები დარგის შემოსავლიანობით აიხსნება, ხოლო ცხენების ოდენობის ზრდა აუცილებელი გახდა სამხედრო მიზნებისათვის. ყოველივე ამან თავისი ასახვა ჰპოვა იაროსლავიჩების სამართალში. ცხენის ქურდობისათვის მაღალი საჯარიმო სანქციების არსებობა უნდა აიხსნას არა იმ გარემოებით, რომ ცხენი თავადის კერძო საკუთრებაა და აქ კიდევ ერთხელ ვლინდება კერძო მესაკუთრეთა უფლებების უპირატესი დაცვის უფლება, არამედ იმით, რომ თავადის ცხენი თანამედროვეთა თვალსაზრისით უწინარეს ყოვლისა სამხედრო მიზნებისათვის გამოიყენებოდა — წერს ი. ფროიანოვი⁵.

ცხენებზე სამხედრო მოთხოვნილების ზრდა X—XI საუკუნეების დადგენილ ორი-სამი ასწლეულით აღრე წარმოიშვა, მისი საერაო სახელმწიფოებრივი ამოცანის ხასიათი შეიძლება და უნდა აიხსნას რუსეთის საზღვრებთან პეჩენეგებისა და პოლოვცების თავმოყრით, აგრეთვე თვით რუსეთის სახელმწიფოს სამხედრო ლაშქრობებით. (ი. ფროიანოვი) რუსეთის სოფლის მეურნეობის ისტორიის მკვლევარის გ. კოჩინის მტკიცებით ცხენების სულადობა იზრდება შიდა სამეურნეო განვითარებისა და ომების შედეგად⁷.

გაბატონებული კლასის კერძო საკუთრების წინააღმდეგ მიმართული ქონებრივი დანაშაულები მნიშვნელოვან საფრთხეს უქმნიდნენ კერძო მესაკუთრეებს და ამიტომ ყველა ასეთი სახის დანაშაულს მკაცრი სასჯელი მოჰყვებოდა. ფეოდალური საზოგადოებრივი წყობილების დაცვისა და შემოსავლის ზრდის მიზნით თავადები და თანამდებობის პირები სასამართლოს უფლებებით სარგებლობდნენ. ისინი იღებდნენ ე. წ. „вирья“-ს, გადასცემდნენ ხაზინას დამნაშევეთა ქონებას. გაბატონებული კლასი უშუალოდ იყო დანტერესებული ქონებრივი სასჯელების ოდენობის ზრდით.

მკაფიოდ გამოხატული კლასობრივი ხასიათი აქვს „რუსკაია პრავდას“ იმ მუხლებს, რომლებიც ადგენენ ტარიფებს მკვლელობის, ცემის, დაზიანების, ქონების ხელყოფისათვის. ხშირად გვხვდება ისეთი მუხლებიც, რომლებშიც პასუხისმგებლობა დიფერენცირებულია იერარქიის კიბეზე დაზარალებულის საზოგადოებრივი მდგომარეობის შესაბამისად. გაბატონებული კლასის სოსხლის სამართლებრივი პოლიტიკა აშკარად არის გამოხატული „პროსტრანანია პრავდას“ პირველ ნაწილში. უბრალო, თავისუფალი ადამიანის მკვლელობისათვის დადგენილია ვირა (ჯარიმა) 40 გრიენის ოდენობით, პრივილეგირებული ჯგუფის წარმომადგენელთა მკვლელობისათვის ორმაგი ვირა — 80 გრიენის ოდენობით. დაზარალებულთა სოციალური მდგომარეობის ცვლასთან ერთად იცვლება ჯარიმის ოდენობაც მკვლელობისათვის.

სოციალური არათანასწორუფლებიანობა გამოხატული თავად იაროსლავ გლადიმირის ძის საეკლესიო წესდებაშიც. წესდების მე-2 მუხლით ბოიარის

⁵ Ланге Н. Исследование об уголовном праве «Русской правды». М., 1860, с. 200.

⁶ Фроянинов И. Я. Киевская Русь. Л., 1974, с. 57.

⁷ Кочин Г. Е. Сельское хозяйство на Руси в период образования Русского централизованного государства. М.—Л., 1965.

ცოლის ან ქალიშვილის ცემისათვის დადგენილი იყო ჯარიმა — 5 გრივნა ოქრო, მცირე ბოიართა ცოლის ან ქალიშვილის ცემისათვის — 1 გრივნა ოქრო და ა. შ. წოდებრივი პრინციპით ხელმძღვანელობდნენ შეურაცხყოფისათვის სასჯელის დადგენის დროსაც. 23-ე მუხლი დიდ ბოიართა ცოლის ან ქალიშვილის შეურაცხყოფისათვის ითვალისწინებდა ჯარიმას — 5 გრივნა ოქრო, მცირე ბოიართა — 3 გრივნა ოქრო, ქალაქის მცხოვრებთა ცოლის ან ქალიშვილის შეურაცხყოფისათვის — 3 გრივნა ვერცხლი, სოფლის მცხოვრებთათვის — 1 გრივნა ვერცხლი⁸. იურიდიული პასუხისმგებლობის კლასობრივი არსი აშკარაა — იგი დამოკიდებულია ქალის ამა თუ იმ სოციალური ჯგუფისადმი მიკუთვნებაზე.

„რუსკაია პრავდა“ არ ითვალისწინებდა სიკვდილით დასჯას. ეს როდი ნიშნავს, რომ სიკვდილით დასჯა, როგორც სასჯელის ერთ-ერთი სახე, საერთოდ არ გამოიყენებოდა კიევის რუსეთში. ისტორიული წყაროები მეტყველებენ, რომ 996 წელს თავად ვლადიმირის მმართველობის პერიოდში გაძლიერდა ძარცვა. ძარცვა (ანუ შეიარაღებული თავდასხმა ქონების მფლობელებზე და ხშირად მკვლელობაც) რიგ შემთხვევაში წარმოადგენდა არა მარტო სისხლის სამართლებრივ ქმედობას, არამედ, კლასობრივი ბრძოლის აქტს. მძარცველთა გამოსვლები საშიში გახდა გაბატონებული კლასისათვის. ეპისკოპოსები ურჩევდნენ თავად ვლადიმირს ასეთი დამნაშავენი სიკვდილით დაესაჯა. ვლადიმირი თავდაპირველად წინააღმდეგი იყო საკითხის ამგვარი გადაწყვეტისა, თუმცა შემდგომ იძულებული გახდა დასთანხმებოდა და ჯარიმა სიკვდილით დასჯით შეეცვალა⁹. თუ ამ ისტორიულ წყაროებს დავეყრდნობით, უნდა ჩავთვალოთ, რომ სწორედ ვლადიმირმა შეიტანა პირველად ცელილებები მკვლელობისა და ყაჩაღობისათვის დადგენილ სანქციებში, ვლადიმირმა გაბატონებული კლასის წარმომადგენელთა წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა აღკვეთის მიზნით შემოიღო სიკვდილით დასჯა, მაგრამ შემდგომ იძულებული გახდა იგი ისევ ფულადი ჯარიმით (ვირა) შეეცვალა. ამრიგად ვირა ისევ ხდება ხაზინის შევსების მნიშვნელოვანი წყარო.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ „поток и разграбление“ — ყველაზე მეტ-რი სასჯელის სახეა „რუსკაია პრავდაში“. ამ სასჯელთა წარმოშობისა და არსის საკითხმა დისკუსია გამოიწვია რევოლუციამდელ ლიტერატურაში. დავა დღესაც გრძელდება და ბევრი ერთიმეორის საწინააღმდეგო აზრია გამოთქმული აღნიშნულის თაობაზე. ი. ალექსევი მიმოიხილავდა რა საკითხს „поток и разграбление“-ს ნაცვლად სიკვდილით დასჯის შემოღებაზე მიუთითებდა, რომ „поток и разграбление“ ეს არის სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების ჩამორთმევა, იგივე სამოქალაქო სიკვდილი. ადამიანს, რომელიც კანონგარეშედ არის მიჩნეული, დაკარგული აქვს ყოველგვარი სოციალური კავშირები. ასეთი პირები შეიძლება დაუყოვნებლივ იქნენ მოკლულნი, ან ოჯახთან ერთად გაიყიდონ მონებად. ფაქტურად ეს არის სიკვდილით დასჯა ქონების კონფისკაციით. ავტორის თვალსაზრისით სასჯელის არსს წარმოადგენს დამნაშავის გაძევება საზოგადოებიდან სადაც იგი ცხოვრობს და რომელსაც ეკუთვნის. ასეთი სასჯელი რომ არსებობდეს, აუცილებელია გარკვეული პირობები. ჯერ ერთი უნდა არსებობდეს თემობრივი-

⁸ ПРП, с. 259, 261.

⁹ Повесть временных лет. Часть I, М.—Л., 1950, с. 86—87.

ტერიტორიული კავშირებისაგან შემდგარი საზოგადოება. მეორე — აუცილებელია სახელმწიფო აპარატის შეფარდებითი სისუსტე და პრიმიტიულობა, რათა დასჯითი ფუნქციები მძიმე დანაშაულის ჩადენისათვის დაეკისროს არა სახელმწიფო მოხელეებს, არამედ თვით საზოგადოებას. სწორედ ამიტომ „поток и разграбление“ — როგორც სასჯელის განსაკუთრებული სახე ფეოდალური განვითარების ადრეულ სტადიაზე მყოფ საზოგადოებას ახასიათებს. სათავადო სასამართლოსა და სამართალს მასში მტკიცედ არა აქვს ფესვი გადგმული, ხოლო დამნაშავის დასჯა ჯერ-ჯერობით ხდება თემისაგან მისი იზოლაციის გზით, შემდგომი ანგარიშსწორებისათვის¹⁰. ჩვენ არ ვეთანხმებით „პროსტრანაია პრავდას“ პერიოდის საზოგადოების ამგვარ დახასიათებას, „поток и разграбление“-ს ი. ალექსევიცისეული ინტერპრეტაცია კი არ ხსნის მოცემული სახის სასჯელის კლასობრივ არსს „რუსკაია პრავდის“ მიხედვით. „поток и разграбление“ როგორც იძულების ზომა (სასჯელი) კლასობრივ საზოგადოებაშიც არსებობდა, მაგრამ „რუსკაია პრავდასდროინდელ“ კლასობრივ საზოგადოებასთან შედარებით მას სხვაგვარი ხასიათი ჰქონდა. პირველყოფილ საზოგადოებაში „Поток и разграбление“-ს არა აქვს კლასობრივი ხასიათი და მდგომარეობს დამნაშავის თემიდან გაძევებაში. დამნაშავის ქონება ნადგურდება ან გვარს მიეცემა. დამნაშავის გაძევება ოჯახთან ერთად — წერდა კოსენი, სასჯელის გავრცელებულ სახეს წარმოადგენდა ჯგუფის წევრთა წინააღმდეგ მის შიგნით ჩადენილი დანაშაულისათვის. ჯგუფი დამნაშავეს აძევებდა თავის სამყაროდან და ამით განაწყენებულ მხარეს შესაძლებლობას აძლევდა თვითონ გაესწორებინა ანგარიში დამნაშავისათვის. საგვარეულო კოლექტივის ამგვარი დამოკიდებულება მის წევრთა მიერ ჩადენილი დანაშაულისადმი აიძულებდა დამნაშავეს თვითონ გაქცეულიყო გვარიდან, თავი აერიდებინა ანგარიშსწორებისათვის¹¹. ძველ რუსულ კლასობრივ საზოგადოებაში ეს ინსტიტუტი ხასიათს იცვლის — დამნაშავე ოჯახსა და ქონებასთან ერთად გადადის თავადის საკუთრებაში.

„რუსკაია პრავდას“ მიხედვის „поток и разграбление“ გათვალისწინებულია სამი სახის მძიმე დანაშაულისათვის: ცხენის ქურდობა, ყაჩაღობა და ცეცხლის წაქიდება. დანაშაულთა კლასობრივი ხასიათი უწინარეს ყოვლისა უნდა აიხსნას ხელყოფის ობიექტით — ეს არის ფეოდალთა ოჯახები და მათი საკუთრება.

ს. იუშკოვის აზრით „поток и разграбление“-ს არსი თანდათანობით იცვლებოდა. თავდაპირველად იგი მდგომარეობს დამნაშავის გაძევებასა და ქონების კონფისკაციაში, შემდგომ სასჯელში ივულისხმება ფიზიკური მოსპობა და ქონების განადგურება¹².

არსებობდა რამდენიმე მოსაზრება იმის თაობაზე „поток и разграбление“ წარმოადგენდა სასჯელის ერთ სახეს თუ ეს არის ორი სხვადასხვა სახის სასჯელი. ავტორთა უმრავლესობა „поток“-ს ხსნიდა როგორც გაძევებას. (სოლოვიოვი ს.)¹³.

¹⁰ Алексеев Ю. Г. Псковская Судная грамота и ее время. М., 1980, с. 46.

¹¹ Косвен М., Преступление и наказание в догосударственном обществе. М.—Л., 1925, с. 40—50.

¹² Юшков С. В., Общественно-политический строй..., с. 491.

¹³ Соловьев С. М., История России с древнейших времен. т. I, М., 1851, с. 233.

ამ პირებისადმი, ვისაც „ПОТОК и разграбление“ ჰქონდა მისჯილი თავდაპირველად ნებისმიერი სახის ანგარიშსწორება დაიშვებოდა. „რუსკაია პრავდას“ მიხედვით ასეთ სასჯელშეფარდებულს პირი და მისი ოჯახის წევრი შეიძლებოდა ფიზიკურად ყოფილიყვნენ მოსპობილნი, გაეყიდათ მონებად ან გადაესახლებინათ, მიეყენებინათ სხეულის დაზიანება და ა. შ. — წერდა მ. დ. შარგოროდსკი¹⁴.

ზოგიერთი მკვლევარი „ПОТОК“-ს განიხილავდა, როგორც დამნაშავეს მონად გადაქცევას ან მონობაში გაყიდვას. ამ თვალსაზრისს ემხრობა ევერსი¹⁵. სხვანი თვლიან, რომ მონად გაყიდვა ხდება არა საზღვარგარეთ, არამედ დამნაშავე ხდება თავადი მონა. ასეთივე აზრს იზიარებს ედროვი¹⁶.

ურთიერთსაწინააღმდეგო ისტორიკოსთა შეხედულებანი „разграбление“-ს ინტერპრეტაციისას. იგი ახსნილია როგორც სხვადასხვა სახის ქონებრივი სასჯელების ერთობლიობა რომელიც დამნაშავეს ეკისრება. ქონების კონფისკაცია ხდება დაზარალებულისათვის ზიანის ასანაზღაურებლად ან გადაეცემა სახელმწიფო ხაზინას. ჩვენის აზრით „ПОТОК и разграбление“ ერთიანი სასჯელია. სამაგიეროს მიზღვევას დამნაშავეს პიროვნებისადმი, უცილობლად მოჰყვება ქონებრივი პასუხისმგებლობაც.

„ПОТОК и разграбление“ პირველად „პროსტრანაია პრავდა“-ში არის მოხსენიებული. ეს ფაქტი ბადებს კითხვას: არსებობდა თუ არა სასჯელის ასეთივე სახე „კრატკაია პრავდას“ მოქმედების პერიოდში?

სასჯელი სისხლის სამართლებრივად დასჯადი მხოლოდ მას შემდეგ ხდება რაც დანაშაულით ხელყოფილი საზოგადოებრივი ურთიერთობები მოწესრიგებულია სახელმწიფოს მიერ დადგენილი იურიდიული ნორმებით, მას შემდეგ რაც ამ ურთიერთობებს მინიჭებული აქვთ კლასობრივი ხასიათი. ამიტომ, „ПОТОК и разграбление“-ს წარმოშობის საწყისები უნდა ვეძებოთ ძველ რუსულ ადათობრივ სამართალში, რომელიც „კრატკაია პრავდას“ წყარო გახლდათ.

„ПОТОК и разграбление“ წარმოიშვა წინაკლასობრივ საზოგადოებაში. საზოგადოებრივი იძულების სახეთა ტრანსფორმაციის შედეგად. ეს მომენტი აშკარად გვიჩვენებს ძველ რუსულ საზოგადოებაში სისხლის სამართლებრივ სასჯელთა კლასობრივ არსს. „ПОТОК и разграбление“ მძლავრი იარაღი გახდა გაბატონებული კლასის ხელში დამნაშავეთა ქონების მითვისებისა და მათი მონად გადაქცევისათვის.

ძველი რუსული სამართლის ისტორიის კვლევისას აშკარა ხდება, რომ რუსეთში, ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების კვალად გაბატონებული კლასის საკუთრებისა და ხელისუფლების ზღმყოფ დანაშაულთა სულ უფრო და უფრო მეტი ოდენობა ხდება სისხლის სამართლებრივ დარღვევათა სფეროში. IX—X საუკუნეებში კლასობრივი ბრძოლის გამწვავებასთან ერთად იზრდება სახელმწიფოს დასჯითი ფუნქციები, რომელიც შესამჩნევად ძლიერდება XI საუკუნეში. თავადები ძველ ნორმატიულ აქტებს დანაშაულ-

¹⁴ Шаргородский М. Д. Наказание по уголовному праву эксплуататорского общества. М., 1957, с. 248.

¹⁵ Эверс И. Ф. Г. Древнейшее русское право в историческом его раскрытии. СПб; 1835, с. 269.

¹⁶ Ведров С. В. О древнейших пенях по Русской правде сравнительно с законами салических франков. М., 1877, с. 86.

თა და გაძლიერებულ სასჯელთა ახალ სახეებს უმატებენ. გამოაქვთ განაჩენი სისხლის სამართლის საქმეებზე, რომელიც პრეცედენტის მნიშვნელობას იძენს ანალოგიურ საქმეთა გადაწყვეტისას.

კიევის რუსეთში მიღებული არ ყოფილა სისხლის სამართლის კოდექსის ტიპის ნორმათა სისტემატიზირებული კრებული. მიუხედავად იმისა, რომ „რუსკაია პრავდა“-ში არ არის აღნიშნული სახელმწიფოს წინააღმდეგ მიმართულ დანაშაულთა სახეები, დანაშაულის შეფასება ხდებოდა არა მარტო მატერიალური, ფიზიკური ან მორალური ზიანის მიყენების თვალსაზრისით, არამედ ჩადენილი ქმედობა ფასდება როგორც მართლსაწინააღმდეგო, ბრალეული და საზიანო ფეოდალთა ინტერესებისათვის. ამრიგად ამ შემთხვევაშიც უზრუნველყოფილია ფეოდალთა ინტერესები, დაცულია მათი საკუთრება.

Р. Л. ХАЧАТУРОВ

КЛАССОВАЯ СУЩНОСТЬ НАКАЗАНИЙ ПО «РУССКОЙ ПРАВДЕ»

Резюме

В статье рассматриваются виды преступлений и наказаний по «Русской Правде», раскрывается их классовая сущность. Особое внимание уделяется происхождению и сущности такого вида наказания, как «поток и разграбление».

Наказание «поток и разграбление» возникло на основе трансформации мер общественного принуждения доклассового общества и стало самым суровым наказанием по «Русской Правде». Именно этот момент является ярким свидетельством классовой направленности развития уголовной ответственности в древнерусском обществе. Став орудием в руках господствующего класса, по смыслу «Русской Правды», «поток и разграбление» представляет собой конфискацию имущества и обращение преступника с семьей в рабство князю.

Сущность преступления по «Русской Правде» не только в причинении кому-либо материального, физического или морального вреда, но и государственной оценке деяния, как вредного, противоправного, виновного и опасного для господствующего класса феодалов, выразителем интересов которого выступало Древнерусское государство.

წამოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკისა და სამართლის ინსტიტუტის ქართული სამართლის ისტორიის განყოფილებამ

რეცენზია, ინფორმაცია, ქრონიკა

საკორდინაციო სამეცნიერო საბჭოს სხდომა

1985 წლის 5 ივნისს ეკონომიკისა და საპროდუქტის ინსტიტუტში გაიმართა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების ეკონომიკური პრობლემების საკორდინაციო სამეცნიერო საბჭოს მორიგი სხდომა.

სხდომა შესავალი სიტყვით გახსნა საკორდინაციო სამეცნიერო საბჭოს თავმჯდომარემ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა **ა. გუნიამ**.

მან ილაპარაკა საქართველოში ეკონომიკური მეცნიერების განვითარების გრძელვადიანი პროგრამის პროექტის შესახებ და წინადადება მისცა საბჭოს წევრებს თავიანთი მოსაზრებანი გამოეთქვათ აღნიშნული საკითხის გარშემო.

მოსაზრებანი გამოთქვეს ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორებმა, პროფესორებმა **გ. პაპავამ**, **ა. მახარაძემ**, **გ. გოშაძემ**, ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატებმა, დოცენტებმა **ს. სოხელიამ**, **დ. მოურავიძემ**, **გ. მალაშვიამ**, **მ. ბურდულმა**, **ა. რეხვიაშვილმა**, **ნ. ბუშინამ**.

მათ ძირითადად მოიწონეს პროგრამის პროექტი და ამასთანავე გამოთქვეს შენიშვნები და წინადადებანი მისი შემდგომი სრულყოფა-დახვეწის მიზნით.

სხდომამ მოისმინა ეკონომიკისა და საპროდუქტის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილის, ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ **ლ. ჩიქავას** ინფორმაცია საქართველოს სსრ სახელმწიფო საგეგმო კომიტეტთან არსებული ეკონომიკის, დაგეგმვისა და მართვის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის 1985 წლის და სასოფლო სამეურნეო წარმოების სახელმწიფო კომიტეტთან არსებული სოფლის მეურნეობის ეკონომიკისა და ორგანიზაციის სამეცნიერო-კვლევითი ინსტიტუტის 1986—1990 წლების სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის გეგმების შესახებ.

აღნიშნული ინსტიტუტების სამეცნიერო-კვლევითი მუშაობის გეგმები საკორდინაციო სამეცნიერო საბჭოს მიერ მოწონებულ იქნა, ამასთანავე აღინიშნა, რომ ინსტიტუტებმა გეგმების შესრულების პროცესში უნდა გაითვალისწინონ საბჭოს სხდომაზე გამოქმული შენიშვნები და რეკომენდაციები.

ეკონომიკური პრობლემების საკორდინაციო სამეცნიერო საბჭოს მუშაობაში მონაწილეობა მიიღო 25 მეცნიერმუშაკმა თბილისიდან, ქუთაისიდან, ბათუმიდან და სოხუმიდან.

თეიმურაზ ბერიძე

ეკონომიკური პრობლემების საკორდინაციო სამეცნიერო საბჭოს
სწავლული მდივანი

